

Lektion 0

0.1 Introduktion

Av alla de språk som skapades av den brittiske författaren och filologen J.R.R. Tolkien (1892–1973), så har det mest populära alltid varit *quenya*. Det verkar också vara det mest välutvecklade av de språk som Tolkien hittade på. Faktum är att bara två av dem – *quenya* och *sindarin* – är så kompletta att man någorlunda enkelt kan skriva längre texter i dem utan att nödgas uppfinna en massa egna ord. *Sindarin* var väldigt länge dåligt förstått, och dess komplexa fonologi kan skrämman nya studenter (speciellt de som saknar lingvistisk träning). Mitt råd till de som vill studera Tolkiens lingvistiska skapelser är definitivt att börja med *quenya*. Att känna till det språket kommer att underlätta studier av andra språk, inklusive *sindarin*, eftersom *quenya* endast representerar en gren av den alviska språkfamiljen. De alviska språken är inte ”oberoende” enheter, utan har alla utvecklats från ett gemensamt släktspråk, och på många sätt står *quenya* detta ursprungsspråk närmare än de andra språken.

I verkligheten, till skillnad från i den litterära miljön, så var Tolkien fullt på det klara med vilken stil han siktade mot, och efter att ha sketchat ett ”ursprungsalviskt” språk, utvecklade han på ett smart sätt ljudförändringar som skapade ett språk med önskad prägel: *quenya* var resultatet av hans ungdomsromans med *finska*; han var, med egna ord, ”fullständigt berusad” av ljudet och stilen av detta språk när han upptäckte det (*Letters*, sidan 214). Det bör dock förtydligas att *finska* endast var en inspiration, *quenya* är inte på något vis en förvanskad version av *finska*, och endast några få ord i ordförrådet påvisar någon liknelse med motsvarande *finska* ord. (Se Harri Peräläs diskussion på http://www.sci.fi/~alboin/finn_que.htm; skribenten är själv finländare). Tolkien nämnde också grekiska och latin som inspirationskällor; även spanska kan vi tydligen lägga till denna lista.

Quenyans påhittade eller ”interna” historia är sammanfattad i min vanliga *Ardalambion quenya* artikel (se <http://www.ardalambion.com/quenya.htm>) och kommer därför inte att repeteras i detalj här. Väldigt kortfattat kan man säga att inom Tolkiens mytologi så var *quenya* det språk som talades av alverna bosatta i Valinor i Yttersta västern; eftersom det talades i det Välsignade riket var språket det förnämsta i världen. Senare gick en av alvklanerna, *noldoralverna*, i exil till Midgård och tog *quenya*-språket med sig. I Midgård försvann det snabbt som umgängesspråk, men bland *noldor* bevarades det för högtidliga tillfällen, och det var också så dödliga människor såg på språket under senare åldrar. I *Härskarringen* använder Frodo hälsningen **elen síla lúmenn’ omentielvo**, ”en stjärna tändes vid stunden för vårt möte”, när han och hans vänner stöter på en grupp alver (och alverna blir glatt förtjusta i att möta ”en lärd man i det gamla språket”). Studerar man *quenya* som ett sätt att fördjupa sig i Tolkiens värld, kan det vara bäst att framställa sig själv som en dödlig student i Midgård under tredje åldern, ungefär vid den tidsperiod då *Härskarringen* utspelar sig. (Att framställa sig själv som en alv i Valinor under första åldern med *quenya* som modersmål är kanske lite överambitiöst.) Den speciella form av *quenya* som lärs ut i den här kursen är nämligen – med avsikt – ”sen exil-*quenya*” eller ”tredje ålderns *quenya*”. Det är den sortens *quenya* som exemplifieras i *Härskarringen*, med Galadriels klagosång (*Namárië*) som det mest omfattande exemplet.

Flertalet entusiaster har tagit fram en begränsad, men stadigt ökande, samling *quenya* litteratur, speciellt efter det att en stor mängd glosor äntligen blivit tillgängliga i samband med publikationen av *The Lost Road* 1987, femton år efter Tolkiens död. Tack var den boken och de femton andra böckerna med Midgårdsmaterial som Christopher Tolkien under perioden 1977-1996 redigerade från de manuskript som hans far lämnade efter sig, vet vi nu väldigt

mycket mer om Tolkiens språk än vad vi någonsin gjorde under skaparens livstid. Vi kan förvisso inte sätta oss ner och börja översätta Shakespeare till quenya, men vi känner till några tusental ord och kan sluta oss till den allmänna formen på grammatiken som Tolkien föreställde sig. Man kan dock inte lära sig quenya "flytande", oavsett hur mycket man studerar av det som för närvarande finns tillgängligt. Men det är i högsta grad möjligt att skriva långa quenya-texter om man avsiktligt undviker de beklagliga luckorna i vår kunskap, och vi kan åtminstone hoppas att några av dessa luckor (speciellt de grammatiska särdragen) kommer att fyllas i av framtida publikationer. I framtiden kommer vi kanske att kunna utveckla quenya till ett mer "användbart" språk. Men vi måste givetvis börja med att försiktigt reda ut informationen från Tolkiens eget material, det som vi nu har tillgängligt.

Många har velat ha en vanlig "kurs" eller "självstudie", med övningar och allt, som skulle göra det möjligt att studera quenya på egen hand någorlunda enkelt. Ett sådant försök har gjorts förr: Nancy Martsch *Basic Quenya*. Detta var, på det stora hela, ett bra arbete; det faktum att material som publicerats efter att den skrevs nu blottlägger vissa brister är inte författarens fel. Hur som helst vill många ha en mer uppdaterad kurs, och jag har vid upprepade tillfällen påtalats att jag skulle vara rätt person att skriva en sån. Det är förstås trevligt när andra kallar mig en "expert" på Tolkien-lingvistik; faktum är att jag skulle påstå att det är svårt att vara "expert" i detta ämne, på grund av den magra tillgången på källmaterial. Trots det har jag varit så pass privilegierad att jag kunnat spendera mycket tid att studera dessa ämnen (vilket jag började med för mer än tio år sedan), och jag ser det som min plikt att redogöra och dela med mig av de insikter jag kan tänkas ha erhållit. Således satte jag mig i slutändan ned och började skriva den här kursen, som är riktad åt nybörjare. (Trevligt nog tillåter det mig att fylla nya studenters okritiska och sårbara tankar med *mina* tolkningar av quenyans grammatik, de tolkningar som jag ofrånkomligen håller som de bästa och mest riktiga. Ha ha ha.) Den här kursen strävar dock inte efter att imitera ett språkkursliknande format med långa dialoger, tänkta att hjälpa studenter få ett "grundflyt" i vardagliga situationer. Detta skulle vara rätt meningslöst när fallet är ett "konstspråk" som quenya, som snarare används för att noggrant konstruera prosa och poesi än tillfälligt pratande. Dessa lektioner är istället formade som en serie korta avhandlingar om olika delar av quenyans grammatik, där tillgängliga bevis granskas och analyseras i ett försök att rekonstruera Tolkiens avsikter, med övningar bifogade i slutet av varje lektion.

Varför studera quenya? Uppenbarligen inte för att du tänkt resa till Valinor på semestern och kommunicera med lokalbefolkningen. En del kan tänkas studera språket för att få mer samstämmighet med Tolkiens författarskap. Han refererade till

...det jag anser vara ett primärt 'fakta' om mitt arbete, är att allt är en enda del, och *fundamentalt lingvistiskt* i inspiration [...] Det är inte en 'hobby' i det att det skiljer sig från ens arbete och fungerar som en befrielsekanal. Skapelsen av språk är grunden. 'Berättelserna' skapades för att tillhandahålla en värld för språken och inte tvärtom. För mig kom namnen först och berättelsen sen. Jag skulle ha föredragit att skriva på 'alviska'. Men, givetvis, ett arbete som *Härskarringen* har redigerats och bara så mycket 'språk' har lämnats kvar som jag trodde läsarna skulle stå ut med. (Jag har nu upptäckt att många hade velat ha mer.) [...] Hursomhelst, det är för mig i stort en essä i 'lingvistisk estetik', som jag ibland säger till folk som frågar mig 'vad det hela rör sig om' (*Letters*, sidan 219-220)

I ljuset av ett så starkt uttalande av författaren så kan inte studier av hans konstruerade språk avfärdas som någon slags fänig eskapism för romantiska tonåringar. Det måste betraktas som en central del i det som finns att lära om Tolkiens författarskap, eller hans arbete i allmänhet. Språken som Tolkien konstruerade är en del av hans produktion som

filolog, inte nödvändigtvis mindre seriöst än hans skrifter om utdöda språk som anglosaxiska; notera att han vägrade kalla sitt ”fundamentalt lingvistiska” arbete som blott en hobby. Man kan kalla quenya och andra språk för konstverk, men oavsett vilka ord vi använder för att beskriva dem, så går allt i korthet ut på detta: Tolkien var inte enbart en skildrande lingvist, som passivt utforskade och betraktade utdöda språk – han var även en *skapande* lingvist.

Det är självklart inte ett krav att man kan quenya eller sindarin flytande för att få ut något av Tolkiens berättelser; men det är likaledes klart att vissa kritiker och forskare sorgset nog har underskattat den centrala rollen av de konstruerade språken, och har svårt att ta så tydliga uttalanden som det som citerats ovan på allvar. För att fullt uppskatta vidden och krångligheterna av Tolkiens lingvistiska ”subkreationer” så måste man aktivt studera dem för dess egen skull. De bör definitivt inte intressera sig för sin egen skull. För ett antal år sedan observerade Tolkien-experten Tom Shippey att

...det är uppenbart att språken som Tolkien skapade är skapade av, du vet, en av de mest fulländade filologerna någonsin, så det är därför något intressant i dem, och jag tror att i dem finns mycket av hans professionella kunskap och tanke. (...) Jag har ofta upptäckt att det verkligen finns väldigt värdefulla observationer om vad Tolkien tänkte om riktig filologi begravd i litteraturen. Och jag skulle inte alls bli förvånad om, du vet, det fanns värdefulla observationer begravda i de påhittade språken. Så något kan faktiskt komma ut av det. [Från en intervju gjord under Arda-konferensen i Oslo, 3-5:e april 1987, publicerad i journalen *Angerthas*, utgåva 31.]

Även om man inte tror att det finns stora filologiska insikter som ligger och väntar på att upptäckas från strukturen av Tolkiens språk, så kan jag inte se varför detaljstudier av dessa språk måste ses som eskapism, eller i bästa fall ett någorlunda dumt tidsfördriv för folk som är för lata för att hitta på något bättre att göra. Språken skapade av Tolkien har liknats med musik; hans biografiker Humphrey Carpenter observerar att ”om han hade varit intresserad av musik så hade han troligen komponerat melodier, så varför skulle han inte kunna hitta på ett eget system av ord som om det vore en privat symfoni?” Man kan studera ett av språken som Tolkien omsorgsfullt skapade som en musikalisk symfoni: ett komplext arbete bestående av många samordnade delar ihopbundna med intrikat skönhet. En symfoni är dock oföränderlig i sin form, medan ett språk kan kombineras om på ett oändligt antal sätt i nya prosa- och poesitexter, och ändå oförminskat behålla sin karaktär och prägel. En av tjugningarna med quenya är att vi kan komponera lingvistisk ”musik” själva genom att bara tillämpa Tolkiens regler, så Carpenters jämförelse är alltför begränsad: Tolkien skapade inte bara en symfoni, han skapade en hel musikgenre, och det vore en skam om den skulle dö med honom.

Givetvis kan man studera quenya för att fördjupa sig i Tolkiens berättelser, utan att göra anspråk på någon sorts ”lärdom”: Tolkiens vision av *alverna* (quendi, eldar) är utan tvekan det som han ägnat mest tid åt som författare, och quenya var – åtminstone i noldors något vinklade bedömning – ”alvernas huvudspråk, det ädlaste och det som mest bevarade de uråldriga dragen av alviska språk” (*HOME 11*, sidan 374). Men man kan också treva efter ”alviskhet” på ett djupare sätt än att bara engagera sig i litteraturen. Tolkien övergav glatt den alltför klassiska synen på alver som små, överdrivet söta ”älvor”, och skapade istället en vision av alver som något mer: ”Jag antar att *quendi* i dessa historier faktiskt har väldigt lite gemensamt med de älvor och feer i Europa; och om jag blev pressad till att rationalisera, så skulle jag säga att de representerar större skönhet och längre liv, och adelhet – de äldre barnen” (*Letters*, sidan 176). Det väsentliga i Tolkiens vision av ”alviskhet” kommer i första hand från språken, ”för eldar var skapandet av tal den äldsta konstformen av alla och den mest älskade” (*HOME 12*, sidan 398). Man kan säga att quenya-studier är en jakt på denna vision av något vackert och ädelt bortom den normala kapaciteten av vårt dödliga och ändliga jag: ”Alverna representerar, som det var, de konstnärliga, estetiska och rent vetenskapliga

aspekterna av det som är mänskligt, fast på en högre nivå än vad som kan synas hos människor” (*Letters*, sidan 176). Sökandet efter en sådan ”högre nivå” övergår all litteratur. Tolkiens innersta visioner av den här nivån översatta han delvis till bilder, mer tydligt till berättande form, men (för honom) ännu mer viktigt, till *språk* i form av ord och ljud. I quenya lever hans vision om Skönhet vidare, och väntar på de som är kapabla att förstå och uppskatta detta.

På sin hemsida försvarar det svenska Tolkien-lingvistiska sällskapet Mellonath Daeron sina studier av Tolkiens språk:

Det vi håller på med har beskrivits som den ultimata lyxen. Vi studerar något som inte existerar, enbart för att det är roligt. Detta är något du kan göra när du har allting annat; mat, tak över huvudet, kläder, vänner, och så vidare. Tolkiens språk är väl värt att studera enbart för dess höga estetiska värde. Och kunskap om språken är en nyckel till en rikare uppskattning av skönheten i Tolkiens ”subkreation”, hans värld Arda.

Jag instämmer helhjärtat med de två sista meningarna, men jag håller inte med om att quenya eller sindarin ”inte existerar”. Vi talar förstås inte om fysiska, faktiskt objekt, men det gäller vilket språk som helst. De är inte sagospråk, utan språk lika riktiga som esperanto eller vilket annat konstruerat språk som helst. Tolkien tyckte själv att hans språk ”existerar i viss mån, eftersom de nästan är fullständiga” (*Letters*, sidan 175).

Till skillnad från esperanto så är quenya starkt kopplat till en *påhittad intern historia*. (Tolkien sade en gång att esperanto skulle ha varit mer lyckosamt om det funnits en mytologi kopplad till språket!) Mytologin kopplad till språket berikar verkligen quenya och hjälper oss att förstå vilken sort lingvistisk ”prägel” Tolkien strävade mot, och det faktum att språket har en roll att spela i de mest kända fantasyböckerna genom tiderna ger förstås mycket ”gratisreklam”, något som esperanto bara kan drömma om. Det måste dock understrykas att quenya faktiskt har en självständighet i vår egen värld och, som nämnts tidigare, har en stadigt växande litteratur, mestadels på vers: De texter som för närvarande existerar måste redan vara flera hundra gånger mer omfattande än all den quenya som Tolkien själv skrev. Han spenderade oändligt med tid åt att förfina strukturen och den påhittade evolutionen till sina skapade språk, men han skrev förvånansvärt få konkreta texter i dem. Även fast han sade ”Jag skulle ha föredragit att skriva på ’alviska’” (se citatet ovan), så skrev han *om* ”alviska” språk snarare än i dem. ”Glädjen låg i själva skapandet,” observerar Christopher Tolkien (*HOME 9*, sidan 440). Hans far skapade språken enbart därför att han älskade att göra dem, inte för att han behövde ”använda” dem för något egentligt syfte. Det är förvisso sant att Tolkien skrev ett antal dikter på ”alviska”, men det är nästan obetydligt jämfört med de tusentals sidor han skrev *om* strukturen till sina språk.

Tolkien hade sitt roliga i själva påhittandet; det var hans privilegium som den ursprungliga skaparen. Emellertid vågar jag säga att en hel del människor har stor glädje av att passivt betrakta strukturen av ett språk, eller av att läsa grammatiken av ett konstruerat språk som om det vore en roman. Jag misstänker att de flesta som vill lära sig quenya har någon tanke, hur vag den än må vara, att omforma denna kunskap till att skriva egna quenya texter, eller åtminstone att läsa texter skrivna av andra (*åtminstone* Tolkiens egna). Att verkligen lära sig ett språk kräver att man studerar flitigt: Även om du inte skulle kunna drömma om att publicera något på quenya, utan snarare vill bedöma Tolkiens ”alviska” av rent akademiska syften, så måste du ändå arbeta dig igenom övningar för att lära dig grammatiken och glosorna. Sådana övningar ingår i den här kursen.

Mitt favoritsynsätt till att studera Tolkiens språk är nog följande: (byggt på den ”musikalisk” analogin föreslagen av Carpenter): Jag skulle säga att vi är i ungefär samma

situation som om en genialisk kompositör skulle uppfinna en ny musikgenre och skriva en hel del om dess struktur, men ha skapat relativt få kompositioner – varav en del aldrig blev publicerade under kompositörens livstid. Ändå får dessa få kompositioner en stadigt ökande international publik, en publik som väldigt gärna skulle vilja höra mer – mycket mer – musik av det här slaget. Den ursprunglige kompositören är död – vad göra? Det finns bara ett sätt: Vi måste genomgå en grundlig studie av både de publicerade kompositionerna och de mer teoretiska skrifterna, för att få reda på reglerna och principerna för den här sortens musik. Därefter kan vi själv börja komponera, och skapa helt nya melodier som fortfarande lyder under den generella strukturen uppfunnen av den ursprunglige uppfinnaren.

Detta är, förstås, en grov analogi vad gäller Tolkiens berättelser också. Tolkiens teman och principer som sagoberättare har tagits över av en ny generation författare, vilket resulterade i den moderna fantasygenren – även om det inte skulle vara speciellt kontroversiellt att säga att långt ifrån alla författare har lyckats leva upp till den höga standarden satt av mästaren. På ungefär samma sätt varierar kvalitén på de mångtaliga quenya-texterna skrivna efter Tolkiens död en hel del. När det gäller några av de tidiga försöken, skrivna när väldigt lite källmaterial var tillgängligt, är det nu enkelt att upptäcka brister och feltolkningar av vad Tolkien egentligen hade tänkt sig. Idag är mycket mer material tillgängligt, och jag skulle påstå att det är möjligt att skriva texter som Tolkien *troligen* skulle ha godkänt som åtminstone någorlunda korrekt quenya (även om jag misstänker att läsa quenya-texter skrivna av andra än sig själv skulle ha varit en konstig upplevelse för honom; hans konstruerade språk var ursprungligen något mycket privat).

Denna kurs ska i vilket fall som helst vara användbar oavsett ditt synsätt på kursen – vare sig du vill lära dig quenya för att fördjupa dig i Tolkiens litteratur, att bättre uppskatta en central del av hans författarskap, att lära sig om den invecklade skapelsen av en begåvad lingvist, att acceptera den intellektuella utmaningen att försöka bemästra ett komplicerat system, att ta sig an ett spekulativt äventyr att finna ”alvishet”, eller helt enkelt för att njuta av quenya av estetiska skäl. Inget av dessa skäl utesluter varandra förstås. Oavsett ditt skäl, så hoppas jag att du vill bidra till att quenya-litteraturen trivs och frodas.

Ett annat Tolkien-citat kan vara på sin plats här: ”Inget språk kan med rätta studeras enbart för att underlätta andra syften. Det kommer att bättra tjäna andra syften, filologiska eller historiska, när det studeras med kärlek, för sin egen skull.” (*The Monsters and the Critics*, sidan 189).

0.2 Om upphovsrätt

Det här är en tvistefråga som jag kommer ägna en hel del paragrafer åt, vilket säkerligen kommer att förvåna en ny oskuldsfull student som aldrig har ägnat en tanke åt detta. Tyvärr är det dock så att debatter runt upphovsrättsliga frågor skapat stora bekymmer för studenter som jobbar med Tolkien-lingvistisk; sådana debatter var mer eller mindre orsaken till att TolLang mailing-listan gick under, och ledde till grundandet av Elfling istället. Om Tolkiens arvingar eller deras advokater någonsin läser det som följer så hoppas jag att de inte känner sig förolämpade. Det handlar inte om att stjäla något från dem, utan istället att framhäva en mycket viktig del av Tolkiens arbete och hjälpa människor att ta det till sig, så att det kan leva, växa och finnas kvar som ett bestående bevis på hans ansträngningar och som ett dynamiskt minne av honom. När Christopher Tolkien talade om sin far i en TV-intervju beskrev han quenya som ”språk som han ville ha det, hans älsklingspråk”. Quenya-studenter vill endast få samma insikt som Tolkien hade. Ingen försöker tjäna pengar eller på annat sätt erhålla ekonomisk vinning från detta. (Om Tolkien Estate, eller snarare HarperCollins, skulle

få för sig att publicera denna kurs i bokform, skulle jag med glädje låta dem göra det utan att förvänta mig någon form av royalty.)

Under 1998 och tidiga 1999 argumenterade advokaten W. C. Hicklin högljutt på TolKLang listan att publicerandet av ”icke auktoriserade” grammatiska beskrivningar av Tolkien-språk skulle vara en grov kränkning av Tolkien Estatets upphovsrätt, och påstod att sådana publiceringar skulle utan tvekan leda till att Estatet reagerade med ”pengar, artilleri och advokater”. (Man får hoppas att det om skjutvapen endast var ett talesätt.) Jag kan inte instämma till en sådan tolkning av upphovsrättslagen, speciellt med tanke på att det mesta som vi vet om quenya har vi lärt oss genom att studera de exempel som finns – inte genom att läsa Tolkiens explicita grammatik, som ännu inte har publicerats. Jag kan inte tänka mig att genom att studera tillgängliga quenya-texter, så är det *olagligt* att sammanfatta våra slutsatser i ord och berätta om dem för andra. Om detta är vad upphovsrätten innebär skulle all litteraturkritik direkt förkastas. Även fast Hicklin sade sig rapportera Christopher Tolkiens (som han påstod sig känna väl) inställning så har Tolkien Estatet än så länge avböjt från att göra ett uttalande om deras ställning i dessa frågor, även när TolKLang moderatorn Julian Bradfield bad dem göra detta. Det är värt att notera att upphovsrättslagar inte är det område som Mr. Hicklin specialiserar sig i, och jag tror han pressade ”karaktärkonceptet” rätt långt genom att hävda att alla individuella ord i de skapade språken måste ses som Tolkiens litterära karaktärer, tydligen på samma nivå som Aragorn och Galadriel. Konstigt nog tyckte Hicklin att det var tillåtet att skriva egna texter i Tolkiens språk, även om detta i Hicklins värld verkar var analogt med att skriva nya berättelser som handlar om Tolkiens karaktärer (vilket alla är överens om skulle vara en kränkning av upphovsrätten).

Hicklins uppenbara problem att sätta samman ett konsekvent argument, så väl som efterföljande lagliga undersökningar under ledning av mig själv och andra, har lett mig till slutsatsen att få upphovsrätt på ett språk som sådant är helt omöjligt. Språket ”själv” ska inte liknas vid en fast text; det är helt och hållet ett abstrakt system, och för att något ska kunna upphovsrättsskyddas måste det ha en fast form som *kan* skyddas. Att argumentera att själva det grammatiska systemet och språkets ordlista är dess ”fasta form” är poänglöst då detta är ett abstrakt *system*, inte en ”form”. All verklig text om (eller i) språket är skyddat, men inte språket ”själv”. För att återgå till analogin om vår geniala kompositör som kommit på en ny musikgenre: Hans upphovsrätt gällande egna kompositioner och skrifter om denna musikstil *som fasta texter*, kan och ska inte ifrågasättas av någon. Men han eller hans arvingar kan inte påstå att publicerandet av helt nya kompositioner, eller helt nya beskrivningar av principen bakom denna sorts musik, skulle kunna kränka deras upphovsrätt.

Denna kurs är skriven och publicerad (gratis på internet) av mig som privatperson. Tolkien Estate har inte tillfrågats att antingen stödja den eller ens kommentera den, den är på intet sätt ”officiell” och jag måste ta fullt ansvar för innehållets kvalitet. Ingen brist på respekt är menad när jag påpekar att ett godkännande av Estatet inte betyder mycket vad gäller kvalitetsgaranti, då vissa tidigare quenya-arbeten som *var* publicerade med klart godkännande av Estatet har visat sig innehålla en del tydliga brister och feltolkningar. Det finns inte stor anledning att tro att Estatets advokater eller Christopher Tolkien själv är kapabla att bedöma kvalitén av quenyan grammatik (och på samma sätt inget skäl att anklaga dem för det; att lära sig quenya från dess ursprungskällor är ett långt och mödosamt arbete, reserverat åt dem som verkligen är intresserade). I en sådan situation hoppas jag och tror att Tolkien Estate respekterar rätten att låta intresserade fortsätta sina studier i fred, och att låta dem presentera sina resultat – speciellt när dessa är helt icke-kommersiella. Trots de starka anspråk gjorda av Hicklin och några få andra så finns det inga direkta belegg för att Estatet eller Christopher Tolkien ser sådana studier som ett brott mot deras upphovsrätt. Om de gör det, låt dem kontakta mig så vi kan diskutera.

Tolkningen av quenyans grammatik som här beskrivs är baserad på en studie av de tillgängliga källorna, mestadels analyser av befintliga quenya-texter, och på tolkning av de relativt få explicita anteckningar om grammatiken som för närvarande finns tillgängliga. Jag hävdar att det är uppenbart att detta främst är ett arbete med analyser och kommentarer (presenterade på ett undervisande sätt), och vad gäller upphovsrätten så kan en diskussion om quenyans struktur inte skilja sig mycket från en diskussion om (säg) handlingen i *Härskarringen*. I vilket fall som helst är det uppenbart att det jag säger måste härstamma från Tolkiens texter, men den resulterande studien är inte något "härlett arbete" vad gäller upphovsrättslagen. Det vi gör här är inte att återberätta Tolkiens berättelser (även om jag kommer att *referera* till dem – men då som en kritiker, eller snarare som en kommentator, för att demonstrera hur Tolkiens berättelser och språkkonstruktioner hänger ihop). Vi kommer primärt att studera ett av Tolkiens språk som en verklig snarare än en påhittad enhet. Det faktum att språket först presenterades för världen i ett berättarsammanhang gör det inte till ett "påhittat språk", och användandet av eller diskussionerna om det är inte nödvändigtvis "härledda berättelser". Som jag redan sagt konstaterade Tolkien själv att hans språk "existerar i viss mån" helt enkelt därför att han skapade dem – de förekommer inte enbart i ett berättande sammanhang (*Letters*, sidan 175).

En stor del av quenyans ordlista är inte helt "nyskapande"; Tolkien erkände villigt att ordförrådet i hans "alviska" språk var "oundvikligen fullt av...minnen" av äldre språk (*HOME 12*, sidan 368). Även om det vanligen inte är så uppenbart att det stör de som vill lära sig quenya som ett högst exotisk språk, så återstår faktumet att de med rätt kunskap enkelt kan urskilja indoeuropeiska (och ibland även semitiska) ord och stammar som ligger till grund för många av Tolkiens "påhittade" ord. Detta ska inte ses som att Tolkien hade dålig fantasi; han konstaterade att "det är omöjligt att skapa ett konstgjort språk från ett begränsat antal ljudkomponenter och samtidigt undvika sådana likheter" – och lade till att han inte ens försökte undvika dem (*Letters*, sidan 384-385). Även om ingen rimlig "världslig" inspiration för ett visst quenya-ord kan hittas, återstår faktumet att det inte finns någon laglig rätt att tillåta en person att bilda nya ord och hävda att de tillhör sin egendom. Tolkien själv var medveten om att namn inte kan skyddas av upphovsrättslagen (*Letters*, sidan 349) och då kan man rimligen inte skydda vanliga substantiv, verb, adjektiv eller prepositioner heller i syfte att hindra "obehörigt" användande av dem. En del ord som idag är vanliga, till exempel *robot*, förekom för första gången i en berättande text. Man kan därför inte hävda att de är "påhittade" ord, skyddade på samma sätt som påhittade personer, och inte få användas, listas eller förklaras utan tydligt tillstånd från den som först skapade dem (eller den personens arvingar).

Rättsliga efterforskningar som genomförts efter det att Hicklin gjort sina överdrivna påståenden har bekräftat att *ord* som sådana automatiskt blir en offentlig egendom omedelbart då de skapas, och ingen kan monopolisera dem eller hävda en exklusiv äganderätt på dem. Det är förstås möjligt att registrera ett ord som *varumärke*, men det är något helt annat: Apple Computers kan inte hindra att folk använder ordet "apple" (äpple) i dagligt bruk. Det är också irrelevant att tillverkarna av ett visst fantasyspel var tvungna att ta bort alla referenser till "balrog", för här är det inte ordet *balrog* på sindarin, utan balroger som figurer som ligger under Tolkiens upphovsrätt. Det faktum att Tolkien hittade på ordet **alda** för "träd" gör inte träd till en varelse i hans litterära verk. Det är inte bara ett träd som växer i Midgård som kan kallas för **alda**, ordet fungerar lika väl om jag skriver en quenya-vers om ett träd som växer utanför mitt hus.

Jag kan dock gå med på att quenya och de andra språken har visst skydd *i egenskap som delar i Midgårdens inramning*. Om någon annan skulle skriva en ny fantasyberättelse som handlar om alver som talar ett språk som kallas quenya, och det fanns exempel som verkligen visade att detta är Tolkiens quenya, så skulle detta förstås vara samma sorts plagiering som om någon annan fantasyförfattare skulle "låna" en stad vid namn Minas Tirith, och

beskrivningen i boken gör det klart att denna stad råkar vara byggt i flera nivåer och kunde ses från ett vitt torn. Men återigen, den här kursen är definitivt inte tänkt som en härledd berättelse. Den handlar om att studera och använda ett av Tolkiens språk helt oberoende av dess sammanhang som sådant – även om jag strävar efter att presentera quenya som en del i Tolkiens författarskap, kommer jag förstås bli tvungen att nämna, referera och ibland även citera berättandet likväl som att presentera rena teknikaliteter. Trots det: det är uppenbarligen felaktigt att Tolkiens språk inte på något sätt kan separeras från hans fantasivärld (vilket Hicklin verkar påstå). Vicente Velasco kunde till exempel skriva en quenya-vers (*Rianna*) som hedrade minnet av prinsessan Diana efter hennes tragiska död, men detta innebär inte att olyckan där hon dog måste vara en handling i en Tolkien-berättelse. Faktum är att Tolkien själv gjorde en quenya-översättning av *Fader vår*, ett stycke som definitivt tillhör vår egen verklighet och inte skulle kunna förekomma i Midgård.

När vi diskuterar upphovsrättstvister, måste vi tydligt skilja mellan berättande sammanhang och *verkligt användande* av system eller idéer beskrivna inom berättandet; det senare är helt ovidkommande vad gäller diskussioner om upphovsrätt. En jämförelse: jag håller till fullo med om att om någon skulle skriva en fantasyberättelse som innehåller en ras av små varelser med håriga fötter som lever i byggnader under jorden som kallas smials, så skulle den författaren helt klart plagiera Tolkien och möjligen även kränka upphovsrätten. Men jag kan inte föreställa mig att jag kränker någon upphovsrätt om jag gräver ut en smial i min trädgård – eller för den delen, om jag gjorde en huvud-till-fot hårtransplantation. På samma sätt, man kan inte skriva fantasyberättelser om alver som talar quenya hur som helst, men att *verkligen använda* de lingvistiska strukturerna som Tolkien skapade för att skriva nya texter vars innehåll inte har någonting att göra med hans berättelser kan inte vara en kränkning av upphovsrätten. De nya quenya-texterna är upphovsrättsskyddade endast av dess skapare.

Lyckligtvis verkar Tolkiens arvingar hålla med om detta; de har åtminstone aldrig försökt hindra någon från att publicera sina quenya-verser. Om Estatet har problem med detta, kan jag bara anta att deras advokater också håller med om att det är fullt lagligt för vem som helst att skriva om quenya-grammatik eller sätta ihop quenya-ordlistor. I annat fall skulle den absurda situationen uppstå att vi har ett språk som kan *användas*, men inte *läras ut* eller på ett akademiskt sätt *beskrivas*. Jag kan inte föreställa mig att Estatet skulle hävda att den nu rätt stora mängden quenya-texter skrivna av andra än Tolkien och som ej heller har något med Tolkiens berättelser att göra, inte kan anses vara grammatiska eller lexikografiska studier bara därför att de råkar vara skrivna på quenya. Detta skulle vara ett försök att blockera och förbjuda vissa vetenskaper relaterade till en hel samling litteratur, och jag tror inte att detta kan hålla, lagligt eller ens moraliskt. Jag vet inte om Tolkiens ättlingar är av en annan mening.

Jag har dock inga avsikter att motsätta mig Estatets upphovsrätt av Tolkiens *verkliga skrifter* (om språken eller något annat), och fast det är en intressant övning i att ”återskapa ursprungsalviskan” som antagligen ligger bakom några av Tolkiens verser och berättelser, så bör man inte publicera ”alviska” översättningar av en stor del av Tolkiens sammanhängande text. Alla hans texter är upphovsrättsligt skyddade av Tolkien Estate tills det går ut 2023 (eller var det 2048?), och att publicera betydande översättningar eller nära återberättanden av dessa skulle kräva tillstånd av Estatet. Oavsett hur mystiskt målspråket är, så är vilken översättning som helst direkt härledd från Tolkiens egna, upphovsrättsskyddade texter. Ej heller ska man skriva långa berättelser som utspelar sig i Tolkiens värld; detta skulle kränka upphovsrätten oavsett vilket språk du använder. Emellertid, att översätta en *begränsad* del av Tolkiens texter är troligen tillåtet (men var snäll och gör inte en egen översättning av ringversen, det finns alltför många rivaliserande versioner redan...) Ej heller finns det stor anledning att tro att Estatet skulle agera mot *korta* noveller skrivna på quenya även om de utspelar sig i Midgård,

eftersom det bör vara uppenbart att det verkliga syftet är att demonstrera användandet av quenya, inte för att skriva berättelser som rivaliserar med Tolkiens egna (jag skulle dock inte ens publicera sådana kortnoveller om det på något sätt kunde ses som kommersiell publicering). Verser *om* personer eller händelser i Tolkiens värld (som Ales Bicans *Roccalassen* eller "Sång till Éowyn") tror jag kan passera som en kommentar eller sammanfattning, så länge som du inte lägger till något nytt element i versen. Men var snäll och försök inte driva saken till sin spets; Tolkiens arvingar är helt i godo när de hävdar upphovsrätten på Tolkiens berättelser.

I övningarna i denna kurs har jag i vilket fall som helst medvetet undvikit alla direkta referenser till personer, platser och händelser i Tolkiens påhittade värld (med undantag för *en* referens till de två träden eftersom quenya-ordet är ett så bra exempel på duala tal). Istället för att referera till Tolkiens berättelser har jag för det mesta använt mig av en helt allmän fantasyvärld eller medeltida värld; det finns inget som *utesluter* möjligheten att det handlar om Tolkiens värld, men det finns inget konkret som bekräftar det heller. Det finns många alver och dvärgar i övningarna, men även om vi oundvikligen använder ord som *Eldar* och *Naucor* för dessa folk när vi talar om dem på quenya, så är de egentligen bara "allmänna" alver och dvärgar. Du får själv bestämma om du vill föreställa dig dessa "alver" som Tolkiens eldar, men det finns inget som definitivt binder dem till någon speciell mytologi. Trots faktumet att jag inte tror att Tolkien Estate skulle *juridiskt* kunna hindra folk från att göra i princip vad som helst med quenya som ett verkligt språk (separat från Tolkiens berättelser), så uppmanar jag studenter att använda all kunskap som de kan få på ett respektabelt sätt. Vi bör känna någon slags moralisk skyldighet, eller till och med tacksamhet, till Tolkien som skapare av detta språk. Quenya som vi känner det är resultatet av årtionden av mödosamt arbete och oändliga förfiningar; dess skapare ämnade det att ha en upphöjd eller till och med helig prägel, och det bör inte användas för ovärdiga eller rent ut sagt dumma syften. (Var snäll och publicera inte dina quenya-kompositioner på till exempel toalettväggar.) Det finns en gammal TV-intervju där Tolkien säger att han inte nödvändigtvis skulle ha något emot att andra kände till och tyckte om hans skapade språk, men han skulle *inte* tycka om ifall det blev något slags "hemligt" fikonspråk använt i syfte att stänga andra ute. Detta är en önskan jag ber alla studenter att respektera. Som student och användare av quenya bör man också vara engagerad i att behålla integriteten av Tolkiens system, och vara noggrann att inte förvränga eller späda ut det i onödan. Ibland måste vi skapa nya ord, men i sådana fall bör man undvika helt godtyckliga påhitt och istället arbeta från Tolkiens egna stammar och använda hans härledningsmetoder.

Tolkien skrev, "Givetvis tillhör inte *Härskarringen* mig. Den har bringats fram och måste nu gå sin bestämda väg i världen, även om jag förstås är mycket intresserad av dess framgång, som en förälder skulle vara över ett barn. Jag känner mig trygg i vetskap om att den har goda vänner som försvarar den" (*Letters*, sidan 413-14). Kanske skulle han säga samma sak om sina uppfunna språk som exemplifieras i böckerna han talar om. De har frambringats och går redan sin egen "väg i världen", studeras och används även av många – men nu måste quenya och de andra språken leva vidare oberoende av deras "förälder", för han är inte längre med oss. Så låt studenter och användare vara deras "goda vänner" och "försvara" deras system, i enlighet med den vision som mannen som ägnade en livstid åt att utveckla dem hade. Och detta leder oss tillbaka till strukturen av quenyan.

0.3 Hur är quenya som språk?

Vad för sorts språk är quenya, strukturellt sett? Det verkar som om finska gav betydande inspiration inte bara för ljudmönstren utan också grundstrukturen. Tolkien beskrev quenya

som ett ”ett språk med många böjningsformer” (*The Road Goes Ever On*, sidan 69). Det vill säga, ord kan förekomma i många olika former beroende på deras exakta funktion i ett givet grammatiskt sammanhang. De olika formerna konstrueras för det mesta genom att man använder sig av en uppsjö olika *ändelser*, ändelser som i svenskan ofta uttrycks med separata ord istället. Således skulle en svensk översättning av en quenya-text normalt sätt bestå av fler ord än originaltexten: I *Sagor från Midgård*, sidan 38 och 75, lär vi oss att en tre ord på quenya kan kräva sex ord på svenska: **Anar caluva tielyanna** = ”må solen lysa på din stig”. En del kan se detta som bevis på att quenya är ett mer effektivt språk än svenska, men huruvida man använder ett långt ord eller flera korta för att uttrycka sig är inte speciellt viktigt. (Om man istället för ord räknar *stavelser* så är det plötsligt svenska som är det med ”effektiva” språket i exemplet ovan: Den svenska texten har en stavelse mindre jämfört med quenya-versionen!) Quenyan bör uppskattas för sina egna kvalitéer, inte genom att den jämförs med andra språk. Men ordet **tielyanna** ”på din stig” illustrerar huvudskillnaden mellan svenska och quenya: små oberoende ord som ”din” och ”på” blir ofta ändelser istället – i det här fallet **-lya** och **-nna**, respektive.

Är quenya ett ”svårt” språk? Om quenya och sindarin, de två huvudspråken i mytologin, skrev Tolkien att ”båda språken är, förstås, oerhört svåra” (*Letters*, sidan 403). Otvivelaktigt finns det många för stunden oanade svårigheter som väntar oss i den stora mängden opublicerat material. Men så långt eller kort som vår kunskap sträcker sig idag, så skulle jag verkligen inte kalla quenya för ”oerhört svårt”. Måhända är dess konstruktion invecklad och krånglig, men språket är definitivt mindre komplicerat än sindarin, och att lära sig den quenya vi känner idag är verkligen ingen övermänsklig bedrift. Vilken hängiven student som helst bör kunna få grundläggande kunskaper om det grammatiska systemet på relativt kort tid, veckor eller till och med dagar snarare än månader. Generell lingvistisk kunskap är definitivt till hjälp, men knappast ett förhandskrav; i den här kursen har jag försökt att göra förklaringarna så enkla att en någorlunda klyftig tonåring bör förstå vad som är görningen. (Med tanke på att många som vill lära sig quenya är rätt unga, har jag utgått ifrån i praktiskt taget ingen som helst kunskap om lingvistik, och jag kommer att förklara även elementära lingvistiska termer – mer skolade studenter kommer säkert tycka att jag ibland talar barnspråk).

Det måste dock klargöras att vi inte har att göra med ett rättframt esperanto. Tolkien försökte avsiktligt göra sina språk ”naturalistiska”; således finns det *några* oregelbundna verb och liknande saker, även om antalet är fullt överkomligt. Quenya står troligen någonstans mittemellan ett fullständigt regelbundet ”esperanto” och ett typiskt ”riktigt” språk med massor av komplexiteter och oregelbundenheter, dock kanske närmare det förstnämnda. Faktum är att quenya nog är lite för enkelt för att kunna vara helt ”trovärdigt” som ett förmodat icke-konstruerat språk, åtminstone om vi jämför det med de röriga språk som vi dödliga människor skapat i vår egen ålder. Å andra sidan var quenya inte riktigt ”icke-konstruerat” i den interna historien heller; det konstruerades och förfinades av alverna, ”och eldar kunde sina språk, inte ord för ord, utan som en helhet” (*HOME 12*, sidan 398). Så det är möjligt att eldar, väl medvetna om sitt språks struktur, skapade språk med en relativt välvärdad grammatik. Hur som helst, en student sörjer knappast avsaknaden av fler oregelbundna former att memorisera, så om denna förenkling verkligen gör quenya mindre ”trovärdigt” som ett naturligt språk, så är Tolkien definitivt förlåten!

0.4 Källorna

Vi vet att Tolkien bokstavligen talat skrev tusentals sidor om sina språk. Tyvärr – och här måste jag be nya studenter att förbereda sig för den första stora chocken, även om det tidigare redan antytts – *väldigt lite av detta material är tillgängligt för oss*. Emellertid verkar det som

om Christopher Tolkien har förberett det för publikation. Under större delen av nittioalet skickade han fotokopior av sin fars lingvistiska manuskript till en grupp amerikaner som ofta (men inofficiellt) kallades *Elfconners*, uppenbarligen på grund av deras framträdande roll i "cons" eller ELF-konvent, "Elvish Linguistic Fellowship" (alvlingvistiskt brödraskap). Den mest frispråkiga medlemmen i gruppen verkar dock ha övertygat sig själv bortom motargument att termen "Elfconners" alltid var menad som nedsättande, och associerar det med svek. Som Tolks moderatorn Julian Bradfield påpekade, så verkar det som om denna medlem i gruppen hittar på förolämpningar mot sig själv, men för närvarande är det politiskt korrekt att referera till gruppen helt enkelt som Editorial Team (redaktörsgänget), förkortat ET. Vad vi än kallar dem så består gruppen av Christopher Gilson, Carl F. Hostetter, Patrick Wynne och Arden R. Smith (på senare år har även Bill Welden anslutit sig). Innan de började få Tolkien-manuskript publicerade de regelbundet de Tolkien-lingvistiska tidskrifterna *Vinyar Tengwar* (utgiven av Hostetter) och *Parma Eldalambéron* (utgiven av Gilson), generellt sätt med hög kvalitet. Detta, måste vi anta, vara den ursprungliga anledningen till att Christopher Tolkien ville att de skulle publicera hans fars lingvistiska manuskript.

Det mycket konstiga och olyckliga faktumet är att efter de börjat motta Tolkien-manuskript för publicering, så sjönk gruppens publiceringstakt katastrofalt. De började motta kopior av manuskripten 1991; ett decennium senare har de lyckats få några få hundra sidor av nytt material i tryck (varav det mesta ordlistor tillhörande de allra tidigaste stadierna av Tolkiens arbete, långt ifrån *Härskarringen*). En del av oss är inte imponerade. Det lilla som har dykt upp har blivit presenterat på ett fint sätt, men med nuvarande publiceringstakt så måste avslutningen på projektet sannerligen ligga långt borta. Christopher Gilson hävdade 1996 att "nästa år" så planerade de att publicera en "rätt omfattande" grammatik för de två huvudspråken i Tolkiens mytologi. I början av 2002 lyckades de till slut publicera en del material relaterade till vissa stadier av "gnomiska", en tidig konceptuell föregångare till det språk som Tolkien senare kallade sindarin; vi väntar fortfarande på betydande material vad gäller quenya. De flesta andra deadlines som medlemmarna i Gilsons grupp har satt har visat sig vara värdelösa, och sedan 1998 har de avstått från att ge några deadlines alls. Ändå måste vi hoppas på att inom tio (eller tjugo, eller trettio...) år så vet vi mer – men om redaktörsgänget någonsin tänkt att regelbundet publicera Tolkien-material, så har de inte bevisat att de kan det än.

Vi måste därför jobba med de källor som redan finns tillgängliga – källor som ofta berör språken mer eller mindre i förbigående. Den lingvistiska aspekten av Tolkiens författarskap genomsyrar som tur är hans arbete till den grad att om man samlar ihop alla spridda bitar av information och analyserar dem genomgående, så får man reda på en hel del om hans språk utan att ha tillgång till den explicita grammatiken. Tyvärr lämnar denna studiemetod många luckor i vår kunskap, luckor som främst är irriterande för de som verkligen försöker använda dessa språk. I andra fall är materialet så knappt att vi kan formulera inte bara en utan alltför många teorier om vad de underliggande grammatiska reglerna är, och vi har inte fler exempel som skulle kunna identifiera en korrekt teori. Trots det känner vi till en hel del om quenya, även om en del kunskap är mer experimentell än vad vi önskar. En överblick av källorna är här i sin ordning; jag bör åtminstone förklara förkortningarna som jag använder i kursen.

De primära litterära arbetena, *Härskarringen* (1954-55) och *Silmarillion* (1977) behöver ingen närmare introduktion. (Givetvis finns också *Bilbo*, men den boken innehåller väldigt lite lingvistisk information och knappt någon alls om quenya.) De flesta alviska namn på folk och platser i *Härskarringen* (som till exempel *Aragorn*, *Glorfindel*, *Galadriel*, *Minas Tirith*) är på sindarin, men det finns en hel del exempel på quenya också. I *Härskarringen* finns en av de längsta kända quenya-texterna, versen *Namárië* i slutet av kapitel 8, "Farväl till Lórien", i den första volymen *Sagan om Ringen*. Versen, som också är känd som Galadriels klagosång, börjar med orden **Ai! laurië lantar lassi súrinen...**

En del kortare quenya-bitar finns utspridda lite varstans i *Härskarringen*, som Frodos utrop i Honmonstrets håla ("Aiya Eärendil Elenion Ancalima! ropade han utan att veta vad han sagt"), lovorden som ringbärarna får på Cormallens slätt (en del på sindarin, en del på quenya), Elendils tillkännagivande som upprepas av Aragorn vid sin kröning, och Lavskägges hälsning till Celeborn och Galadriel. Quenya-delarna i *Cormallens lovord* (som jag kommer att kalla det) finns i kapitel 4 ("Cormallens slätt") i *SOKÅ*, och lyder: **A laite te, laita te! Andave laituvalmet! ... Cormacolindor, a laita tárienna!** (jämför med *HOME 9*, sidan 47). Detta är översatt i *Letters*, sidan 308: "Prisa dem, prisa dem, länge ska vi prisa dem." – "Ringbärarna, hylla (eller prisa) dem till höjderna."

I kapitel 5, "Rikshovmästaren och kungen", har vi *Elendils tillkännagivande*, återupprepat av Aragorn vid sin kröning: **Et Eärello Endoreenna utúlien. Sinome maruvan ar hildinyar tenn' Ambar-metta.** Detta är översatt i texten till "från det Stora havet till Midgård är jag kommen. På denna plats kommer jag stanna, och mina arvingar, intill världens slut."

Lavskägges hälsning i kapitel 6, "Många avskedstaganden", är **a vanimar, vanimálion nostari**, översatt både i *Letters*, sidan 308 ("å ni vackra, föräldrar till vackra barn") och *HOME 9*, sidan 73 ("de vackra som föder de vackra"; detta är en mer ordagrann översättning).

En del quenya-material (dock främst isolerade ord) finns också i tilläggen till *Härskarringen*, speciellt i "Appendix E". Notera här dock att i den svenska översättning av *Härskarringen* så har appendixen tagits bort, och återfinns istället i *Ringens värld*. "Appendix E" motsvaras således av det femte tillägget i *Ringens värld*.

I *Silmarillion* har vi en del kortare quenya-meningar. I kapitel 20 finns en del stridsrop: **Útúlie'n aurë! Aiya Eldalië ar Atanatári, utúlie'n aurë!** "Dagen är inne! Se, ni eldars folk och människors fäder, dagen är inne!" – **Auta i lómë!** "Natten är över!" – **Aurë entuluva!** "Dagen skall gry på nytt!" I slutet av kapitel 21 har vi ropet **a Túrin Turambar turun ambartanen**, "å domens härskare som behärskades av domen!" – men *Sagor från Midgård*, sidan 189, indikerar att **turun** istället ska vara **turún'** (uppenbarligen en förkortad form av det längre **turúna**, där det sista **-a** faller bort då nästa ord börjar på **a**-). Tillägget i *Silmarillion*, "Ordelement i namn på quenya och sindarin" innehåller också många ord i dessa två språk.

Vad gäller de andra källorna så räcker en mer summarisk genomgång, eftersom dessa böcker och tidskrifter (olikt *Härskarringen* och *Silmarillion*!) inte förekommer i så många utgåvor och översättningar. Jag kommer därför att referera till den relevanta boken och sidan när jag citerar dem, och hoppas att referensen är tillräckligt bra. Dessa källor är:

- *The Road Goes Ever On* (sidreferenserna är från andra upplagan från 1978, ISBN 0-04-7840110-0). Den första utgåvan kom 1968; detta är alltså en av de väldigt få källor förutom *Härskarringen* som gavs ut under Tolkiens egen livstid, vilket ger den extra auktoritet (för när något var publicerat betraktade han det normal som en fast och oföränderlig del av mytologin). Även om *The Road Goes Ever On* egentligen är en sångbok (Tolkiens verser med musik av Donald Swann), inkluderade Tolkien en hel del anteckningar om två alviska verser som förekommer i *Härskarringen*, *Namárië* och sindarin-hymnen *A Elbereth Gilthoniel* (sidan 66-76). Förutom att skriva dessa med Fëanoriska tecken, bifogade han också en mellan raderna översättning av båda; detta låter oss med säkerhet veta vilka ord som betyder vad. Han skrev också om *Namárië* i en klarare "prosaversion", som ett alternativ till den poetiska versionen i *Härskarringen* – vilket ger oss en unik möjlighet att jämföra poetisk stil och prosastil på quenya. Således kommer jag ibland referera till "pros-Namárië".
- *Sagor från Midgård* (1980, men sidreferenserna kommer vara till den svenska översättningen från 1982, ISBN 91-7263-319-0). En postumt publicerad samling av material som kompletterar och ger berättelserna i *Härskarringen* och *Silmarillion* mer kött på benen även fast, som namnet antyder (titeln på engelska är *Unfinished Tales*,

Oavslutade sagor), allt inte färdigställdes av författaren. Av speciellt intresse för de som studerar alviska är *Cirion's Ed* på sidan 405: **Vanda sina termaruva Elenna-nórëo alcar enyalien ar Elendil vorondo voronwë. Nai tiruvantes i hárar mahalmassen mi Númen ar i Eru i or ilyë mahalmar eä tennoio.** Översättning (som inte är helt ordagrann) i texten är: ”Denna ed skall stå fast i minnet av Stjärnans lands strålgans och Elendil den trogenes tro, bevarad av dem som sitter på tronerna i väster och den Ende som i evighet står över alla troner.” Tolkien lade till några intressanta anteckningar om quenya-orden (sidan 317) som låter oss analysera eden.

- *The Letters of J.R.R. Tolkien* (1981, ISBN 0-04-440664-9). Denna samling brev, redigerad av Humphrey Carpenter, Tolkiens biografiker, innehåller också en del lingvistisk information. Läsare till *Härskarringen* skrev ibland och frågade Tolkien om de olika styckena på quenya och sindarin, och eftersom detta var Tolkiens favoritämne, skrev han ofta rätt detaljerade svar. Bland annat innehåller *Letters* översättningen av några alviska fraser som inte finns översatta i *Härskarringen*, till exempel **Aiya Eärendil Elenion Ancalima** = ”Hell Eärendil, ljusaste av stjärnor” (*Letters*, sidan 385, översättningen till Cormallens lovord i *Letters*, sidan 308, har redan citerats ovan).
- *The Monsters and the Critics and Other Essays* (1983, ISBN 0-04-809019-0). Denna bok innehåller Tolkiens essä *A Secret Vice* (sidan 198-223) där han beskriver sina tankar och teorier om språkkonstruktion generellt sätt. Han inkluderar också några ”alviska” verser, i synnerhet *Oilima Markirya* eller ”Det sista arket”, som finns i flera versioner. Den version av *Markirya* som är mest intressant för de som studerar den quenya som finns exemplifierad i *Härskarringen* finns på sidan 221-223 (samt en del värdefulla kommentarer) i *The Monsters and the Critics*.

Efter att ha redigerat och publicerat *Silmarillion*, *Sagor från Midgård* och *The Monsters and the Critics* från papper som hans far lämnat efter sig, påbörjade Christopher Tolkien något som skulle bli ett väldigt ambitiöst projekt. Under perioden 1983–1996 publicerade han en serie på inte mindre än tolv volymer, som visar hur hans far hade utvecklat sin världsberömda berättelse över många år. Serien, *History of Middle-earth* (HOME) presenterar många olika ”lager” av manuskript, som en krönika över hur *Silmarillion* och *Härskarringen* som vi känner dem gradvis blev till, och presenterar också annat material relaterat till Tolkiens omfattande mytologi. Av praktiska skäl listar jag här alla volymer tillhörande HOME, även om jag inte kommer att citera något från var och en av dem:

- HOME 1: *The Book of Lost Tales 1* (1983, ISBN 0-04-823231-5)
- HOME 2: *The Book of Lost Tales 2* (1984, ISBN 0-04-823338-2)
- HOME 3: *The Lays of Beleriand* (1985, ISBN 0-04-440018-7)
- HOME 4: *The Shaping of Middle-earth* (1986, ISBN 0-04-440150-7)
- HOME 5: *The Lost Road* (1987, ISBN 0-04-440398-4)
- HOME 6: *The Return of the Shadow* (1988, ISBN 0-04-440669-X)
- HOME 7: *The Treason of Isengard* (1989, ISBN 0-261-10220-6)
- HOME 8: *The War of the Ring* (1990, ISBN 0-261-10223-0)
- HOME 9: *Sauron Defeated* (1992, ISBN 0-261-10305-9)
- HOME 10: *Morgoth's Ring* (1993, ISBN 0-261-10300-8)
- HOME 11: *The War of the Jewels* (1994, ISBN 0-395-71041-3)
- HOME 12: *The Peoples of Middle-earth* (1996, ISBN 0-216-10337-7)

De två första böckerna finns översatta till svenska under namnet "De förlorade sagornas bok". Sidoreferenser kommer dock att vara till de engelska utgåvorna.

Var och en av dessa böcker innehåller ledtrådar till strukturen av Tolkiens språk, även om det alltför oftast är av tillfälligheter (Christopher Tolkien inkluderade relativt lite av sin fars lingvistiska texter, då de är väldigt tekniska och antagligen har ett begränsat intresse för en allmän läsekrets). För de som är intresserade av Tolkiens språk som de förekommer i *Härskarringen* så är de viktigaste volymerna *HOME 5*, *HOME 11* och *HOME 9*, som en seriös student i dessa språk bör ha i sin bokhylla. Den enda långa quenya-text som förekommer i *HOME*, *Fíriel's Sång*, finns i *HOME 5*, sidan 72 – men mer viktigt är att dessa böcker innehåller tre viktiga källdokument som jag ofta bara kommer att citera vid namn (vilket även de flesta andra som studerar Tolkiens lingvistiska skapelser gör). Jag kommer därför kort att beskriva dessa här. Vi pratar om *Etymologierna* samt essäerna *Quendi och Eldar* och *Lowdhams redogörelse*.

- *Etymologierna* ("Etym") finns i *HOME 5*, sidan 347-400 (Jag bör nämna att det finns flera olika upplagor av *HOME 5* så det finns olyckligtvis flera olika sidnumreringar; mina referenser är till de upplagor som oftast används av Tolkien-lingvister.) Det som för den genomsnittlige läsaren utan tvekan är det mest förbryllande dokumentet i hela *HOME*-serien, är för oss den viktigaste enstaka källan för "alviska" glosor. Det är dock inte något vanligt lexikon. Det är en alfabetisk lista med ungefär 600 primitiva "baser" eller rötter, där varje uppslag listar de olika ord som är härledda från dessa rötter som de senare förekom i de alviska språken (ibland är också den ursprungligaste formen, "ursprungsalviska", nämnd). Till exempel, under **ÁLAK** (*HOME 5*, sidan 348), "rushing" (rusande) hittar vi serien: "*alk-wā swan: Q *alqa*; T *alpa*; ON *alpha*; N *alf*." Tolkiens idé var att ursprungsalviskans ord **alk-wā** utvecklades till quenyans **alqa**, telerins **alpa**, gammelnoldorins **alpha** och noldorins **alf**. *Etymologierna* skrevs under den senare halvan av 30-talet, och stavningen och generella koncept skiljer sig något från scenariot i *Härskarringen* när den publicerades i början av 50-talet (om vi skulle "uppdatera" det just citerade exemplet så bör vi läsa *sindarin* istället för *noldorin* och quenyans **alqa** och "noldorins"/*sindarin*s **alf** bör istället stavas **alqua** och **alph**, respektive – både orden, så stavade, finns rentav attesterade i senare texter). Trots faktumet att *Etymologierna* i vissa avseenden återspeglar ett något "omodernt" lingvistisk scenario, då Tolkien gjorde vissa viktiga förändringar efter det att han skrev *Etym*, så är det ändå en guldgruva med information (och som jag just demonstrerade så kan det till en viss grad enkelt "uppdateras" i enlighet med Tolkiens senare idéer). Av de språk som Tolkien nämner i *Etym* är quenya dessutom ett av de språk som påverkats minst av senare ändringar. (Vad gäller "noldorin" så lekte han med dess fonologi och påhittade evolution, och ändrade drastiskt dess interna historia, för att slutligen komma fram till den *sindarin* vi känner från *Härskarringen*).
- *Quendi och Eldar* (ibland bara "Q&E") finns i *HOME 11*, sidan 360-417. Detta är till synes en essä om "ursprunget och betydelsen av de olika alviska ord som refererar till *alver* och deras varieteter. Med appendix på deras namn för andra inkarnationer". Detta område är verkligen utförligt behandlat, men som tur är (från vår synvinkel!) finns det många avvikelser, appendix och anteckningar som ger oss mycket extra information om de alviska språken på det sätt som Tolkien hade kommit att se på dem under perioden efter *Härskarringen*: Denna essä dateras till cirka 1959-60. Christopher Tolkien ansåg att en betydande del avvek alltför mycket från essäns ämnesområde, och redigerade bort det (se *HOME 11*, sidan 359, 396). Lyckligtvis publicerades den borttagna delen i journalen *Vinyar Tengwar*, utgåva 39. När jag citerar från *Quendi och Eldar* kommer jag därför ibland att referera till *HOME 11* och

ibland till *Vinyar Tengwar*. Även om det som är i *Vinyar Tengwar* ansågs vara ”avvikande” enligt Christopher, så är det förstås enormt intressant för oss som studerar Tolkiens språk.

- *Lowdhams redogörelse*, eller i sin helhet *Lowdhams redogörelse om det adunaiska språket*, finns i *HOME 9*, sidan 413-440. Som titeln antyder är denna redogörelse främst inriktad på ett annat språk än quenya: *adunaiska* (i *Härskarringen* stavas appendixen det *adûnaic*), Númenors inhemska språk. Det finns dock en del information om quenya, som i denna redogörelse kallas för ”avallonian” – ibland jämförs de två språken med varandra. (”Lowdham” är bara en person som Tolkien hittat på. Tolkien presenterade ibland även teknisk information om sina språk som om han helt enkelt citerade eller refererade till observationer och synpunkter från folk som befann sig *inne i mytologin!* Bland favoriterna av påhittade ”källor” finner vi *Fëanor*, den största men också stoltaste av alla noldor, *Rúmil*, en vis man från Tirion, och *Pengolodh*, läromästaren från Gondolin. Många av Tolkiens personer verkar dela sin författares intressen i mystiska skrifter och konstiga språk.)

Källorna som nämnts så här långt är de som publicerats eller redigerats av Tolkien själv eller av hans son – förutom *Letters*, som redigerades av Humphrey Carpenter. Utöver det finns det några få arbeten redigerade och publicerade av andra. Våldigt knapphändig information kan fås från *J.R.R. Tolkien – Artist and Illustrator*, redigerad av Wayne Hammond och Christina Scull. Resultatet av redaktörsgängets, knapphändig men inte oviktig, måste också nämnas. Journalen *Vinyar Tengwar*, utgiven av Carl F. Hostetter, hade sin ”gyllene period” under åren 1988-93, när redaktören lyckades publicera ett nummer varannan månad. När Hostetter och de andra ET-medlemmarna under början av 90-talet började motta ursprungligt Tolkien-material av yttersta intresse att bli redigerat och publicerat, så sjönk utgivningstakten mystiskt nog till ungefär en utgåva per år, och så har det sätt ut under senare hälften av 90-talet och början av det nya årtiondet. Inte alla av de få nya utgåvor som kommit innehåller nytt Tolkien material, och de som gör det behandlar oftast väldigt korta stycken (som dessutom är exempel på väldigt tidigt material som oftast inte är *Härskarringen*-kompatibelt).

En del utgåvor är dock riktigt bra, och en av dem har redan nämnts: I utgåva #39, juli 1998, publicerade Hostetter den del av *Quendi och Eldar* som Christopher Tolkien utelämnade i *HOME 11*, samt syskonessän *Ósanwe-kenta* (den senare är inte rent lingvistisk av ämnet att döma, men Tolkien nämnde trots det en hel del quenya-ord). En del användbart material dök också upp i utgåva #41, juli 2000, och fyllde i vissa irriterande gap i vårt glosförråd (speciellt verbet ”kan”) och innehöll intressant ny information vad gäller utformningen av nutidstidsformen (present tense). I januari 2002 publicerades olika quenya-översättningar av Pater Noster (Fader vår) och Ave Maria (katolsk bön) i utgåva #43; Tolkien, som var katolik, producerade mer än en översättning av dessa texter.

Det andra stora resultatet av ET:s ansträngningar består för det mesta av ordlistor: *Gnomiska lexikonet* (GL) och *Qenya lexikonet* (QL, också *quenyagetsa*, förkortat QQ). *GL* nämner också några få ”qenya” ord (precis som *QL* ibland nämner *gnomiska* ord; språken jämförs ofta med varandra). Vad gäller ”qenya” till skillnad från *Härskarringen*-quenya, se nedan. Dessa lexikon publicerades i utgåva #11 och #12 i journalen *Parma Eldalambéron*, 1995 respektive 1998. De skrevs ursprungligen under första världskriget, när den tidigaste versionen av Tolkiens mytologi började ta form: *QL*-manuskriptet dateras vanligtvis till 1915 och *GT* till 1917. Betydande utdrag publicerades redan 1983-84, då Christopher Tolkien använde stora delar av lexikonerna i appendixen till *HOME 1* och *HOME 2*. I början av varje

lexikon publicerade *Parma* också en del relaterat material: en aldrig avslutad *Gnomisk grammatik* i #11, och några fonologiska beskrivningar för ”quenia” i #12.

Av de faktiska exempel på quenia som redan nämnts kommer jag ofta referera till *Namárië*, *Lavskägges hälsning*, *Elendils tillkännagivning*, *Cirions ed*, *Fíriels sång* och *Markirya* genom bara titeln eller ”namnet”, och inte alltid ange bok och sidnummer. Var man finner dem har nämnts ovan, utifall du skulle känna dig tvungen att kolla upp om mina citeringar är korrekta! I de flesta andra fall kommer jag ge en referens när jag citerar något, eftersom de oftast finns i någon källa som kan refereras exakt (eftersom det inte finns så många utgåvor med olika sidnumreringar). När jag refererar till *Etymologierna* (i *HOME 5*), använder jag mig bara av uppslagsordet, som enkelt kan slås upp i alla utgåvor (oavsett sidnumrering).

0.5 Ett varningens ord gällande vissa delar av källtexten

Utspritt bland källorna listade ovan har vi en total ”textmassa” om quenia som skulle motsvara runt 150 sidor om allt samlades ihop (även om det mesta av detta tyvärr bara skulle vara osammanhängande ordlistor; exempel på verklig *text* är mycket mer ovanligt och skulle troligen rymmas på inte mer än två eller tre sidor). Men här är ett varningens ord på plats: Om du vill lära dig den quenia som du stött på i *Härskarringen*, så är inte alla exempel i den här textmassan helt ”tillförlitliga” – även om de definitivt är äkta Tolkien. För att undvika vad som potentiellt är ett moras av förvirring, bör studenten omedelbart lägga hårt på minnet följande fakta: *Den sorts quenia som exemplifieras i Härskarringen är inte den enda sortens quenia som finns*. Om man börjar analysera alla exempel på quenia som vi nu har, inser man snart att de inte formar en homogen massa. De flesta exempel ”ser” förvisso rätt lika ut, och går aldrig speciellt långt ifrån de finskinspirerade ordskapelserna, men mycket av det tidiga materialet (som aldrig publicerades under Tolkiens livstid) använder eller förutsätter ord, böjda ändelser och grammatiska regler som helt skiljer sig från systemet som används i *Härskarringen*. För all del, inget exempel är helt olikt från quenyan i *Härskarringen* – men i det material som skrevs före 1930-talets mitt finns heller inget som är helt identiskt.

Tolkien var, så att säga, alldeles för bra på att konstruera språk. Att fixa till dem i en enda slutgiltig, oföränderlig form var nästan en omöjligt uppgift för honom. Det fanns alltid nya idéer som han ville arbeta in i strukturen, även om dessa idéer motsatte och gjorde saker han skrivit tidigare felaktiga. Vi kan vara säkra på att hans påhittade figur Lowdham talar för Tolkien själv (*HOME 9*, sidan 240):

När man skapar ett språk är du fri: alltför fri (...) När du bara hittar på, så är förnöjelsen eller glädjen i själva uppfinningsögonblicket; men eftersom du är mästaren så är din nyck lag, och du vill kanske på nytt ha kul. Du är själv ansvarig för att alltid knåpa, ändra och förfina, allt efter ditt lingvistiska humör och dina förändringar i smak.

Med de postuma publiceringarna av många av Tolkiens skrifter så har vi bevis på detta ”knåpande, ändrande och förfinande” från Tolkiens sida. Det är nu uppenbart att quenia förekommer i många inkarnationer, och även om de har en gemensam ”stil” och för många nya studenter troligen skulle se likadant ut, så skiljer sig detaljerna en hel del åt, både i grammatiken, glosorna och fonologin. Ett kraftfullt exempel på vidden av Tolkiens omarbetningar finner man i *Markirya*-versen, som finns i en version daterat till tidigt trettioital (*The Monsters and the Critics*, sidan 213) och i en annan som är ungefär 40 år yngre, daterat till det sista decenniet i Tolkiens liv (*The Monsters and the Critics*, sidan 221-223). Båda

versionerna har (ungefär) samma innebörd, men den senare versionen är, i ordets fulla bemärkelse, en *översättning* av den föregående, inte enbart en omskrivning: Endast ett fåtal ord och några böjda ändelser är gemensamma i de båda texterna.

Eftersom Tolkien i källor före *Härskarringen* oftast använde stavningen *qenya* istället för *quenya* (även om han tänkte sig samma uttal), använder jag och andra ofta ”*qenya*” (helst inom citat) som ett namn på de tidigare varianterna av *quenya* som är mer eller mindre skilda från den form som förekommer i *Härskarringen* och senare källor. Den första versionen av *Markirya* skulle jag således kalla en vers på ”*qenya*”; endast den senare versionen är *quenya* som vi känner det från *Härskarringen*. En del andra verser återskapade i *The Monsters and the Critics* (*Nieninqe* och *Earendel*, sidan 215-216), liksom en alternativ ”Det sista arket” vers med en annan innebörd än den klassiska *Markirya* (*The Monsters and the Critics*, sidan 221), är helt klart också ”*qenya*” snarare än *quenya*. Dessa texter kan visst nog åtnjutas i sin egen rätt, men de kan inte användas som källmaterial för studenter som försöker lära sig strukturen i *Härskarringens quenya*.

Som vi kan förvänta oss blir språket *generellt* sätt mer och mer likt dess ”slutgiltiga form” ju närmare vi kommer Tolkiens skrivande av *Härskarringen*. Till exempel är den rätt sena texten *Firiel's sång* nästan, men inte helt riktigt, *Härskarringen-quenya*. Man ska dock inte se på detta alltför enkelt, och tro att Tolkien började 1915 med ett språk som var väldigt olikt *quenyan* i *Härskarringen* och att det ”gradvist” utvecklades till *Härskarringen -quenya* sakta men säkert. Bristen på publicerat material tillåter oss inte att följa utvecklingen i detalj, men det är redan nu tydligt att Tolkien ständigt ändrade sina åsikter fram och tillbaka, och inte bara gjorde förändringar allt som oftast, utan tog tillbaka ändringarna senare. Faktum är att en del av det tidigaste materialet, skrivet under första världskriget, ger överlag ett intryck av att vara *mer* likt *Härskarringen-quenya* än vissa verser på ”*qenya*” skrivna på tidigt 30-tal. Det kan tyckas som att Tolkien, snarare än att oförskräckt närma sig *Härskarringen-quenya*, gjorde fler avstickare på vägen och ibland satsade på radikala förändringar som efter ett tag skrotades. Men i vissa andra fall visade sig ändringarna vara hållbara, och Tolkien såg dem som genuina förbättringar – men hela processen var helt oförutsägbar, för i ett spel som detta så finns det inget objektiva kriterium på vad som är en förbättring. Som Tolkien lät Lowdham säga, ”din nyck är lag”.

Det första som verkligen började liknade *Härskarringen-quenya* verkar ha dyka upp under senare halvan av 30-talet, när *Etymologierna* skrevs. Men man ska inte tro att utvecklingen var klar efter det att *Härskarringen* hade skrivits och publicerats under första halvan av 50-talet; Tolkien tog tillfället i akt och mixtrade en del med det *publicerade* materialet av *quenya*, när en reviderad upplaga kom ut 1966 (och säkerligen pågick ännu mer knåpande bakom kulisserna). Sju år senare dog han, och det finns inte mycket skäl att tro att han någonsin lyckades (eller ens seriöst försökte) fixa *quenya* och sina andra språk till *en* slutgiltigt, definitiv form genom att reda ut varje detalj. Medlemmar i redaktörsgänget har antytt att Tolkiens senare manuskript bär vittnesbörd om en sista fas av experimenterande, men uppenbarligen kom ingen slutgiltig eller definitiv version av språket till stånd. Detta var inte nödvändigtvis ett ”misslyckande”, som en kompositör som inte lyckats avsluta en stor opera: ”Oavbruten förändring, ofta frustrerande för de som försöker studera dessa språk, är naturlig i denna konst,” observerar Christopher Tolkien (*HOME 9*, sidan 440). På ett annat ställe kommenterar han sin fars arbete med språken att ”det verkar verkligen som att själva försöket att skriva en slutgiltig redogörelse omedelbart orsakade missnöje och önskan efter nya konstruktioner: så de vackraste manuskripten behandlas snabbt med förakt” (*HOME 5*, sidan 342). Enligt principen ”nöjet ligger i själva skapelsen”, så *kunde inte* Tolkien skriva en slutgiltig redogörelse, för då skulle hans rolliga vara över.

Trots det, om man jämför Tolkiens intensiva experimenterande i de tjugo åren från 1915, så verkar *quenyan* ha blivit någorlunda ”stabil” under andra halvan av 30-talet. Under nästa

decennium skrev Tolkien *Härskarringen*, som innehåller en del exempel på quenya som de ser ut nu (mest påfallande *Namárië*). Med den slutliga publiceringen av *Härskarringen* 1954–55, så blev dessa former en ”fast” del av mytologin (trots Tolkiens lilla mixtrande i upplagan från 1966). Efter att *Härskarringen* hade blivit publicerade, så kunde Tolkien förstås inte ändra språket lika fritt som förut. Det påstås finnas antydningar i manuskript efter *Härskarringen* att han kände sig något begränsad. Men denna relativa stabilitet skulle komma att bli goda nyheter för de som vill lära sig eller studera det ”riktiga” quenya, Tolkiens mer-eller-mindre slutgiltiga beslut om hur detta språk ”verkligen hade varit” i de avlägsna tider som skildras i hans berättelser.

En del (inklusive mig) kallar detta för *fullt utvecklad quenya*. Andra tycker att denna term är överdrivet nedsättande mot tidigare former av quenya eller ”qenya” eftersom det oundvikligen antyder att de på något vis inte är färdigutvecklade och sämre. Rent subjektivt tycker jag att den ”slutliga” formen av quenya är mer attraktiv, konstnärligt sätt, än Tolkiens tidigare experiment, och det är ingen tvekan om att det är *denna* sorts quenya som de flesta studenter i huvudsak vill lära sig – inte de tidigare varianterna som Tolkien själv förkastade. För den delen, detta är säkerligen den version av quenya som Tolkien själv hade velat att vi studerade; om han hade fått något att säga om i saken, så skulle vi aldrig fått se de andra versionerna! Han var ytterst noggrann med att försäkra sig om att hans mytologi skulle vara fri från interna motsägelser, och han skulle aldrig gå med på att motsägende quenya-varianter bedömdes lika korrekta. Det bör noteras att Tolkien på senare dagar refererade till sin tidigaste form av ”qenya” som ”mycket primitiv” (*HOME 12*, sidan 379). Således har vi inget annat val än att behandla det tidigare materialet väldigt försiktigt, och det finns inte mycket skäl till att tro att Tolkien skulle ha blivit förolämpad om andra skulle säga (eller hålla med om!) att hans tidigare ”qenya” inte var lika attraktiv som den senare, mera förfinade varianterna av språket.

Trots det har jag i den här kursen valt att tala om, inte ”fullt utvecklad quenya”, utan snarare *Härskarringen-quenya*. Denna term måste vara helt obestridd. Språket som den här kursen lär ut är förstås *Härskarringen-quenya*, så väl som den nu kan approximeras för närvarande – men det finns ingen anledning till att låtsas som att tidigare versionerna av ”qenya” inte funnits. Jag kommer ibland att referera till deras särdrag, för att ge studenten ett hum om vilka variationer som finns i materialet. Förutom sådana akademiska funderingar, så är det tidigare materialet något vi kan ”falla tillbaka på” när material som närmar sig (eller ännu bättre, kom efter) skrivandet av *Härskarringen* är otillräckligt för våra behov. I synnerhet kan vi från gammalt ”qenya” material hitta en massa användbara glosor, om vi i varje sådant fall ser till att orden även passar *Härskarringen-quenya* (det vill säga, de får inte kollidera med senare ord av annan betydelse, och formen på orden måste passa med fonologin och det härledda systemet av språk som Tolkien kom att föreställa sig det). Trots allt, *alla* inkarnationer av q(u)enya under hela perioden från språkets skapelse 1915 och till Tolkiens död 1973 kan ses som oändliga variationer på ungefär samma teman. Det är därför bara passande att vi, i våra försök att få fram en användbar form av quenya, tar med allt i beräkning. Men vad gäller den övergripande grammatiken och fonologiska strukturen, måste vi ge prioritet till Tolkiens visioner som de visar sig i *Härskarringen* och texterna skrivna efter detta: Om vi har någon som helst respekt för Tolkiens avsikter, så måste formen av quenya som vi försöker utkristallisera vara *Härskarringen*-kompatibel.

Inte mycket är lätt eller kristallklart i denna konstiga språkhörna. Att återskapa strukturen i quenya är som att försöka pussla ihop ett gigantisk pussel av söndrade pusselbitar. Många bitar finns helt enkelt inte; en stor del av materialet finns inte tillgängligt för de studerande (och för att göra saken värre, de som är tänkta att publicera det verkar betydligt mer intresserade av att dölja det). Dessutom, på grund av Tolkiens frekventa ändringar så kan man inte vara säker på att alla bitar man hittar ens tillhör samma pussel. Vissa passar inte alls och

kan ignoreras; många andra hamnar i kategorin ”tveksamt”, och man vet inte riktigt vad man ska göra med dem.

I kursen kommer jag att nämna några av varianterna och presentera mina förhoppningsvis kvalificerade gissningar av det som vi bör acceptera som auktoritärt och vad som helst bör ignoreras. På grund av den generella bristen på *explicit* grammatisk information från Tolkien, så kommer jag inte alltid att presentera quenya-grammatik med någon större tillit; du kommer snarare märka att jag ofta går igenom de bevis som finns tillgängliga och försöker göra upp regler som vi kan följa när vi skapar våra egna quenya-kompositioner. Men egentligen är det precis så här jag skulle vilja göra ändå, för att få studenten att bekanta sig med de sorters härledning som görs inom Tolkien-lingvistik i det här skedet. Vad gäller en del material som jag publicerat tidigare, så fick jag en del (mild) kritik då jag endast skrev mina slutsatser utan att visa vad de var baserade på, och hoppades lite naivt på att ”så här är det, tro mig” räckte. Jag tror denna stil var oundviklig i en kortare presentation, men här kommer jag i många fall utnyttja tillfället och gå tillbaka till de primära källorna och verkligen *demonstrera* vilka antaganden och härledning som ligger bakom allting.

Just av den anledningen att Tolkiens quenya är något obestämd, med en bestämd kontur men med oändligt många motsägelsefulla variationer när det gäller detaljer, så kan vi till viss mån fritt kristallisera fram vår egen standard (och inte göra det mer svårt än vi måste). Så länge som vi pusslar ihop ett användbart system från de delar som Tolkien tillhandahöll, även om vi inte på något sätt kan acceptera alla kända varianter i ett enda, unifierat system, så kommer det resulterande språket *vara* ”riktig quenya” – i den omfattning något sådant kan existera.

0.6 Stavningskonventioner

Under de decennier Tolkien arbetade med quenya, förändrades en del detaljer i stavningen. Som tidigare sagts så var i princip varenda aspekt på quenya någorlunda ”variabel”, men olikt den instabila grammatiken så är stavningsförändringarna inte så betydande: i teorin så är inte heller vårt alfabet det som quenya skrivs i. Tolkien tvekade endast en del hur han bäst skulle återge i våra bokstäver det som var tänkt som ”ursprunglig alvisk skrift” (*tengwar*, också kallad *Fëanorisk* skrift – en sällsamt vacker skrift som Tolkien skapade med samma kärleksfulla omsorg som språken själv). I den här kursen har en konsekvent stavning används på materialet, till största delen baserat på stavningen i *Härskarringen* (jag säger ”till största delen” för stavningen i *Härskarringen* är inte helt konsekvent den heller, men nästan!) Angående stavningen som används i *Härskarringen* skrev Tolkien: ”Det ålderdomliga lärdomsspråket [det vill säga quenya] är menat att vara ett slags ’alvlatin’, och genom att transkribera stavningen så att den liknar latin (förutom att *y* enbart används som konsonant, som *y* i engelskans *Yes*) så är likheten med latin klart synlig” (*Letters*, sidan 176).

Jag kommer att sammanfatta stavningskonventionerna som används i den här kursen. Det som följer är inget som en ny student behöver lära sig utantill. De som vill studera quenya bör dock vara medveten om de stora stavningsskillnaderna i de primära källorna. Guidad främst av Tolkiens stavning i *Härskarringen*, så har jag beslutat att använda följande regler:

Vokallängd markerad med en accent (och ingen annan symbol)

När Tolkien skrev quenya använde han alltid någon slags symbol för att markera de vokaler som är *långa* (om du inte vet vad en vokal är, se lektion ett). Men exakt vilken symbol han använde varierade en del. Ibland använde han ett *längdsträck*, en kort horisontell linje ovanför

vokalen; detta är speciellt vanligt i *Etymologierna* och vissa andra ”filologiska” skrifter. Ibland används ett *circumflex*, till exempel **ô** i ordet **fôlima** ”hemlighetsfull” från det tidigaste ”qenyalexikonet” (*HOME 2*, sidan 340, och *QL*, sidan 38). Men i *Härskarringen* och de flesta källor därefter, så använde Tolkien vanligtvis en normal *accent* för att indikera vokallängd, och så kommer vi göra här: långa **á, é, í, ó, ú** till skillnad från korta **a, e, i, o, u**. Så om jag någonsin skulle behöva ordet **fôlima**, så kommer jag stava det som **fólima** istället. När jag citerar ursprungsalviskans former så kommer jag dock istället använda *circumflex* för att markera långa vokaler. I källorna används längdsträck normalt sätt: Vi har redan citerat *alk-wā* ”svan” från ordet *ÁLAK* i *Etym.*, där längdsträcket över det avslutande *a* markerar att vokalen är lång. Det är dock säkrare att skriva *alk-wâ* (till exempel) i ett dokument som distribueras över internet, vokaler med längdsträck kan ersättas av konstiga symboler om mjukvaran hos mottagaren inte är speciellt förtjust i lingvistik.

C istället för K

Om du orkade slå upp referensen jag gav för meningen **Anar caluva tielyanna** tidigare (*Sagor från Midgård*, sidan 22), så kanske du noterade att i källan så stavades faktiskt det mittersta ordet **kaluva** istället. I quenya representerar **k** och **c** samma ljud (uttalat *K*); Tolkien kunde helt enkelt inte bestämma sig för vilken bokstav han skulle använda. I källor före *Härskarringen*, som *Etymologierna* och det tidigare *Qenya lexikonet*, använde han oftast **k** (även om **c** dyker upp på vissa ställen även i dessa källor). Eftersom det ursprungliga inspirationen för quenya var finska, och den finska stavningen använder bokstaven **k**, är det inte konstigt att Tolkien först föredrog detta grafem. Men som är uppenbart i *Letters*, sidan 176, som citerades ovan, bestämde han sig senare för att i *Härskarringen* låta quenya stavas så likt *latin* som möjligt. Ledd av latinets stavningssystem började han använda **c** istället för **k**: ”Jag bestämde mig för att vara ’konsekvent’ och stava alviska namn och ord genomgående utan *k*” (*Letters*, sidan 247). Till exempel hade ordet för ”metall” tidigare skrivits **tinko** i *Etymologierna* (uppslag *TINKÓ*), men i *Härskarringen* ”Appendix E” så finner man samma ord med samma betydelse som **tinco** istället. Alltså regulariserar vi **k** till **c** genomgående. Det är anmärkningsvärt att Tolkien, även i källor daterade efter *Härskarringen*, i många (de flesta faktiskt) fall återgick till användandet av **k**. Han var väldigt inkonsekvent på den här punkten. Ett ord för ”dvärg” ges som **Kasar** med **k** i *HOME 11*, sidan 388; men på nästa sida bytte Tolkien till **c** när han citerade namnet Moria på quenya: **Casarrondo** (”dvärggrotta” eller ”dvärghall”). Ett ord för ”hus” uppträder som **kôa** i *HOME 11*, 369 (**kôarya** ”hans hus”), men i *HOME 10*, sidan 250, stavas samma ord med **c** i sammansättningen **cöacalina** ”husets ljus” (ett alvisk uttryck för själen i kroppen). I några sena anteckningar publicerade i *Vinyar Tengwar* #41, sidan 10, nämner Tolkien ordet **ruskuite** ”slug” med bokstaven **k** istället för **c**, men direkt efteråt skrev han ner ordet **calarus** ”polerad koppar” med **c** istället för **k**. Från det postumt publicerade *Silmarillion* kommer vi ihåg namn som **Melkor** och **Tulkas**, men i *HOME 10*, sidan 362, 382, så används stavningarna **Melcor** och **Tulcas**. Quenyans ord för ”häst” skrivs som **rocco** i *Letters*, sidan 282, men i *Letters*, sidan 382, har vi **rokko** istället. Att imitera Tolkiens ständiga obeslutsamhet i den här frågan skulle vara poänglöst eller till och med förvirrande. Till exempel så är quenyan ord för ”säng” givet i *HOME 5*, sidan 363, som **kaima**, men i *Namárië* i *Härskarringen* så är det uppenbart relaterade ordet ”ligger” stavat **caita**. Att behålla den inkonsekventa stavningen för att vara Tolkien trogen skulle göra förhållandet mellan ord mera otydlig; för att passa **caita** så bör ordet för ”säng” givetvis stavas **caima**. Jag bör nämna att det finns de som regulariserar materialet till **k** istället, och ignorerar stavningen som används i *Härskarringen* till förmån för det stavningssystem Tolkien använde i många andra källor. Detta är smaksak, och vad gäller ”C eller K” frågan så kan alla i princip göra sitt eget val, men jag kommer normalt sätt troget hålla mig till

stavningen i *Härskarringen*. Trots allt är *Härskarringen* ett rätt centralt arbete vad gäller miljön för de språk som Tolkien skapade.

NOT: Men vad gäller titeln på *Markirya*-versen brukar jag se till att behålla *k* helt enkelt därför att ordet **markirya** eller ”ark” endast förekommer i den tidigare, ”quenya-versionen” av versen. Det förekommer inte i senare quenya-versioner, så jag vet därför inte vad vi annars skulle kalla det. Så i det fallet låter jag **k** stå kvar som en markering att detta är ett tidigt ”quenya” ord, även om formen **marcirya** säkerligen skulle passa i *Härskarringen*-quenya också – och det är denna stavning jag skulle använda om jag behövde ordet ”ark” i någon quenya-text. Jag antar att jag skulle behålla **k** även i namn på en del namn som vi är väldigt bekanta med från *Silmarillion*: **Melkor**, **Tulkas**, **Kementári** och en del andra. Men *Silmarillion* innehåller också former som **Calaquendi** (och inte **Kalaquendi**), så det finns inte mycket konsekvens i det arbetet.

QU istället för enbart Q

I de flesta källor fördaterad *Härskarringen* är kombinationen ”cw” representerad av bokstaven *q*. Men i en del tidiga källor (endast publicerade postumt), och mer viktigt i *Härskarringen*, använde Tolkien *qu* istället för enbart *q*: återigen var inspirationen den latinska stavningen. Detta påverkade även namnet på språket; som nämnts tidigare var Tolkiens ursprungliga stavning *qenya*. För att citera ett annat exempel, så stavades ordet ”fjäder” som **qesse** i en källa fördaterad *Härskarringen* (Etym., uppslag *KWES*), men blev senare **quesse** i *Härskarringen* (”Appendix E”). Detta är, vad vi känner till, en förändring som användes konsekvent i Tolkiens efterdaterade *Härskarringen*-skrifter. (Tolkiens egen son gör så i *HOME 1*, sidan 170; när han diskuterar det första elementet i namnet **Qerkaringa** som förekommer i tidigt material, använder Christopher Tolkien stavningen **querka** istället. Jag skulle gå ett steg längre och skriva **querca**.)

X istället för KS (eller för den delen CS)

Tolkiens sätt att stava det som ska uttalas ”ks” varierar. De flesta källor verkar använda **ks** men ibland används bokstaven **x** istället (redan i *Quenya lexikonet* från cirka 1915, sidan 95, verkar vi ha **tuxa** som en variant på stavningen av **tuksa** ”144”). Genomgående i *Etymologierna* används **ks**, till exempel **maksa** ”mjuk, böjlig” (uppslag *MASAG*). *Etymologierna*, uppslag *KARAK*, ger således **Helkarakse** som namnet på det arktiska område som en del av noldor passerar över när de gick i exil. Men i den publicerade *Silmarillion* stavas det **Helcaraxë**, med **x** istället för **ks** (och **c** istället för **k**), och vi gör på samma sätt med andra ord – till exempel **maxa** istället för **maksa**. I publicerade källor efterdaterade *Härskarringen* verkar Tolkien konsekvent ha använt **x** istället för, till exempel **axan** ”budord” och **nixe** ”frost” i *HOME 11*, sidan 399, 417, eller **axo** ”benknota” i *The Monsters and the Critics*, sidan 223 – så **x** måste ses som det slutliga beslutet i den här frågan. I *Härskarringen* ”Appendix E” refererar Tolkien till ”kombinationen *ts, ps, ks (x)*, som föredrogs i quenya”; detta verkar också antyda att **ks** vanligtvis ska ersättas med **x**. (Det verkar inte förekomma några exempel på quenya-ord som innehåller **x/ks** i *Härskarringen*, men som tidigare nämnts har vi **Helcaraxë** i *Silmarillion*.)

N istället för Ñ

I många källor använder Tolkien symbolen *ñ*, som inte ska uttalas efter spanskan regler (till exempel som i *señor*). ”I transkriberingen [används] *ñ* för den fëanorianska bokstaven för baknasalen, som *ng* i *kung*” (*HOME 10*, sidan 350). Till skillnad från svenska så kunde quenya ursprungligen ha detta *ng* i början av ord (liksom i andra positioner där de också kan förekomma i svenska). Ett iögonfallande exempel är ordet **Ñoldo**, plural **Ñoldor**, som stavas

så i många källor. Men i *Härskarringen*, ”Appendix E”, skriver Tolkien att detta *ng* eller *ñ* ”har transkriberats till *n* (som i *noldo*) i enlighet med uttalet under den tredje åldern”. Listan över tengwar-namn i samma tillägg bekräftar utvecklingen som Tolkien här antydde: uttalet av vissa tengwar-symboler förändrades något medan Midgårds långa åldrar passerade förbi. Bokstäverna som ursprungligen kallades **ngoldo** och **ngwalme** (= **ñoldo**, **ñwalme**) kallades senare **noldo** och **nwalme** istället; eftersom bokstäverna fått sina namn från verkliga quenya-ord som innehåller det ljud som bokstaven beskriver, återger detta en utveckling där initialt **ñ** blivit normalt **n**. Redan i *Etymologierna* från mitten av trettiotalet antyder Tolkien en liknande utveckling: I uppslaget *ÑGAR(A)M*, är ordet för ”varg” listat som ”*ñarmo*, *narmo*”, som uppenbarligen ska tolkas som en äldre och en senare form. *HOME 10*, sidan 350, nämner ett ord **ñólë** ”kunskap, lärdom” som också stavas med ett inledande **ñ**- i *Etymologierna* (uppslag *ÑGOL*, med betydelsen ”vishet”), men i *Silmarillions* appendix (uppslag *gúl*) stavas det **nólë**. Detta skulle vara den senare formen som användes under tredje åldern. Vi försöker följa tredje ålderns form så långt som möjligt, och regulariserar **ñ** till **n** genomgående. (Notera dock att skriftspråket *tengwar* bevarade skillnaden mellan **ñ** och **n** även efter det att båda ljuden började uttalas som ”n”. Men detta är inget problem så länge vi skriver quenya i vårt eget alfabet.) Det råder ingen tvekan att kombinationerna **ng** och **nc** i mitten av ord också, rent tekniskt sätt, är **ñg** och **ñc**, som i **anga** ”järn” eller **anca** ”kåke”, men detta uttal är naturligt för svensktalande och behöver inte markeras explicit i skrift. Vi känner inte till något exempel där Tolkien använde bokstaven **ñ** framför **g** eller **c** i quenya, endast **n**.

S istället för þ

Detta fall har en del likheter med **ñ** kontra **n**: Tolkien tänkte sig att quenya så som det talades i Valinor innehöll **þ**, vilket uttalas ungefär som *th* i engelska *think*. (I valinorisk quenya uttalades det strikt sätt lite mer åt s-hållet än det engelska ljudet, uttalat med spetsen av tungan endast nuddande de övre tänderna, inte mellan de övre och undre tänderna som i engelskan.) Men i noldorin-dialekten övergick detta s-liknande **þ** så småningom till normalt *s*, och slogs ihop med det redan befintliga *s* (en förändring som Fëanor våldsamt, men förgäves, protesterade mot: se *HOME 12*, sidan 331-339, för ett utomordentligt exempel på hur sammanflätat Tolkiens språk och berättande kan vara). Quenya som ett ceremoniellt språk i Midgård har alltid haft *s*, eftersom endast noldorin-dialekten var känd där. I *HOME 11*, sidan 484, nämner Tolkien **þinde** som quenya-ordet för ”grå, blek eller silvergrå” men tillägger att detta i noldorin-dialekt (”N”) blev **sinde**. I *HOME 11*, sidan 319, finner vi **þelma** som ett ord för ”fix idé, vilja”; i det här fallet nämns inte den senare noldorin-formen **selma**, varken här eller någon annanstans, men vi använder ändå den senare formen, eftersom vårt mål är den quenya som användes i Midgård under tredje åldern.

Treman

I många fall lägger Tolkien till *treman*, två punkter, ovanför en vokal, till exempel **ä**, **ö**, **ë** i namnen **Eärendil**, **Eönwë** (notera att dessa **ä** och **ö** inte har något med de svenska vokalerna **ä** och **ö** att göra). Detta är enbart för att förtydliga uttalet, i första hand för läsare som är van vid engelskt uttal. Därför kan det vara på sin plats att säga att *treman* inte på något sätt är ”nödvändigt” för att skriva korrekt quenya. Tolkien skrev om stavning att **ë** ”endast är ett skrivsätt, och behövs inte i originalet” – det vill säga, i ”originalskrivspråket” *tengwar* (*HOME 12*, sidan 343). Det ”behövs” egentligen inte i transkriberingen heller – Tolkien använde det aldrig i *Etymologierna* – och det kan med trygghet utelämnas i e-mail. Vissa forskare förespråkar att de helt ska utelämnas i all media, och anser att det bara är överflödigt grafik som endast är användbar för de som inte vet ett dyft om quenya (och kan till och med

vara vilseledande för oss svenskar, där just **ä** och **ö** betecknar helt egna ljud). Men jag vet inte; jag antar att jag gillar att se treman i noggrant presenterade texter, även om det inte säger mig något som jag inte visste förut. De ger texterna en exotisk ton, och ger även en vink i riktning åt de visuella uttryck som ges av skriven finska, eftersom finska (likt svenskan) använder bokstäver som *ä* och *ö* – som dock betecknar ljud helt skilda från normala *a*, *o*, vilket inte är fallet i quenya.

Om vi ska använda treman, så måste det göras på ett konsekvent sätt. I *HOME 11*, sidan 425, kommenterar Christopher Tolkien sin fars ”väldigt varierade” sätt att använde det på, så någon form av regularisering är nödvändig. (Christopher Tolkien själv har regulariserat sin fars stavning i några citat; till exempel i *HOME 12*, sidan 371, citerar han quenya-ordet **rossë** ”fint regn, fukt” från uppslaget *ROS*¹ i Etym., fastän ordet där stavas som **rosse** utan treman.)

De avslutande **-ë** i till exempel **Eönwë** är menat som en påminnelse om att avslutande **-ë** inte är stumt, vilket normalt sätt är fallet med engelskt uttal. ”Avslutande *e* är aldrig stumt eller endast en markering för längd som i engelskan,” noterar Tolkien i *Härskarringen*, ”Appendix E” (exempel på sådana engelska ord är *mute* och *mere*, där avslutande *e* ”faller bort”). Han tillade ”för att markera detta avslutande *e* skrivs det ofta (men inte genomgående) som *ë*”. Som han sade är inte stavningen helt konsekvent, varken i *Härskarringen* eller andra källor – jämför några av de ord som tidigare citerats: **quesse**, **sinde**, **nixe**. Hädanefter kommer vi dock att vara konsekventa vad gäller stavningen: **quessë**, **sindë**, **nixë**. (Notera dock att treman inte används i ord där det avslutande **e** också är den *enda* vokalen, som i korta ord som **te** ”de, dem” eller **ve** ”som” – båda förekommer i *Härskarringen*. Ibland ser jag några överambitiösa punktfantaster producera stavningar som **të** och **vë**, och även om detta inte på något sätt är ”skadligt”, så är det rätt överflödigt: Tolkien stavade aldrig på det sättet.

Eftersom endast *avslutande -e* får treman, så försvinner normalt sätt punkterna om en ändelse läggs på ordet (eller används som första delen i en sammansättning), eftersom **-e** då inte längre är avslutande. Ett attesterat exempel på detta ges av ordet **lámatyávæ** ”ljudsmak” (individuell glädje i ordformer), där pluralformen skrivs **lámatyáver** (*HOME 10*, sidan 215-216). Vi ser inte ****lámatyávër** då pluraländelsen **-r** gör att vokalen **e** inte längre står sist. (Genomgående i den här kursen användes dubbel asterisk ****** för att markera ord i felaktig form). ”Appendix D” i *Härskarringen* antyder på samma sätt att pluralformen av **enquië** (eldars sexdagarsvecka) ska stavas **enquier** och inte ****enquiër**.

Förutom avslutande **ë** används treman för att förtydliga uttalande av kombinationerna **ea**, **eo** och **oe** (för att markera att båda vokalerna tydligt ska uttalas separat: *e-a*, *e-o*, *o-e*; alltså ska till exempel **ëa** inte dras ihop som *ea* i engelska *heart*). I fallet **e + a** och **e + o** hamnar tremat ovanpå **e**:et så länge som det är en liten bokstav: **ëa**, **ëo**. Om dock bokstaven är stor, flyttar punkterna till nästa bokstav istället: **Eä**, **Eö** (som i **Eärendil**, **Eönwë**). Tolkiens egna texter var inte konsekvent i detta avseende; vi tar därför till oss den stavning som används i *Härskarringen* och *Silmarillion*. Ibland placerar han även treman ovanför en stor bokstav; till exempel så förkommer quenya-namnet på universum på några ställen som **Ëa** (*HOME 10*, sidan 7) även fast det med systemet som vi just skissat på borde vara **Eä** – som i det publicerade *Silmarillion*. (Stora inkonsekvenser återfinns i *Letters*, sidan 386, där Tolkien refererar till ”Eärendils försök att korsa Eär [havet]” – det måste antingen vara **Ëärendil**, **Ëär** eller **Eärendil**, **Eär**!) Omvänt så placerade Tolkien ibland treman på den andra vokalen i en grupp även när den första vokalen *inte* var en stor bokstav, vilket resulterade i stavningar som **eä** (*Sagor från Midgård*, sidan 405, 421); vi skulle snarare stava det **ëa** (vilket Tolkien gjorde på andra ställen; se *Vinyar Tengwar* #39, sidan 6). I en fotnot i *HOME 10*, sidan 206, observerar Christopher Tolkien att hans far hoppade fram och tillbaka mellan **Fëanáro** och **Feanáro** (quenya-formen på namnet *Fëanor*); enligt systemet vi här överblickat skulle det vara **Fëanáro**.

I fallet **oe** (en väldigt ovanlig kombination), placerar vi tremat ovanför **ë**, som i exemplet **loëndë** i *Härskarringen* "Appendix D" (detta är namnet på dagen mitt på året i alvernas kalender). I "Appendix E" förklarar Tolkien explicit att det faktum att **oe** är tvåstavigt "ofta indikeras genom att skriva...oë".

I vissa källor bryts även kombinationen **ie** upp genom treman, vilket resulterar i stavningar som **Niëna** (namnet på en kvinnlig vala eller "gudinna"), till exempel i *HOME 10*, sidan 49. Men denna stavning används inte i den publicerade *Silmarillion*, som har det enkla **Nienna**. *Härskarringen* är något tvetydig på denna punkt. I "Appendix A" har vi namnen **Telperiën** och **Silmariën** så stavade (även om *Sagor från Midgård*, sidan 173, har **Silmariën**). Emellertid använder inte den längsta quenya-texten i *Härskarringen*, *Namárië*, treman i denna kombination – denna text har **tier**, inte **tiër**, för "stigar" (även om den senare stavningen förekommer i *The Road Goes Ever On*, sidan 67). I enlighet med detta exempel, liksom **Nienna** i *Silmarillion*, kommer vi inte använda treman i kombinationen **ie**. Dock, om gruppen **-ie** förekommer i slutet av ett ord, så får **e** ett trema eftersom det är avslutande (helt utan hänsyn till att det också är en del av kombinationen **ie**), i enlighet med den grundläggande regeln ovan. Alltså, **Namárië**, **Valië** och inte **Namárie**, **Valie**, och om det första elementet i **Nienna** förekommer för sig själv, stavar vi det **nië** – detta är order för "tår". Om vi tar bort pluraländelsen **-r** från **tier** "stigar" får vi på samma sätt **tië** "stig", eftersom **-ë** nu är avslutande.

I många källor skrivna efter *Härskarringen* började Tolkien också att bryta upp kombinationen **oa** genom treman (till synes för att varna läsaren att "oa" inte ska dras ihop som i engelska *load*). Alltså finner vi stavningar som **hröa** "kropp" (*HOME 10*, sidan 350 och på fler ställen). Jämför också med några av orden citerade ovan: **köarya**, **cöacalina**. Men i *Härskarringen* skrev Tolkien helt enkelt **oa**. Jämför stavningen **loa** från *Härskarringen* ("Appendix D": *Eldarerna uppmärksammade också en kortare period eller solår...vanligtvis kallad loa*) med stavningen **lōa** i *HOME 10*, sidan 426 (där ordet förekommer i plural: "lōar efter lōar" = år efter år). Då vi regulariserar i enlighet med systemet som används i *Härskarringen*, kommer vi inte använda treman i kombinationen **oa**. Alltså kommer vi här använda stavningar som **hroa** "kropp", **coa** "hus" och så vidare. **Hroa** utan treman finns faktisk i *HOME 10*, sidan 399–400 (och *Vinyar Tengwar #41*, sidan 13), så vi "manipulerar" inte med Tolkiens stavning, utan tar bara fram en standard genom att välja ett av de sätt han själv skrev på, och använder det genomgående. Detta, som jag har försökt demonstrera, är sant för alla regulariseringar jag gör på materialet.

Lektion 1

Quenyans ljud. Uttal och betoning.

1.1 Allmänna iakttagelser

Quenya som verklig enhet i vår egen värld existerar främst som ett *skriftligt* språk: quenya-entusiaster tenderar att vara vitt utspridda och kan normalt endast dela med sig av sina kompositioner genom ett skriftligt medium (därför så kommer jag hädanefter att referera till quenya-användare som ”skribenter” istället för ”talare”). Trots det bör förstås en student lära sig det uttal som Tolkien tänkte sig, på det sätt som hans intentioner nu bäst kan uppskattas.

Det finns väldigt få inspelningar där Tolkien själv läser quenya-texter. I en sen TV-intervju skriver och uttalar Tolkien hälsningen **elen síla lúmenn’ omentielvo** (i den svenska översättningen finner vi **omentielmo**, vilket är det ord Tolkien använde i den första versionen av *Härskarringen*. Senare ändrade Tolkien det till **omentielvo**, men tyvärr ändrades aldrig den svenska översättningen). Desto mer betydelsefullt är de två olika inspelningar av *Namárie* (sång och tal) som han har gjort. Den talade versionen finns tillgänglig på nätet: http://www.salon.com/audio/2000/10/05/tolkien_elvish (under "Poem in Elvish"). Några rader från den versionen av *Namárie* skiljer sig från den i *Härskarringen*: Den inspelade versionen har **inyar únóti nar ve rámar aldaron / inyar ve lintë yulmar vánier** istället för **yéni únótimë ve rámar aldaron! / yéni ve lintë yuldar (a)vánier** som i *Härskarringen*. Inspelningen gjordes innan boken publicerats (och således innan de slutliga revideringarna). En mycket senare inspelning, med samma text som i boken finns också. Jag har inte hört den, så jag kan inte kommentera den ytterligare.

De få bevarade inspelningarna är intressanta, men det är ändå inte vår huvudinformativskälla. Det mesta som vi känner om quenyans uttal är baserat på Tolkiens skrivna *instruktioner* om hur hans språk ska uttalas, övervägande från *Härskarringen* "Appendix E". (Faktum är att Tolkiens uttal i inspelningarna inte är helt perfekta enligt hans egna tekniska beskrivningar, men det kan förklaras med att han själv inte hade quenya som modersmål.)

Alla naturliga språk har en *fonologi*, en samling regler som definierar vilka ljud som används, hur de skiftar och beter sig, och hur de kan kombineras. Detta gäller även för välgjorda konstruerade språk. Quenya är definitivt inte ett slumpartad virrvarr av ljud; Tolkien skapade dess fonologi med största noggrannhet – både som en utvecklande enhet (klassisk quenya som gradvis tillkommit från ursprungsalviska) och som en ”fast” form (den form av quenya som användes av de vise och som ceremonispråk i Midgård). Tolkien lät Pengolodh, en lärd man från Gondolin, observera att alviska språk använde rätt få ljud – ”då eldar som var hantverksskickliga inte var slösaktiga eller frikostig utan anledning, och beundrade snarare det skickliga och harmoniska användandet av några få välbalanserade ljud i ett språk istället för ett överflöd av oordnade” (*HOME 12*, sidan 398). Inget av ljuden i quenya är särskilt exotiskt för en europé, men de kombineras ihop på ett mycket välvårdat sätt. Jämfört med Tolkiens alviska ter sig många ”riktiga” språk stökiga.

1.2 Grundläggande termer

Låt oss få några grundläggande termer på plats (de med lingvistisk träning kan skumma igenom den här delen). Ljuden i ett godtyckligt språk kan delas in i två stora kategorier, *vokaler* och *konsonanter*. *Vokaler* är de ljud som skapas genom att låta luften strömma ”fritt” genom munnen: Olika vokaler produceras genom att ändra läget på tungan och läpparna, men luftströmmen förhindras aldrig direkt. Om man drar ut olika vokaler, till exempel genom att uttala **aaaaa...** eller **eeeeee...** eller **ooooo...**, känner man tydligt hur luften obehindrat strömmar genom munnen: Det enda man gör är att ställa in tungan och läpparna för att ”forma” det önskade ljudet. Vokalerna kan vara mer eller mindre ”öppna” eller ”slutna”: Du behöver bara notera tungans och underkäkens läge när du uttalar **aaah...** och jämföra med deras läge när du uttalar **oooh...** för att förstå vad som menas med det. I det svenska språket är vokalerna **a** och **ä** de mest öppna, medan vokalerna **o** och **u** är de mest slutna. Vokalerna kan också vara mer eller mindre ”rundade”, främst beroende på läpparnas läge. Vokalen **u** (i till exempel *hus*) sägs vara rundad eftersom det uttalas med putande läppar. Vokalen **å** i *båt* uttalas faktiskt ganska likt vokalen **a** i *mat*, men **å** är rundad och **a** är inte det – vilket gör vokalerna hörbart olika.

När man uttalar vokaler så *förändrar* man bara luftströmmen, enligt de sätt som just beskrivits; man ”hindrar” den aldrig. När det gäller *konsonanter* så är luften dock mera aktivt hindrad. Sålunda informerar Tolkien oss att en tidigt alvisk term för konsonant var **tapta tengwë** eller bara **tapta**, vilket betyder ”förhindrat element” eller ”det förhindrade” (*Vinyar Tengar* #39, sidan 7). I det mest ”extrema” fallet så kan luftströmmen helt och hållet förhindras för ett ögonblick. Detta är tydligt om man till exempel betraktar konsonanten **p**, som uttalas genom att föra ihop läpparna och temporärt bryta luftströmmen från lungorna och låta ett tryck byggas upp inne i munnen. När läpparna sedan särar från varandra befrias luften i en liten explosion, som utgör ett **p**. Sådana *explosiva* konsonanter inkluderar **t**, **p**, **k** och deras motsvarigheter **d**, **b**, **g**. De bildas alla genom att stoppa och sedan plötsligt släppa lös luften på olika ställen i munnen. Istället för att helt stoppa luften så kan man också låta den ”väsa” genom en smal öppning, som när **f** uttalas genom att tvinga ut luften mellan den undre läppen och de övre tänderna; sådana ”friktionsljud” kallas *frikativer* (eller *spiranter*) och inkluderar konsonanter som **f** och **v**. Men det finns även andra sätt att manipulera luftströmmen, som att dirigera om den genom näsan och producera *nasala* konsonanter, som **n** och **m**.

Man bör också förstå innebörden av *toning*. Alla människor (och vad det verkar, alver) har en slags surrande anordning i sina halsar, som kallas *stämband*. Genom att låta stämbanden vibrera så kan man lägga till en ”stämbandston” till luftströmmen innan den kommer in i röstorganen. Närvaron eller frånvaron av en stämbandston är vad som skiljer ljud som **v** jämfört med **f**. Om man håller ut ljudet **fffff...** och sedan direkt övergår till **vvvv...** istället, så känner man hur surrandet i halsen sätter igång (lägg ett finger på röstspringan – det som på män kallas adamsäpple men som är mindre utskjutande på kvinnor – och du kommer att känna hur stämbanden börjar vibrera). I princip så kan man med stämbanden dubblera antalet ljud som vi kan åstadkomma, eftersom alla ljud antingen kan uttalas *med* vibration i stämbanden (*tonande* ljud) eller *utan* vibration (*tonlösa* ljud). I verkligheten förekommer dock de flesta ljud inte i tonlös form. Många ljud skulle knappt höras om de inte vore tonande (**n** till exempel skulle försvagas till något som mest liknar en svag fnysning). Normalt sätt är alla vokaler tonande, definitivt så i quenya (i japanska så kan det dock hända att vokaler förlorar tonandet). Men jag har redan nämnt **d**, **b**, **g** som ”motsvarigheter” till **t**, **p**, **k**; de är motsvarigheter i det att de förra är tonande medan de senare är tonlösa. Ett karakteristiskt drag i quenya (åtminstone noldorin-dialekten) är den mycket begränsade distributionen av de tonande explosiverna **d**, **b**, **g**; de förekommer endast i mitten av ord, och då endast som en del

i konsonantklustren **nd/ld/rd**, **mb** och **ng**. Somliga talare uttalade också **lb** istället för **lv**. (Det är möjligt att Tolkien tänkte sig andra regler för den knapphändigt beskrivna *vanyarin*-dialekten av quenya: *Silmarillion* refererar till en klagosång kallad **Aldudénië**, komponerad av en vanyar-alv; detta ord har förbryllat forskare eftersom det mellersta **d**:et förekommer på ett ställe som skulle vara helt omöjligt i noldorin-quenya.)

Stavelser: Tal är inte ett oskiljbart utbrott av vokaler och konsonanter, utan är organiserat i rytmiska enheter som kallas för *stavelser*. De kortaste möjliga orden är av nödvändighet *enstaviga*, det vill säga de innehåller endast en stavelse – exempelvis svenskans *från* eller quenyans motsvarighet **ho**. Ord innehållande mer än en stavelse, *flerstaviga* ord, formar en längre följd av rytmiska ”takter”. Ett ord som *flesta* har två stavelser (*fle-sta*), ett ord som *underbar* har tre (*un-der-bar*) och ett ord som *geografi* har fyra (*ge-o-gra-fi*), och så vidare – även om det är självklart att vi inte kan gå så mycket längre innan orden blir opraktiskt långa och svåra att uttala. En del orientaliska språk, som vietnamesiska, visar en stor förkärlek för enstaviga ord. Men det är uppenbart från exemplen ovan att europeiska språk ofta använder sig av längre ord, och Tolkiens quenya använder väldigt ofta riktiga långa ord (vilket även finskan gör). Betrakta ord som **Ainulindalë** och **Silmarillion** (fem stavelser: **ai-nu-lin-da-lë**, **sil-ma-ril-li-on**). Ett oböjt quenya-ord har vanligtvis två eller tre stavelser, men detta antal ökas ofta genom tillägg av ändelser, eller genom sammanslagningar.

1.3 Ljuden i quenya

I quenya så är grundvokalerna **a**, **e**, **i**, **o**, **u** (korta och långa). De kan också kombineras till *diftonger*, grupper av två vokaler uttalade tillsammans som en enda stavelse. Det finns tre diftonger på **-i** (**ai**, **oi**, **ui**) och tre på **-u** (**au**, **eu**, **iu**, även om diftongerna **eu** och **iu** är rätt ovanliga). *Konsonanterna* i tredje ålderns quenya är **c** (= **k**), **d**, **f**, **g**, **gw**, **h**, **hy**, **hw**, **l**, **ly**, **m**, **n**, **nw**, **ny**, **p**, **qu**, **r**, **ry**, **s**, **t**, **ty**, **v**, **y** och **w** (denna list är inte helt okontroversiell; konsonantsystemet i quenya kan med all rätt analysera på fler än ett sätt). I det alviska skriftspråket *tengwar* så särskiljdes också några konsonanter som under den tredje åldern hade börjat uttalas lika och således slagits ihop (**þ** slogs ihop med **s**, medan initialt **ñ** smälte samman med **n** – se diskussionen om stavningskonventioner). I återgivningen och stavningen i denna kurs så återspeglar sig det gamla skrivsättet endast i två fall: **hl** och **hr**, som ursprungligen var *tonlösa l* och **r**, men som senare blev slogs ihop med vanliga **l**, **r** (och de är därför inte med i listan över tredje ålderns quenya-konsonanter ovan). Således kommer vi att stava, säg, **hrívë** (”vinter”) på detta sätt även om Tolkien tänkte sig att man under tredje åldern uttalade detta endast som ”rívë” (med normalt **r**).

Även fast konsonanterna **hy**, **gw**, **hw**, **ly**, **nw**, **ny**, **ry**, **ty** och **qu** (och **hr**, **hl**) här måste skrivas med två bokstäver (som *digrafer*), ska de betraktas som ett enda ljud: Deras uttal kommer att diskuteras i detalj nedan. Digraferna på **-w** representerar *labialiserade* konsonanter, medan digrafer på **-y** står för *palataliserade* konsonanter; återigen, se nedan för vad dessa termer betyder. Det måste förstås att **qu** bara är ett estetiskt sätt att skriva det som egentligen är **cw** (de flesta människor håller med om att **quenya** ser bättre ut än **cwenya**), så **qu**, på samma sätt som **nw**, är en labialiserad konsonant. När man räknar stavelser måste man därför komma ihåg att **u** inte är någon vokal i **qu**; ”u” här står för **w**. Ett ord som **alqua** (”svan”) har således bara två stavelser: **al-qua** (= **al-cwa**). Man får inte tänka ”al-qu-a” och få för sig att det är tre stavelser. I *tengwar* så skriver man **qu** med endast en bokstav, och i de flesta tidiga källor använde Tolkien endast bokstaven **q** för att representera det.

Dubbelkonsonanter: En del konsonanter förekommer också i en *lång* eller *dubbel* variant; dubbla kontra enkla konsonanter kan jämföras med långa respektive korta vokaler. De ”uppenbara” fallen, det vill säga när de dubbla konsonanterna finns direkt representerade i

stavningen, är **cc**, **ll**, **mm**, **nn**, **pp**, **rr**, **ss** och **tt** (till exempel **ecco** ”spjut”, **colla** ”kappa”, **lamma** ”ljud”, **anna** ”gåva”, **lappa** ”nederkanten på en skrud”, **yarra-** ”att morra”, **essë** ”namn”, **atta** ”två”). Gruppen **pp** är väldigt ovanlig och förekommer endast i material som är mycket äldre än *Härskarringen*. I ”Vägledning om uttalet” i slutet av *Silmarillion* noterar Christopher Tolkien: ”Dubbelskrivna konsonanter står alltid för lång konsonant; *Yavanna* har alltså det långa *n* man finner i engelskans *unnamed*, *penknife*, inte det korta *n*:et i *unaimed*, *penny*.” Ord som **ana** ”mot” vs. **anna** ”gåva”, **tyelë** ”upphöra” vs. **tyellë** ”nivå”, **ata** ”igen” vs. **atta** ”två” ska vara hörbart olika. Det är möjligt att några av de konsonanter som skrivs som digrafer ska räknas som dubbelkonsonanter när de förekommer mellan vokaler; till exempel **ny** = långt eller dubbelt palataliserat **n** (mer om detta nedan).

Konsonantkluster (vs. *enkla konsonanter*): Det är svårt att uttala en lång sekvens av konsonanter, så ord i ett språk begränsar sig till relativt *små* grupper (eller ”kluster”) av konsonanter. Ett typiskt ord, från i princip vilket språk som helst, består av en serie vokaler och konsonanter (enkla eller relativt korta konsonantkluster) alternerande – där ”kärnan” i varje stavelse oftast är en vokal. Tolkiens quenya är inget undantag; språket har faktiskt rätt restriktiva regler för hur konsonanter och vokaler kan kombineras till stavelser och längre ord. Likväl är konsonantkluster vanliga, men de är inte distribuerade lika ”fritt” som i svenskan. Medan svenska, och för den delen sindarin, tillåter konsonantkluster i början av ord, så gör inte quenya det (*HOME 9*, sidan 417-418). Ett ord som *skrika*, som börjar med ett kluster på inte mindre än tre konsonanter, skulle vara fullständigt omöjligt i quenya. Tolkien noterade att namnet som ”woserna” eller vildmännen kallade sig själva för, *Drughu*, anpassades till quenya som **Rú** (*Sagor från Midgård*, sidan 385). Quenya kunde inte behålla det inledande klustret *dr-* i detta lånord (även om man ignorerar faktumet att quenya inte skulle kunna ha ett **d** på detta ställe). Quenya tillåter ett begränsat antal konsonantkluster som *inljud*, mellan vokaler i mitten av ord; bland de ”vanliga” klustren tillhörde enligt Tolkien **ld**, **mb**, **mp**, **nc**, **nd**, **ng**, **ngw**, **nqu**, **nt**, **ps**, **ts** och **x** (för **cs**). Således finns quenya-ord som **Elda** ”alv”, **lambë** ”språk”, **tumpo** ”puckel”, **rancó** ”arm”. I slutet av ord så kan endast fem enkla konsonanter förekomma: endast **-l**, **-n**, **-r**, **-s** eller **-t** är tillåtna på denna position (*Letters*, sidan 425; de flesta quenya-ord slutar dock på en vokal). Konsonantkluster eller dubbelskrivna konsonanter finns normal sätt inte heller i slutet av ord, även om de kan förekomma om den sista vokalen ramlar bort (*eliderar*) på grund av att nästa ord börjar med samma eller en liknande vokal. Således finner vi i *Härskarringen* ett ”avslutande” **nn** i frasen **lúmenn’ omentielvo** (”stunden för vårt möte”), men endast därför att det är reducerat från **lúmena omentielvo** (denna fulla form finns i *HOME 11*, sidan 367, och *Letters*, sidan 424). Det enda äkta konsonantklustret i slutet av ett ord verkar vara **nt** som används som en specifik grammatisk ändelse (*dualt dativ*, som kommer att diskuteras i en senare lektion) – till exempel **ciryant** ”åt ett par skepp”, format från **ciryá** ”skepp”. Tolkiens tidigaste experiment med ”quenya”, som finns bevarade i Quenya lexikonet från 1915, var mer liberalt i detta avseende. ”Quenya” tillät fler konsonanter i slutet av ord och även konsonantkluster, men allt eftersom *Härskarringen*-quenyan växte fram i Tolkiens anteckningar, drog han åt fonologin. Sålunda gav han språket en mer väldefinierad form.

1.4 Uttal

Vokaler: Vokalerna i quenya är ”rena”, i motsats till hur de flesta vokaler låter i engelskan (så den som försöker uttala quenya på ett ”engelskt” sätt är ungefär så långt ifrån man komma det korrekta uttalet). För de som vill uttala alviska vokaler någorlunda korrekt så rekommenderade Tolkien italienska vokaler som mall (vilket även Zamenhof gjorde för esperanto). För oss svenskar så är vokalerna i rikssvenskan ganska bra att utgå ifrån. Det är

viktigt att tänka på att *alla* vokaler i quenya, oavsett position i ordet, ska uttalas klart och tydligt, utan några som helst tendenser till sludder.

Som sagts tidigare har quenya både *långa* och *korta* vokaler, där de långa vokalerna markeras med en accent: **á, é, ó, ú, í** jämfört med **a, e, o, u, i**. Långa och korta vokaler måste hållas isär och tydligt uttalas olika. Ibland är längden på vokalen det enda som skiljer två annars lika ord: **cu** med ett kort **u** betyder ”duva”, medan **cú** med ett långt **ú** betyder ”halvmåne”.

Långa **á** kan uttalas som i svenskans *far*: **má** ”hand”, **nárë** ”flamma”, **quáco** ”kråka”, medan man kan finna korta **a** i svenskans *han*. Just korta **a** är den klart vanligaste vokalen i quenya, och därför viktig att få rätt, något som speciellt engelsktalande har lite svårt med. Jag förmodar att alla som läser den här kursen har sett Peter Jacksons *Sagan om Ringen* och troligen har den på VHS eller DVD. Bra exempel på korta **a** finner man i **Caradhras** ”Röda hornet” som det uttalas av Christopher Lee (”Saruman”) i scenen när hans spionerande fåglar återvänder till Isengård: ”So, Gandalf, you try to lead them over Caradhras...” Lee får dessutom rätt på de flesta **a** i scenen som följer strax därpå, när han står på toppen av Isengård och läser en besvärjelse på quenya: **Nai yarvaxëa rasselya taltuva notto-carinnar...** (men det sista ordet låter mer som **cárinna**, det vill säga den första vokalen är *lång* – men så har ju inte Christopher Lee quenya som modersmål!)

Långa **é** är samma ljud som vi finner i svenskans *mer*: **nén** ”vatten”, **ré** ”dag”, **ména** ”område”. Det långa **é** ska, om det ska uttalas helt perfekt, vara mer slutet än korta **e**. Så är dock vanligen fallet också i svenskan. Korta **e** i quenya kan man höra i svenskans *den*: **lómë** ”natt”, **morë** ”svart”, **tinwë** ”glittra”. Som synes av exemplen så sätter man dit två punkter ovanför bokstaven om det står sist i ordet. Detta påverkar dock *inte* uttalet! Punkternas enda syfte är att markera för engelsktalande att **e**:et inte är stumt, vilket den i regel är i engelska ord om den kommer sist i ordet (till exempel *knife*, uttalas ”najf”). Genomgående i kursen kommer denna konvention att användas, det vill säga om **e** är sist i ett ord, läggs punkterna dit.

Långa **í** uttalas som i svenskans *maskin*: **sí** ”nu”, **nís** ”kvinna”, **ríma** ”kant”. Det långa **í** måste vara tydligt längre än korta **i**, vars ljud vi finner i svenskans *hitta*: **titta** ”liten”, **imbë** ”mellan”, **vinya** ”ny”. Tolkien gav själv det engelska ordet *pit* som exempel på korta ”quenya” **i** (*QL*, sidan 8). Senare texter antyder att *kvalitén* på vokalljudet bör vara som **i** i *maskin* – börja med detta ljud och korta ner det.

Långa **ó** kan uttalas som **å** i svenskans *hår*, fast hellre mer ådraget och ”slutnare” (någonstans mellan vokalljuden i *hår* och *mor*): **mól** ”slav”, **tó** ”ull”, **óma** ”röst”. Korta **o** kan uttalas som i svenskans *och*: **rondo** ”grotta”, **olos** ”dröm”, **tolto** ”åtta”. För svensktalande är det viktigt att tänka på att långa **ó** och korta **o** aldrig får uttalas som o-ljudet i till exempel *skor*, *blomma*. Exempel på korta **o** i Jackson film finner vi i uttalen av **Sauron** och **Mordor**; speciellt ”Gandalf” och ”Saruman” har bra uttal på dessa namn.

Långa **ú** motsvaras av ett ljud som inte riktigt finns i svenskan, utan ligger någonstans mellan svenska *u* och *o*. I engelskan finns dock ljudet i till exempel *brute* eller *fool*. Exempel på quenya-ord är **númen** ”väst”, **cú** ”halvmåne”, **yúyo** ”båda”. Det måste vara tydligt längre än det korta **u**, som annars är samma ljud: **cundu** ”prins”, **nuru** ”död”, **ulundo** ”monster”. Notera att **u** inte bör uttalas som svenskans u-ljud, som är alltför spetsigt.

I *Härskarringen* ”Appendix E” noteras att ”grupperna er, ir, ur (ändljudande eller framför konsonant) är inte avsedda att uttalas som engelskans *fern, fir, fur*, snarare som i engelskt *eer, air, oor*.” Lättare är det för oss svenskar, se bara till att **r**:et hörs tydligt. Engelsktalande personer har dessutom lätt för att förlänga vokalen framför ett **r**. I Peter Jackson film kämpar skådespelarna med att uttala den sista stavelsen i quenya-namnet **Isildur** korrekt, med blandade resultat. I återblicken där Elrond (spelad av Hugo Weaving) leder Isildur in i

Domedagsberget och försöker övertala honom att förstöra ringen, uttalar Weaving namnet **Isildur** väldigt bra – han följer Tolkiens anvisningar till punkt och pricka.

Diftonger: Förutom de grundläggande enkla vokalljuden som diskuterats ovan (vilket lingvister kallar monoftonger) har vi även diftonger – kombinationer av två grundvokaler som går ihop till en enda stavelse och på många sätt beter sig som en enkel vokal vad gäller ordbildning: Diftongerna i quenya är **ai**, **au**, **eu**, **iu**, **oi**, **ui**.

- Diftongen **ai** uttalas som svenskans *aj* och som engelskans *I, eye*: **aica** ”grym, hemsk”, **caima** ”säng”, **aira** ”helig”.
- Diftongen **au** uttalas som i tyskans *Haus*, eller ungefär som ”ow” i engelskans *cow*: **aulë** ”uppfinring”, **laurëa** ”gyllene”, **taurë** ”skog”.
- Diftongen **eu** förekommer inte i engelskan, men är inte helt olik ”o” i engelskans *so*, med skillnaden att den första delen ska låta mer som ett **e**. Quenya-exempel: **leuca** ”orm”, **neuma** ”snara”, **peu** ”läppar”. Denna diftong är inte vanlig.
- Diftongen **iu** kan uttalas som *yu* i engelskan *yule*, enligt det vanliga uttalet under tredje åldern. Tolkien tänkte sig att den ursprungligen var en ”fallande” diftong som de andra quenya-diftongerna, med betoning på första delen istället för den sista (*Härskarringen* ”Appendix E”). Uttalet under tredje åldern är dock lika ”giltigt” inom mytologin, och det är lättare för oss att åstadkomma. Diftongen är i vilket fall som helst väldigt ovanlig; i *Etymologierna* är den bara attesterad i ett fåtal ord (**miulë** ”gnällande”, **piuta** ”spotta”, **siulë** ”uppeggande” och gruppen **tiuca** ”fet, tjock”, **tiuco** ”lår” och **tiuya-** ”svälla, bli fet” – några fler exempel på **iu** finns i Tolkiens tidiga ”quenya” material.
- Diftongen **oi** är lätt, och motsvarar svenskans ”oj”: **coirëa** ”levande”, **soica** ”törstig”, **oira** ”evig”.
- Diftongen **ui** uttalas som ”ooy” i den engelska frasen *too young*: **huinë** ”skugga”, **cuilë** ”liv”, **uilë** ”(lång, släpande) planta”. Notera att kombinationen **qui** *inte* innehåller den här diftongen, utan är bara ett snyggare sätt att skriva **cwi** (till exempel **orqui** ”orcher” = **orcwi**).

Alla andra grupper av vokaler är *inte* diftonger, utan helt enkelt vokaler som tillhör olika stavelser, och ska således uttalas separat. I lingvistiska termer kallas vokaler som är i direkt kontakt med varandra utan att bilda diftonger för *hiatus*. Ursprungsalviskan hade inga sådana kombinationer, åtminstone inte i mitten av ord: Tolkien lät Fëanor konstatera att ”våra fäder...i skapandet av ord tog vokaler och separerade dem med konsonanter som väggar” (*Vinyar Tengwar* #39, sidan 10). Men en del konsonanter hade försvunnit i quenyan, så att vokaler som ursprungligen var ”separerade” nu hamnade i direktkontakt (*Vinyar Tengwar* #39, sidan 6). I quenya finns till och med flerstaviga ord endast innehållande vokaler, som **Eä** (ett namn på universum) eller **oa** (”iväg”). De vanligaste kombinationerna av vokaler i hiatus är **ea**, **eo**, **ie**, **io**, **oa**; varje vokal ska låta ”för sig själv”. Tolkien markerade ofta detta tydligt genom att lägga till ett *trema* eller ”punkter” till en av vokalerna, och för att vara konsekvent i stavning skriver vi här regelbundet **ëa** (**Eä**), **ëo** (**Eö**), **oë**. Det finns således ingen ursäkt för att göra misstag som att uttala **ëa** som engelskans *heart* eller *please* eller **oë** som i *canoe* eller *foetus*. (Andra förvanskningar är tydligen också möjliga: Cate Blanchett reducerar **Eärendil** till ”Erendil” när Galadriel uttalar hans namn i Jacksons film: ”I give you the light of E[ä]rendil, our most beloved star...” Kan vi få en extra vokal i Director’s Cut, snälla?) För oss svenskar är det dessutom viktigt att tänka på att **ä** och **ö** fortfarande är vokalerna **a** och **o** och ska uttalas som så, och inte som svenskans ”ä” eller ”ö”.

I den här kursen används inte trema i kombinationen **ie** (förutom när det kommer sist i ett ord) eller **oa**, men som man kan se av stavningen **ië** och **öa** i vissa Tolkien-manuskript så ska vokaler uttalas var för sig och inte dras ihop som i engelskans *piece* eller *load*. I enlighet med det noterade Christopher Tolkien i "Vägledning om uttalet" i *Silmarillion* att namnet **Nienna** uttalas **Ni-enna**, inte "Neena". (Direkt efter repliken där hon misshandlar namnet **Eärendil**, så uttalar Cate Blanchett quenya-ordet **namárië** "farväl". Jag är glad att säga att hon gjorde ett bättre jobb med det ordet, och fick **-ië** någorlunda rätt!) En del ord med vokaler i hiatus: **fëa** "själ", **lëo** "skugga", **loëndë** "år-mitt" (the mittersta dagen på året enligt den alviska kalendern), **coa** "hus", **tië** "stig".

Konsonanter: De flesta av konsonanterna är lätta att uttala för oss svenskar. Följande är värt att notera:

- C uttalas *alltid* k, aldrig s; faktum är att Tolkien använder bokstaven k och inte c i många av sina källor. Celma "kanal" eller cirya "skepp" får *inte* låta som "selma", "sirya" (Detta gäller för sindarin också: När Celeborn uttalas "Seleborn" i Radioteaterns dramatisering av *Härskarringen*, visar det tydligt att producenterna aldrig brydde sig om "Appendix E").
- I grupperna **hw**, **hy**, **hl**, **hr** så ska inte bokstaven **h** uttalas separat. Detta är endast digrafer som uttrycker en enhetlig konsonant:
- Det som stavas **hl**, **hr** var ursprungligen *tonlöst l, r*. Det vill säga, dessa ljud uttalades utan vibration i stämbanden, resulterande i vad som kan beskrivas som en "viskande" version av normala **l, r**. (Om du kan isolera *l* i engelska *please*, så har du ett tonlöst **l** – även om det endast beror på en effekt av det tonlösa explosiva **p** som föregår ljudet.) I quenya är dessa ljud dock ganska ovanliga; exempel inkluderar **hrivë** "vinter", **hlóccë** "stor orm, drake". Dock skrev Tolkien att i tredje åldern så hade **hl** och **hr** börjat uttalas som vanliga tonande **r, l** även fast *stavningen hl, hr* tydligen levde kvar.
- Det som stavas **hw** motsvarar engelskans *wh* i de dialekter där detta är skilt från vanliga *w* (till exempel *witch* och *which* är hörbart olika ord). Enkelt beskrivet är **hw** en (svag) version av det ljud man gör när man blåser ut ett ljus. **hw** är inte ett vanlig ljud i quenya; följande verkar vara en komplett lista över kända ord där det förekommer: **hwan** "svamp", **hwarin** "krokig", **hwarma** "tvärså", **hwermë** "handrörelsekod", **hwesta** "bris, fläkt" (också som verb: **hwesta-** "att fläkta"), **hwindë** "strömvirvel, malström".
- Det som stavas **hy** representerar det som på tyska ofta kallas *ich-Laut* eller "ich-ljud" eftersom det exemplifieras av "ch" i det tyska ordet *ich* ("jag"). För svensktalande är det likt *tje*-ljudet i till exempel *tjena* och *Tjeckien*. I *Härskarringen* "Appendix E" noterade Tolkien att **hy** har samma relation till **y** som **hw** till normala **w**: den ena är tonlös, den andra är tonande. Så ett annat sätt att få fram **hy** är att börja med **yyyyy** och sedan stoppa vibrationen av stämbanden, vilket resulterar i en "viskande" variant. När väl det är gjort behöver du bara förstärka det; det ska uttalas med samma kraft som svenska *tje*: **hyarmen** "söder", **hyalma** "snäcka", **hyellë** "glas". Det verkar som om **hy** för det mesta finns i *början* av ord: **ahya-** "ändra" är det för närvarande enda kända exemplet på **hy** mellan två vokaler i mitten av ett ord. Dock, **h** i kombinationen **ht** efter vissa vokaler ska också uttalas som **hy**, se nedan. I *Härskarringen* "Appendix E", skrev Tolkien att talare av väströna (det förmodade "originalspråket" i Röda boken, som Tolkien "översatt" till engelska) ofta substituerade quenyans **hy**-ljud med engelskans *sh*-ljud (svenskans *tje*-ljud är dock bättre). Vi kan förstås göra samma sak om vi inte är intresserade av de fonologiska detaljerna i språket, och uttala ord som

hyalma som ”tjalma” istället. Detta uttal existerade också i Midgård, även om det inte var exakt så som alverna uttalade det (och det verkar vara bäst att sikta på det senare!) Jag misstänker dock att många svensktalande inte skulle kunna upptäcka skillnaderna.

- Utanför gruppen **hw**, **hy**, **hl**, **hr** så står bokstaven **h** för ett eget ljud, även om det uttalas lite olika beroende på dess position. Det verkar som om quenyans **h** ursprungligen (åtminstone när det kommer från ursprungsalviskans *kh*) var *starkare* än ett svenskt **h** – det vill säga ett ”andnings-**h**” som i *hög*. På Fëanors tid uttalades det tydligen som *ch* i tyskans *ach* eller skotska *loch* eller som Cyrillic *X*. I ljudskrift representeras detta ljud av [x]. Men senare, i början av ord, så försvagades detta [x] och blev ett ljud likt svenskans **h**. I *Härskarringen* ”Appendix E” informerar Tolkien oss att Tengwa-bokstaven för [x] ursprungligen kallades **harma**; naturligtvis kallades detta Tengwa så därför att det inledande **h** var ett exempel på ljudet det betecknade, [x]. Men när [x] på den här positionen så småningom blev ett svensktliknande **h**, döptes Tengwa-bokstaven om till **aha**, då [x] inte försvagades i mitten av ord. Ur detta får vi följande regler: i *början av ord* (innan en vokal), så ska bokstaven **h** uttalas som svenskans *h*. Men i *mitten* av ord ska **h** uttalas som [x]: till exempel mellan vokalerna i **aha** ”vrede”, och på samma sätt innan **t** i ord som **pahta** ”stängd”, **ohta** ”krig”, **nuhta** ”att hämma”.

I en sen källa noterade Tolkien att ”i quenya och telerin så blev [x] i mitten så småningom *h* i de flesta fall” (*Vinyar Tengwar* #41, sidan 9). Det kan därför vara tolererbart att även uttala ord som **aha** med ett andnings-*h*. Men gruppen **ht** måste troligen alltid uttalas [xt]; ett svagare andnings-*h* skulle knappt vara hörbart i denna position.

Denna regel behöver en förändring. Troligen så uttalades alltid **h** innan **t** som [x]. Om det kom efter någon av vokalerna **a**, **o** och **u** så levde detta uttal kvar, som i exemplen **pahta**, **ohta**, **nuhta**- ovan. Men efter vokalerna **i** och **e** så förändrades uttalet från [x] till ett ljud mer likt tyskans *ich-Laut* (tyska kan mycket väl ha varit Tolkiens inspiration för just denna utveckling av quenyans fonologi). Således, i ord som **ehtë** ”spjut” eller **rihta**- ”att rycka”, så ska **h** uttalas som **hy** enligt anvisningarna ovan. Återigen, Tolkien föreställde sig att mänskliga (dödliga) talare av väströna hade en tendens att ersätta detta med ett ljud liknande engelskan *sh* och säga ”eshtë”, ”rishta” istället.

- Quenyans **I** ”representerar mer eller mindre ett initialt svenskt *l*, som i *låta*”. (*Härskarringen*, ”Appendix E”). Varför skrev Tolkien specifikt att det lät som ett *initialt* svenskt **I** (oberoende av dess position i quenya)? Ett svenskt **I** uttalas något annorlunda i olika positioner. Ett *initialt I*, som i *låta* uttalas som ett ”klart” **I** – och det är denna sortens **I** som ska användas i *alla* positioner i quenya. När **I** inte är initialt, så uttalas det ofta som ett ”mörkt” **I**, vilket skiljer sig från det ”klara” **I** på så sätt att den ”mörka” varianten uttalas genom att böja bakre delen av tungan uppåt: jämför uttalet av **I** i två ord som *låta* (klart **I**) och *sill* (mörkt **I**). Jämfört med det ”klara” **I** har det ”mörka” **I** ett lägre tonfall, men detta ska undvikas i quenya. Perfektionister bör också observera en annan detalj: I *Letters*, sidan 425, nämner Tolkien att quenyans **I** tillhör ”dentalerna”, ljud som uttalas med spetsen på tungan mot de övre tänderna. Alltså, när man uttalar quenya **I**, se till att spetsen på tungan nuddar tänderna.
- Quenyans **n** är som svenskans **n**. Vanligtvis har detta varit **n** hela tiden, men i några fall representerar det äldre **ng** som i svenskans *kung*, *sång* (notera att inget distinkt *g* hörs, trots stavningen). Till skillnad från svenskan så kunde quenya även ha detta ljud i början på ord. Som nämndes i diskussionen om stavningskonventioner använde

Tolkien ibland bokstaven **ñ** för det äldre **ng**, till exempel **Ñoldor**. I ett brev lade Tolkien till ett fotnot vid ordet **Noldor** (så stavat), och informerade mottagaren att det initiala *N* skulle uttalas ”ng som i *ding*” (*Letters*, sidan 176). Detta skulle dock vara det ”arkaiska” uttalet; de som talade quenya på Frodos tid skulle helt enkelt säga **Noldor**: *Härskarringen*, ”Appendix E” markerar tydligt att under tredje åldern hade det initiala **ñ** börjat uttalas som ett normalt **n**, och på grund av det hade den alviska bokstaven **ñ** ”omskrivits till *n*”. Vi har adopterat samma system här, så bokstaven **n** representerar i nästan alla fall normalt svenskt **n**, oberoende av dess fonologiska historia i quenya. Jag säger ”nästan alla fall” därför att **n** uttalas fortfarande som **ñ** framför **c** (= **k**), **g** och **qu**. Detta är inget stort problem, då det är naturligt för svensktalande att använda sig av detta uttal ändå. I ord som **anca** ”kåke” ska klustret **nc** uttalas som ”nk” i svenska *tank*, och i ord som **anga** ”järn” ska **ng** uttalas som ”ng” i svenska *bingo*. Notera att quenya **ng** som förekommer i mitten av ord alltid ska uttalas *med ett hörbart g* (detta gäller även för gruppen **ngw**, som i **tengwa** ”bokstav”). Det är *inte* enbart det enkla **ñ** beskrivet ovan, som ”ng” i svenska *kung*, utan hörbart *g*. (Vi talar förstas om ett hårt *g* här; quenya **ng** får aldrig uttalas som ”nj” utan alltid som i *bingo*. Ljudet av det ”mjuka” *g* som i svenskans *gäst* förekommer inte i quenya.)

- Quenyans **r** ”uttrycker i alla positioner rullande tungspets-*r*; ljudet förlorades inte före konsonanter som exempelvis i svenskans *klart*” (*Härskarringen*, ”Appendix E”). Svenskans **r** är generellt sett för svagt för quenya. Dess svaghet är orsaken till att den tenderar att försvinna före konsonanter och i slutet av ord (förutom när *nästa* ord råkar börjar på en vokal). Ett quenya **r** ska vara *rullande* som i spanska, italienska och ryska. Vissa detaljer i tengwar-stavningen antyder att **r** i quenya var aningen svagare direkt framför konsonanter (till skillnad från vokaler) och i slutet av ord: Trots det ska det vara ett tydligt rullande ljud även på dessa positioner: **parma** ”bok”, **erdë** ”frö”, **tasar** ”pilträ”, **Eldar** ”alver”. Vokalen framför **r** ska inte förlängas eller påverkas på annat sätt. I Jacksons film uttalar skådespelarna som spelar Gandalf och Saruman oftast namnet **Mordor** korrekt, med rullande **r** och korta vokaler (då däremot Elijah Woods ”Frodo” alltid säger *Módó* utan spår av något **r**!) I filmen är **Mordor** sindarin för Svarta landet, men av dess form och uttal skulle det lika väl kunna vara quenyas **mordor** = ”skuggor” eller ”fläckar” (pluralformen till **mordo**). Det *uvulara r* som är vanligt i språk som franska och tyska (och för den delen skånska!) ska undvikas i quenya, då *Härskarringen* ”Appendix E” hävdar att detta var ”ett ljud som eldarerna fann speciellt avskyvärt” (det antyds även att det var så orchererna utalade **R**!).
- Konsonanten **s** ska alltid vara tonlös, ”som i vårt *så, gast*” (*Härskarringen*, ”Appendix E”). I engelskan övergår **s** ofta till tonande **z**, även fast det stavas med ”s”. Till exempel så är *s* i engelska *house* tonlöst, men blir tonande i pluralformen *houses* (av den anledningen föredrog Tolkien stavningen *houzes* bättre – se *HOME 12*, sidan 24). När man talar quenya ska man därför vara noga med att inte tona **s** och göra om det till **z**: **asar** ”festival”, **olos** ”dröm”, **nausë** ”föreställning”. Tredje ålderns exil-quenya innehöll inte det tonande **z** överhuvudtaget. (Tolkien tänkte sig att **z** hade funnits vid ett tidigare tillfälle, men att det senare blivit **r**, och slagit ihop med det ursprungliga **r**. Till exempel indikerar *Sagor från Midgård*, sidan 524, att plural till **olos** ”dröm” vid ett tillfälle var **olozi**, men senare blev **olori**.) När det förekommer mellan vokaler, representeras **s** ofta av tidigare **þ** (ungefär som engelskan *th* i *thin*); orden **asar** och **nausë** nämnda ovan representerar äldre **aþar** och **naupë** och stavades så i tengwar.
- Om **v** och **w**: Vi måste anta att **v** och **w** uttalas som i engelskans *vine* och *wine*, respektive (men *initialt nw* är inte **n** + **w** utan ett så kallt *labialiserat n*; se nedan). Det finns dock en del oklara punkter här. *Härskarringen* ”Appendix E” verkar indikera att

i tredje ålderns quenya så hade initialt **w** börjat uttalas som **v**: det sägs att namnet på Tengwa-bokstaven **vilya** tidigare var **wilya**. På samma sätt indikerar Tolkien att ordet **véra** ("personlig, privat, egen") hade varit **wéra** i vad han kallade "arkaisk quenya" (*HOME 12*, sidan 340). I *Etymologierna* är bevisen något motstridiga. Ibland leder primitiva stammar på **W**- till quenya-ord på **v**-, som när stammen *WAN* resulterar i quenya **vanya**- "gå, resa bort, försvinna". Ibland listar Tolkien dubbla former, som när stammen *WÁ* (eller *WAWA*, *WAIWA*) resulterar i quenya **vaiwa** och **waiwa**, båda med betydelsen "vind". Under stammen *WAY* listade Tolkien ett ord för "omslag" som "*w-vaia*", vilket uppenbarligen indikerar de dubbla formerna **waia** och **vaia** (alla dessa exempel finns i *HOME 5*, sidan 397). I *HOME 5*, sidan 398, finns fler dubbla former, men i fallet **vilin** ("jag flyger") från stammen *WIL*, ändrade Tolkien det märkligt nog till **wilin**. Kanske bestämde han sig plötsligt för att välja "arkaisk quenya-stavning" istället för att förkasta den ena varianten till förmån för den andra?

Summan av bevisen verkar leda till att i början av ord så har **w**- börjat uttalas som normalt **v**- under tredje åldern; där Tolkien listade dubbla former på **w**- och **v**- så var den tidigare tydligen en mer arkaisk form. Jag har dock inte normaliserat stavningen på den här punkten, fast där *Tolkien själv* använde eller listade en form på **v**- snarare än **w**- (antingen för sig själv eller som ett alternativ till **w**-), kommer jag att använda **v**-formen i den här kursen. (Det gäller också för **vilin**!) Det är dock möjligt att enligt tredje ålderns uttal så ska *alla* initiala **w** uttalas som **v**, där den ursprungliga skillnaden mellan initialt **v** och **w** har försvunnit i det talande språket. Det är oklart om Tolkien menade att denna skillnad konsekvent vidhölls i tengwar-stavningen (på samma sätt som när skillnaden mellan **þ** och **s** vidhölls även efter det att båda uttalades **s**). I så fall användes bokstaven som kallades (**wilya** >) **vilya** fortfarande för att representera **v** för gamla **w**, medan en annan bokstav (**vala**) användes för det som alltid varit **v**. Frånsatt i början av orden, så vidhölls skillnaden mellan **v** och **w** även under tredje åldern. I fallet grupperna **lw** och **lv** så kunde skillnaden förstärkas genom att förändra uttalet för den senare: "För *lv*, inte för *lw*, använde många talare, speciellt alverna, *lb*" (*Härskarringen*, "Appendix E"). Alltså, ett ord som **elvëa** "stjärnliknande" uttalades ofta "elbëa", och det kanske också skrevs så i tengwar. Även fast det var vanligt så verkar det inte vara standarduttalet, och stavningen som Tolkien använde indikerar ofta uttalet "lv". Jämför till exempel **Celvar** (eller "Kelvar", betydelse *djur*) med **Celbar** i Yavannas och Manwës tal i *Silmarillion*, kapitel 2. I *HOME 12*, sidan 340, citerar dock Tolkien ett quenya-ord för "gren, kvist" som **olba** istället för **olva**.

- Bokstaven **y** "används endast som en konsonant, som *y* i engelskans *Yes*": Tolkien nämnde detta som en av de få stora skillnader mellan latinsk stavning och de stavningskonventioner han använde i quenya (*Letters*, sidan 176). Den svenska vokalen **y** existerar inte i quenya (även om den förekommer i sindarin).

Om aspiration

Det finns en osäkerhet gällande den exakta uttalen av tonlösa stopp **c** (= **k**), **t**, **p**: I engelska och en del andra språk är dessa ljud, om de förekommer innan en vokal i början av ord, normalt sett *aspirerade*. Det vill säga en **h**-liknande andningspuff slinker in efter dem. På de ställena uttalas de ungefär som de äkta sekvenserna **k + h**, **t + h**, **p + h** (som i *backhand*, *outhouse*, *scrap-heap*). En normal talare är inte alls medveten om detta, och uppfattar inte det extra **h** som ett eget ljud: det är bara hur **k**, **t**, **p** "förväntas" låta i början av ord. Men i några språk, som franska, ryska och (kanske mest viktigt) finska, följer inget sådant **h** automatiskt med konsonanterna när de förekommer i vissa positioner.

Ska quenyans **t, p, c** vara aspirerande som i engelskan, eller ska de uttalas som i franskan eller finskan? Den frågan besvarades aldrig direkt av Tolkien i någon av de publicerade skrifterna. Man kan observera att quenyans **t, p, c** kommer från ursprungsalviskans konsonanter som definitivt inte var aspirerande, då de i det primitiva språket *kontrasterade* med de aspirerande ljuden: primitiverna *th, ph, kh* som senare blev **s, f, h** i quenya (jämför två helt skilda primitiva ord som *thaurâ* ”avskryvård” och *taurâ* ”dominerande” – *th* i det första ordet ska låta så som en engelsktalande mest troligt uttalar det andra inledande *t*:et felaktigt! Bokstaven *t* i *taurâ* ska uttalas som i franskan, utan aspiration.) Så var quenyans **t, p, c** fortfarande oaspirerade, eftersom de var så i det primitiva språket?

Eftersom det primitiva aspirerade ljudet hade förändrats, så skulle det inte medföra någon förvirring om aspiration lades till **t, p, c**. Det ska dock noteras att i skriftsystemet skapat av Fëanor så fanns det ursprungligen separata tecken för aspirerade ljud: ”Det ursprungliga Fëanoriska systemet innehöll också en grad med utökade stammar, både ovanför och under skrivraden. Dessa representerar vanligen aspirerade konsonanter (det vill säga, *t + h, p + h, k + h*)” (*Härskarringen*, ”Appendix E”). Men detta var *inte* bokstäver som användes för att skriva quenyans **t, p, c**. Så med allt detta att begrunda tror jag att quenyans **t, p, c** idealiskt sätt ska uttalas utan aspiration. För de som är vana vid att automatiskt lägga till ett **h**-liknande andningspuff efter dessa konsonanter kan detta vara svårt att åtgärda, eftersom de inte riktigt är medvetna om dess närvaro överhuvudtaget. En fonologilärare lärde mig en gång ett sätt att få bort aspirationen genom att träna uttalet av **t, p, c/k** med ett brinnande ljus framför munnen; tricket är att uttala dessa konsonanter *utan att flamman på ljuset flickrar* (på grund av andningspuffen som utgör aspirationen).

De *tonande* motparterna till **t, p, c/k**, nämligen **d, b** och (hårda) **g** respektive, är inte aspirerande i engelskan. Av den anledningen så kan folk som är vana att höra tonlösa ljud uttalade som aspirerande varianter (felaktigt) uppfatta oaspirerade tonlösa explosiver som deras motsvarighet. Uttalade utan aspiration, kan quenya ord som **tarya** (”styv”), **parma** (”bok”) eller **calma** (”lampa”) låta lite som ”darya, barma, galma” för svensktalande (de som talar franska, ryska eller finska skulle inte bli förvirrade). När man uttalar sådana ord, får man *inte* introducera vibration i stämbanden som resulterar i ljuden **d, b, g**. Men jag borde tillägga att hela den här aspirationssaken inte är något som en student behöver ägna mycket tid åt; som jag sade, det exakta uttalet av quenyans **t, p, c** finns inte adresserat någonstans i publicerade texter. Om det verkligen är fel att lägga på aspiration till dessa konsonanter, så gör man åtminstone inte mycket mer fel än vad Tolkien själv gjorde när han läste *Namárië*.

Palataliserade and labialiserade konsonanter

I quenya hittar vi ord som **nyarne** ”berättelse”, **tyalië** ”leka” eller **nwalca** ”elak”. Av stavningen att döma ser det ut som orden börjar med konsonantklustren: **n + y, t + y, n + w**. Men detta stämmer inte överens med det explicita uttalandet i Lowdham’s rapport att ”Adunaiska, likt avalloniska [= quenya], tillåter inte mer än en enkel grundkonsonant i början av ett ord” (*HOME* 9, sidan 417-418). Så hur förklarar vi detta?

Lösningen verkar vara att ”kombinationer” som **ny** i **nyarna** är just enkla, grundkonsonanter: **ny** är inte ett kluster **n + y**, utan samma enhetliga ljud som lämpligt nog representeras av bokstaven ”ñ” i spanskan – som i *señor*. Detta låter förstås rätt likt ”senyor”, men ”ñ” är i själva verket en egen konsonant. Detta ”ñ” är en *palataliserad* variant av **n**, ett **n** som blivit ”skiftad” åt **y**-hållet. Ett exempel på en svensk palataliserad konsonant är digrafen ”sch” (vilket förstås inte är klustret **s + c + h**); detta kan beskrivas som ett palataliserat **s**. Genom att noggrant jämföra uttalet av **s** och **sch** kan du uppfatta palataliseringsmekanismen operera i din mun: en konsonant palataliseras genom att böja bakre delen av tungan uppåt takmunnen (gommen, på engelska *palate*, därav namnet ”palataliserad konsonant”).

Sambandet mellan **s** och **sch** motsvarar sambandet mellan **n** och quenyans **ny** (eller spanskans "ñ").

Förutom **ny** har quenya också de palataliserade konsonanterna **ty**, **ly**, **ry** (till exempel i **tyalië** "leka", **alya** "rik", **verya** "modig"); dessa är de palataliserade motsvarigheterna till de "normala" **t**, **l**, **r**. Angående **ty** skrev Tolkien att de kan uttalas som "t" i engelska *tune* (se till exempel *HOME 9*, sidan 418-419 – det bör noteras att han tänkte på dialekter där detta låter som "tyoon"; så är inte fallet i alla amerikanska former av engelska). I Gondor uttalade tydligen en del dödliga **ty** som *ch* i engelska *church*, men det var inte riktigt så alverna uttalade det. Vad gäller konsonanten **ly** så är det likt "lh" i portugisiska *olho* ("öga"). I *Härskarringen* "Appendix E" noterade Tolkien att **l** (så stavat) ska också vara "till viss grad 'palataliserat' mellan *e*, *i* och en konsonant, eller sist efter *e*, *i*". Lydelsen "till viss grad" verkar antyda att vi inte har ett vanligt, "fullskaligt" palataliserat **l** i dessa positioner (likt ljudet stavat **ly**), men i ord som **Eldar** "alver" eller **amil** "mor", så ska **l** idealiskt sätt ha en liten skiftning av palatalisering i sig.

Vid sidan av de palataliserade konsonanterna har vi *labialiserade* konsonanter: **nw**, **gw**, och **qu** (= **cw**). Dessa är inte kluster **n + w**, **g + w**, **c + w**, utan representerar **n**, **g**, **c** (**k**) uttalat med *putande läppar*, som när man uttalar **w**: genom att puta med läpparna, blir konsonanten "labialiserad" (detta ord kommer från den latinska termen för "läpp"). Quenyans **qu** kan definitivt uttalas som i engelskans *queen*, men idealiskt sätt ska det uttalas som **k** och **w** ihopslaget till ett enda, gemensamt ljud. (Sant, det finns en tidig källa där Tolkien säger att **qu**, fastän det *ursprungligen* var ett enkelt *k* "i kombination med läppputande", "nu uttalas exakt som engelska *qu* – ett läppputande *k* följt av ett tydligt *w* ljud": Se *Parma Eldalamberon #13*, sidan 63. Hursomhelst, jag tror denna idé är ersatt av information från en mycket senare källa, som indikerar att quenya inte har något inledande konsonantkluster: *HOME 9*, sidan 417-418.) **Nw** och **gw** representerar på samma sätt "ihopslagna" versioner av **n/w**, **g/w** – det bör noteras att **nw** är ett enkelt, labialiserat ljud endast *i början* av ord, där det representerar tidigare **ngw** (det som Tolkien också stavade "ñw", där "ñ" är för *ng* som i *kung*). I mitten av ord, till exempel i **vanwa** "försvunnen, förlorad", är **nw** verkligen ett kluster **n + w** och stavas även så i tengwar. Dock, de labialiserade konsonanterna **qu** och **gw** förekommer också i mitten av ord. Faktum är att **gw** förekommer *endast* i den positionen, och alltid i kombinationen **ngw** (inte "ñw" utan "ñgw", fortfarande med samma användning av "ñ"): **lingwë** "fisk", **nanywa** "kåke", **sungwa** "dryckeskärl".

Frågan om längd: Det kan tyckas att när de förekommer i mitten mellan vokaler, räknas palataliserade och labialiserade konsonanter som *långa* eller *dubbla* konsonanter (som om digraferna trots allt representerar konsonantkluster). Om vi återigen använder bokstaven "ñ" enligt dess spanska värde av ett palataliserat **n** (och inte, som Tolkien ofta gjorde, för *ng* i *kung*), kan man fråga sig om ord som **atarinya** ("min far", *HOME 5*, sidan 61) verkligen representerar "atariñña". Om så är fallet, betecknar gruppen **ny** i mitten av ett ord ett *långt palataliserat N*. I så fall skulle själva ordet **quenya** uttalas "Queñña" och inte "quen-ya". En annan möjlighet är "queñya", där **n** visserligen är palataliserat, men fortfarande följt av ett tydligt **y**-ljud (vilket det inte skulle vara när **ny** förekommer i början av ord). När Tolkien läser en version av *Namárië* uttalar han åtminstone en gång ordet **inyar** som "iññar" (men andra gången det förekommer säger han helt enkelt "inyar" med **n + y**). I vilket fall som helst, grupperna **ny**, **ly**, **ry**, **ty** och **qu** (för **cw**) måste räknas som antingen långa konsonanter eller konsonantkluster när det gäller betoning (se nedan) – även om det också är klart att de ibland måste analyseras som en enhetlig konsonant.

Betoning

När ett språk har flerstaviga ord kan talare av språket uttala vissa stavelser mera kraftfullt än andra. Vi säger att dessa stavelser är *betonade*. I vissa språk betonar man inte vissa stavelser mer än andra. Japaner till exempel betonar ungefär alla stavelser lika mycket, vilket resulterar i vad elaka utlänningar kallar ”maskingevärstal”. Men i västerländska språk är en *växlande* betoning vanligt: vissa stavelser betonas, medan andra inte gör det.

Reglerna för *vilka* stavelser som ska betonas skiljer sig kraftigt åt. En del språk har väldigt enkla system; i franska betonas ord alltid på den *sista* stavelsen. För fransmän så är Paris inte ”PARis” (som i engelskan) utan ”parIS” (egentligen uttalas inte *s*:et, men det har inte med betoningen att göra). Finländarna har också ett väldigt enkelt system, där betoningen alltid görs på *första* stavelsen. Huvudstaden i Finland uttalas till exempel ”HELSinki”.

Eftersom finskan uppenbarligen var Tolkiens främsta inspirationskälla, så skulle man kunna tro att han kopierade dess enkla system att betona alla ord på första stavelsen till quenya. I den ”interna” eller påhittade språkhistorien så tänkte han sig faktiskt en tidig period där quenya-ord betonades på det sättet (den så kallade *tillbakadragande perioden*, HOME 11, sidan 366). Det ersattes dock av ett nytt system redan innan noldor gick i exil, så quenya som ett lärdomsspråk i Midgård använde sig av ett annat betoningsmönster, vilket noggrant finns beskrivet i *Härskarringen* ”Appendix E”. Det är det systemet vi måste använda. (Det verkar faktiskt som att Tolkien kopierade det från latin!)

Ord med en stavelse, som **nat** ”sak”, skapar förstås inga problem; denna enda stavelse är den enda möjliga kandidaten till att bli betonad. De enklaste flerstaviga orden, de med *två* stavelser, är inga problem heller: I *Härskarringen* ”Appendix E”, skriver Tolkien att ”i tvåstaviga ord faller [betoningen] nästan undantagslöst på första stavelsen”. Som antyds av formuleringen så kan det finnas några få undantag; det enda kända undantaget verkar vara ordet **avá** ”låt bli!”, som betonas på den sista stavelsen: ”aVÁ”. (Även detta ord förekommer i en alternativ form **áva**, betonad på den första stavelsen enligt de normala reglerna: ”ÁVa”.) Namnet på det Välsignade riket, **Aman**, hör jag ibland folk uttala med betoning på den andra istället för den första stavelsen – men det korrekta uttalet måste vara ”Aman”, om vi kan lita på Tolkiens regler. (”AmAN” skulle vara Amman, huvudstad i Jordan!)

Längre ord, med tre eller fler stavelser, är lite mer komplicerade när det gäller betoningen. Många av dem betonas på den *näst sista* stavelsen. Men i en del fall är den näst sist stavelsen inte ”kvalificerad” att betonas: Den stavelsen kan inte betonas om den är *kort*. Så hur känner vi igen en kort stavelse? Om den inte innehåller en *lång* vokal (ingen vokal markerade med en accent), så är det förstås ett tecken. Då är vokalen själv förstås kort. Om den korta vokalen följs av *endast en konsonant*, eller till och med *ingen konsonant alls*, så är det inte troligt att stavelsen ska betonas. Dess enda chans att fortfarande betraktas som en lång stavelse är om den istället för att vara en enkel kort vokal är en del av en av quenyans *diftonger*: **ai**, **au**, **eu**, **oi**, **ui** eller **iu**. Två vokaler ihopslagna till en diftong räknas som att ha samma ”längd” som en normal, enhetlig lång vokal (markerad med en accent). Men om det inte finns någon diftong, ingen lång vokal, och inte heller en kort vokal följd av mer än en konsonant, så är stavelsen undantagslöst att betrakta som *kort*. Om detta är den näst sista stavelsen i ett ord innehållande tre eller fler stavelser, så har denna penultima-stavelse förlorat alla chanser att bli betonad. I sådana fall flyttas betoningen ett steg framåt, och faller på den *tredje* stavelsen från slutet (oavsett hur *den* stavelsen ser ut). Tolkien noterade att sådana ord ”är gynnade i de eldarinska språken, speciellt quenya”. Exempel:

- Ett ord som **vestalë** ”bröllop” betonas ”VESTalë”. Den näst sista stavelsen kan inte betonas eftersom dess vokal (**a**:et) är kort och följs av endast en enda konsonant (**l**:et); alltså flyttas betoningen ett steg framåt, till den tredje stavelsen från slutet. Jag hör

ibland folk felaktiga uttala pluralformerna **Teleri** (havsälverna) och **Istari** (trollkarlarna) som ”Te**LER**i”, ”Is**TAR**i”; om man tillämpar Tolkiens regler kommer man fram till att han egentligen menade ”TE**LE**ri”, ”IS**TAR**i”. Den korta penultima-stavelsen i dessa ord kan inte betonas.

- Ett ord som **Eressëa** (namnet på en ö nära det Välsignade riket) kan svenskar lätt tro ska betonas på den näst sista stavelsen (vilket ger samma betoningsmönster som till exempel ”Eritrea”!). Men eftersom den näst sista stavelsen i **Er-ess-ë-a** bara är ett kort **ë** utan någon grupp av konsonanter (faktiskt inte en enda konsonant) så kan den stavelsen inte betonas och betoningen flyttar till stavelsen före den: ”Er**ESS**ëa”. Andra ord med samma mönster (sådana som inte har en konsonant direkt efter vokalen i den näst sista stavelsen): **Eldalië** ”alvfolk” (”E**LD**Alië” – fast ordet **Elda** ”alv” i sig själv betonas förstås ”E**ld**a”), **Tilion** ”Den Behornade”, namnet på en Maia (”**TIL**ion”), **laurëa** ”gyllene” (”**LAUR**ëa”), **Yavannië** ”september” (”Ya**VANN**ië”), **Silmarillion** [”Berättelsen” om Silmarillerna” (”Silma**RILL**ion”).

Även om sådana ord är ”gynnade”, så finns det definitivt ingen brist på ord där den näst sista stavelsen är kvalificerad för att få tonvikt. Exempel:

- Vardas titel **Elentári** ”stjärndrottning” uttalas ”Elen**TÁR**i”, eftersom vokalen **á** i den näst sista stavelsen är *lång*. (Om detta hade varit ett kort **a**, så kunde den inte betonas eftersom den inte följs av mer än en konsonant, och den tredje stavelsen från slutet skulle ha fått tonvikten istället: ”E**LENT**ari” – men inget sådant ord existerar.) Namnen **Númenóre**, **Valinóre** betonas på samma sätt på det långa **ó** i den näst sista stavelsen (men i de förkortade formerna **Númenor**, **Valinor** faller betoningen däremot på den tredje sista stavelsen från slutet: **NÚMenor**, **VALinor**).
- Ord som **hastaina** ”vanställd” eller **Valarauco** ”kraftdemon” (på sindarin *Balrog*) betonas ”has**TAIN**a”, ”Vala**RAUC**o” – eftersom diftonger som **ai**, **au** räknas som långa vokaler vad gäller betoning.
- Namnen **Elendil** och **Isildur** betonas ”E**lEND**il” och ”Is**ILD**ur”, eftersom vokalen i den näst sista stavelsen, även om den är kort, följs av fler än en konsonant (grupperna **nd** och **ld**, respektive). Dubbelkonsonanter skulle ha samma effekt som ett kluster av olika konsonanter; till exempel **Elenna** (”Stjärndistrikt”, ett namn på Númenor) uttalas ”E**lENNA**”. (Jämför det med adjektivet **elena** ”stellarisk, av stjärnorna”: detta måste uttalas ”E**lena**” eftersom den näst sista stavelsen ”**en**” är kort och kan därför inte få tonvikten – till skillnad från den långa stavelsen ”**enn**” i **Elenna**.)

Tänk på att bokstaven **x** representerar två konsonanter, **ks**. Därför ska ett ord som **Helcaraxë** (namnet på en plats) betonas ”Helca**RAX**ë” (inte ”Hel**CAR**axë” som om det bara var en konsonant som följde **a** i den näst sista stavelsen). Jämför med den alternativa stavningen **Helkarakse** i *Etymologierna*, uppslagsord **KARAK**.

Som sagts tidigare så ska en del kombinationer betraktas som en enda konsonant: **qu** (för **cw/kw**) representerar *labialiserat k*, inte **k + w**. På samma sätt är **ny**, **ty**, **ly**, **ry** *palataliserade n*, **t**, **l**, **r** (den första = spanskt *ñ*). Men i mitten av ord, enbart för betoningssyfte, verkar det som om **qu**, **ly**, **ny**, **ty**, och så vidare räknas som en grupp konsonanter (dubbelkonsonanter eller kluster – vi kan inte säkert veta exakt vad Tolkien tänkte sig). I *HOME 11*, sidan 407, indikerar Tolkien att det sammansatta ordet **ciryaquen** ”sjöman” (från **cirya** ”skepp” + **-quen** ”person”) ska betonas ”cir**YA**quen”. Om **qu** (= **cw/kw**) här betraktades som en enkel konsonant, labialiserat **k**, så skulle det inte finnas en grupp av konsonanter efter **a** och

stavelsen kunde därför inte betonas: ordet skulle då uttalats ”CIRyaquen” istället. Så antingen räknas **qu** här som konsonantklustret **k + w**, eller så representerar det ett *långt* eller *dubbelt* labialiserat **k** (eller till och med ett labialiserat **kw** följt av ett **w**). Poängen är: uttala det ”cirYAquen” och lugna dig med att resten är av akademiskt intresse. En del andra ord som innehåller kombinationerna i fråga: **Elenya** (första dagen i eldarernas sexdagarsvecka, betonas ”ElENya”), **Calaciryra** eller **Calacilya** (en plats i det Välsignade riket, betonas ”CalaCiryra”, ”CalaCilya”).

Ett varningens ord när det gäller accentmarkeringen: Notera att accenten som kan finnas ovanför en vokal (**á, é, í, ó, ú**) *endast* markerar att vokalen är lång. Det är vanligt att denna symbol indikerar en betonad stavelse, men så är inte fallet i Tolkiens quenya. (En del kan ha noterat att *Pokémon* inte heller betonas på *é*, så det är inget karakteristiskt drag enbart hos Tolkien!) En lång vokal är *ofta* den som betonas, som i exemplet **Elentári** ovan, men inte nödvändigtvis så: Om den långa vokalen inte förekommer i den näst sista stavelsen är dess längd helt ovidkommande när det gäller betoningen. I ett ord som **Úlairi**, quenya-namnet på ringväldnaderna eller Nazgúl, ska diftongen **ai** betonas, inte **ú**. Stavningen **palantír** har lurat många att tro att betoningen ska vara på ”tír”. Här följer något som Ian McKellen, som spelar Gandalf i Peter Jacksons film, skrev när filmen spelades in:

...jag måste lära mig ett nytt uttal. Under hela den här tiden har vi sagt ”palanTÍR” istället för den fornengelska betoningen på den första stavelsen. Just som ordet skulle anförtros till filmmusiken, kom en korrigerings från Andrew Jack, dialekttränaren; han lärde mig Norfolk-dialekt i *Restoration*, och i *Härskarringen* övervakade han dialekter, språk och allt vokalt ljud. *Palantír*, som har ett strikt alviskt ursprung, ska följa Tolkiens regel om att stavelsen innan en dubbelkonsonant ska betonas – ”paLANTír”, vilket resulterar i ett ljud som liknar ”lantern”...

Andrew Jack hade rätt. **Palantír** kan inte betonas på den sista stavelsen; praktiskt taget inga flerstaviga quenya-ord betonas på detta sätt (som jag sade innan, **avá** ”låt bli!” är det enda kända undantaget). Istället får **a**:et i den näst sista stavelsen tonvikten eftersom den följs av konsonantklustret **nt** (jag kallar inte detta en ”dubbelkonsonant” som McKellen gör, eftersom jag vill använda den termen för en grupp av två *identiska* konsonanter, som **tt** eller **nn** – men när det gäller betoning så har dubbelkonsonanter och kluster av olika konsonanter samma effekt). Så det ska verkligen vara ”paLANTír”. (Men i pluralformen **palantíri**, där det långa **í** plötsligt förekommer i den näst sista stavelsen, så får den betoningen: ”palanTÍRi”).

I fallet när ett långt ord avslutas med två korta stavelser, så kan den sista av dessa stavelser få en svagare *andra betoning*. I ett ord som **hísimë** ”dimma”, faller huvudbetoningen på **hís**, men den avslutande stavelsen **-më** är inte helt obetonad. Denna andra betoning är dock mycket svagare än huvudbetoningen (trots det skrev Tolkien att den andra betoningen kan, för poetiska syften, användas metriskt: *The Road Goes Ever On*, sidan 69).

Tempo

Avslutningsvis en kort notering om något som vi vet lite om: Hur *snabbt* ska man prata när man talar quenya? De få inspelningar där Tolkien talar quenya är inte ”tillförlitliga” i den här frågan; han är uppenbarligen väldigt noggrann i uttalet. Men när det gäller Fëanors mor *Míriel* säger han ”hon pratade snabbt och var stolt i den färdigheten” (*HOME 12*, sidan 333). Så snabb quenya är tydligen bra quenya. När Tolkien också skrev att ”alverna använde sig mycket av...åtföljande gester” (*HOME 11*, sidan 416), drar man sig till minnes att han hade stor kärlek för *italienska* – se *Letters*, sidan 223.

1.5 Sammanfattning av lektion 1

Quenyans vokaler är **a, e, i, o, u**; långa vokaler markeras med en accent: **á, é, í, ó, ú**. Vokalerna ska vara rena, uttalade med dess "italienska" uttal; långa **á** och **é** bör vara märkbart mer slutna än korta **a, e**. Vissa vokaler kan få ett trema (**ë, ä** och så vidare), men detta påverkar inte deras uttal och är bara menat som en förklaring för personer som är vana vid engelskt uttal. Diftongerna är **ai, au, eu, oi, ui**, och **iu**. Konsonanten **c** uttalas alltid *k*; **l** bör uttalas som ett "klart", dentalt L; **r** bör vara rullande; **s** är alltid tonlöst; **y** används endast som en konsonant (som i engelskans *you*). Idealiskt sätt ska konsonanterna **t, p, c** vara oaspirerade. Palataliserade konsonanter representeras av digrafer på **-y** (**ty, ny** och så vidare); labialiserade konsonanter skrivs normalt som digrafer på **-w** (till exempel **nw**, men det som skulle varit **ew** stavas **qu** istället). **H** uttalas [x] (tyskt *ach-Laut*) före **t**, dock ej om kombinationen **ht** föregås av en av vokalerna **e** eller **i**, i vilket fall **h** uttalas som tyskans *ich-Laut*. Annars kan **h** uttalas som engelskans **h**; digraferna **hy** och **hw** representerar dock *ich-Laut* och tonlöst **w** (som amerikansk-engelska *wh*), respektive. Kombinationerna **hl** och **hr** representerade ursprungligen tonlösa **l, r**, men vid tiden för tredje åldern hade dessa ljud utvecklats till att uttalas som normala **l** och **r**. I flerstaviga ord faller betoningen på den näst sista stavelsen när den är lång (innehållande antingen en lång vokal, en diftong, eller en vokal följt av ett konsonantkluster eller en dubbelkonsonant). Om den näst sista stavelsen är kort, faller betoningen på den tredje sista stavelsen (såvida ordet inte har endast två stavelser, i vilket fall den första stavelsen får betoningen vare sig den är kort eller lång).

1.6 Övningar

Jag kan tyvärr inte göra några övningar gällande de finare detaljerna i uttalet; vi är inte i ett klassrum, så jag kan inte kommentera ditt uttal. Men när det gäller *betoning* och uttalet av **h**, så är det möjligt att göra övningar.

Bestäm vilken vokal (enkel vokal eller diftong) som får betoningen i orden nedan. (Det är inte nödvändigt att markera var stavelsen som vokalen tillhör börjar eller slutar.)

1. **Alcar** ("ära")
2. **Alcarë** (längre variant av samma ord som ovan)
3. **Alcarinqua** ("ärorik")
4. **Calima** ("ljus")
5. **Oronti** ("berg (plural)")
6. **Únótimë** ("oräknelig")
7. **Envinyatar** ("förnyare")
8. **Ulundë** ("översvämning")
9. **Eäruilë** ("havsväxt")
10. **Ercassë** ("järnek")

En extra övning gällande betoning: Även om vi hör många repliker på sindarin i filmen, så är en av få framträdande exemplen på quenya i Peter Jacksons *Sagan om Ringen* scenen där "Saruman" (Christopher Lee) står på toppen av Isengård och läser en besvärjelse för att dra ner en lavin för att stoppa brödrskapet. Han säger till berget som de försöker passera: **Nai yarvaxëa rasselya taltuva notto-carinnar!** = "må ditt blodfläckade horn störta ner på dina fienders huvuden!" (ej översatt i filmen). Skådespelaren betonar orden så här: **"nai yarVAXëa RASSelya TALTuva notto-CARinnar**. Betonas alla ord på det sätt de borde, enligt Tolkiens riktlinjer? Om inte, vad är rätt och vad är fel?

Där bokstaven **h** förekommer i quenya-ord, skrivna med våra bokstäver, kan det uttalas på olika sätt. Om man ignorerar digraferna **hw** och **hy**, så kan bokstaven **h** uttalas som:

- A) ett "andnings-**h**" som svenskans **h** som i *hög*,
- B) ungefär som *tje*-ljudet i svenskans *Tjeckien* eller idealiskt som *ch* i tyskans *ich*,
- C) som *ch* i tyskans *ach* eller skottskans *loch* (i fonetisk skrift [x]).
- D) bokstaven *h* uttalas inte alls, utan markerar bara att i arkaisk quenya så var den efterföljande konsonanten tonlös.

Sortera orden nedan i dessa fyra kategorier (A, B, C, D):

- 11. **Ohtar** ("krigare")
- 12. **Hrávë** ("kött")
- 13. **Nahta** ("ett bett")
- 14. **Heru** ("herre")
- 15. **Nehtë** ("spjutspets")
- 16. **Mahalma** ("tron")
- 17. **Hellë** ("himmel")
- 18. **Tihtala** ("blinkande")
- 19. **Hlócë** ("stor orm, drake")
- 20. **Hísië** ("dimma")

Lektion 2

Substantiv. Pluralform. Artikeln.

2.1 Substantivet

Ord som betecknar saker, till skillnad från till exempel handlingar, kallas för *substantiv*. ”Saken” i fråga kan vara livlös (som till exempel ”sten”), levande (till exempel ”person”, ”kvinna” eller ”pojke”), naturlig (till exempel ”träd”), konstgjord (till exempel ”bro” eller ”hus”), konkret (till exempel ”sten” igen) eller helt och hållet abstrakt (till exempel ”hat”). Namn på personer, som ”Peter” eller ”Maria”, betraktas också som substantiv. Ibland betecknar ett substantiv inte ett tydligt objekt eller person, utan en hel substans (till exempel ”guld” eller ”vatten”). Det är alltså mycket som omfattas.

I de flesta språk kan ett substantiv *böjas*, det vill säga det kan förekomma i olika former som förändrar dess betydelse, eller för att det ska passa in i en specifikt grammatiskt sammanhang. För att ta ett exempel, om man vill slå ihop två svenska substantiv som ”Maria” och ”hus” på ett sådant sätt att det framgår klart att Maria äger huset, så förändrar man formen på substantivet *Maria* genom att lägga till ändelsen *-s*, vilket resulterar i *Marias*, vilket kan förbindas med *hus* och skapa frasen *Marias hus*. Eller om man börjar med ett substantiv som *byggnad*, så vill man kanske göra klart för sig att det är mer än en singular byggnad. I så fall förändrar man ordet till dess pluralform genom att lägga till pluraländelsen, i det här fallet *-er*, och får *byggnader*. Slutligen så kanske man vill markera att man menar en specifik byggnad, och inte bara en vilken som helst. Detta görs genom att lägga till ändelsen för bestämd form, i det här fallet *-en*, vilket resulterar i substantivet *byggnaden*. Dessa tre olika böjningar kan kombineras ihop, och ett svenskt substantiv kan således förekomma i åtta olika former: *byggnad*, *byggnaden*, *byggnads*, *byggnadens*, *byggnader*, *byggnaderna*, *byggnaders* och *byggnadernas*.

Ett quenya-substantiv kan, å andra sidan, förekomma i *hundredrals* olika former. Det kan få ändelser inte bara för *två* olika sorters plural, plus ändelser som betecknar ett *par* av någonting, men också ändelser som uttrycker sådant som i svenska skulle betecknas genom att placera små ord som ”för, in, på, från, till, av, med” och så vidare framför substantivet istället. Slutligen kan ett quenya-substantiv också få ändelser för vem som äger det, till exempel *-rya* ”hennes” i *máryat* ”hennes händer” i *Namárië* (det avslutande *-t*, förresten, är en av ändelserna som betecknar ett *par* av någonting – i det här fallet det naturliga paret av händer).

Efter att ha läst ovanstående så ska inte studenten ge efter och tro att quenya är ett ohyggligt svårt språk (”tänka sig, *hundredrals* olika former att lära sig när svenskan bara har åtta!”), eller för den delen få för sig att quenya måste vara något slags superspråk (”wow, *hundredrals* olika former att leka med när de stackars svensktalande kräken bara har patetiska åtta stycken!”). Svenska och quenya organiserar informationen på olika sätt, det är allt – svenskan föredrar ofta en lång rad med korta ord, medan quenyan föredrar att slå ihop allting och uttrycka det som ett enda långt ord. De *hundredrals* olika formerna uppstår därför att en mycket mindre mängd små ändelser kan *kombineras*, så det finns ingen anledning att förtvivla. Det är lite grann som att räkna; man behöver inte lära sig tvåhundra femtio olika numeriska symboler för att kunna räkna till 250, utan endast tio, från 0 till 9.

De flesta ändelser som ett substantiv kan få kommer vi inte att diskutera förrän i (mycket) senare lektioner. Vi kommer att börja med något som borde vara mer bekant, och som till och

med finns med i listan över svenskans fåtaliga substantivformer: Att skriva ett substantiv i plural – att gå från en till flera.

Quenyan har två olika sorters plural. Den enda bildas genom att lägga till ändelsen **-li** till substantivet. Tolkien kallade detta för ”partitiv plural” (*HOME 11*, sidan 388) eller ett ”generellt plural” (se *Etymologierna*, uppslag *TELES*). Olyckligtvis är funktionen med detta plural – det vill säga, hur det skiljer sig i betydelse från den mera ”normala” pluralformen som diskuteras nedan – inte helt klargjord. Vi har några få exempel där detta plural används i vårt knappa källmaterial, men de är inte till särskilt stor hjälp. Längre antogs det att detta plural antydde att det fanns ”många” av saken i frågan; härav att **Eldali** (bildat från **Elda** ”alv”) skulle betyda något i stil med ”många alver”. Det ligger kanske någonting i detta, men i flera av de exempel vi har verkar det inte finnas någon implikation av ”många”. Det har föreslagits att **Eldali** kanske snarare betyder något i stil med ”flera alver” eller ”några alver”, det vill säga några från en större grupp, *några* som betraktas som en *del* av den gruppen: termen ”partitiv plural” kan eventuellt peka i den riktningen. Hur som helst kommer jag för det mesta att utelämna partitiv plural i den här kursen. Dess funktion är helt enkelt inte tillräckligt förstådd för att jag ska kunna skapa övningar som endast skulle lära ut högst experimentella tolkningar för oanade studenter. (Jag redogör för några tankar om **-li** plural i kursens appendix.)

Tills vidare kommer vi endast ha att göra med ”normala” pluraler istället. Vilken läsare som helst av Tolkiens berättelse har stött på flera exempel på denna form; de är speciellt vanliga i *Silmarillion*. Substantiv som slutar på någon av de fyra vokalerna **-a**, **-o**, **-i** eller **-u**, plus substantiv som slutar på **-ië**, bildar dess plural med ändelsen **-r**. Jämför namnen på olika grupper av folk omnämnda i *Silmarillion*:

Elda ”alv”, plural **Eldar**

Vala ”gud (eller tekniskt sätt ängel)”, plural **Valar**

Ainu ”andar av Guds första skapelse”, plural **Ainur**

Noldo ”noldo, medlem av den andra klanen av eldarerna”, plural **Noldor**

Valië ”kvinnlig vala”, plural **Valier**

För att ta ett annat exempel på **-ië**, jämför **tier** för ”stigar” i *Namárië*; jämför med det singulara **tië** ”stig”. (Enligt stavningskonventionen som används här så försvinner tremat i **tië** i pluralformen eftersom punkterna endast är där för att markera att avslutande **-ë** inte är stumt, men i **tier** är inte **e** längre sist eftersom en ändelse har lagts till – därför försvinner punkterna.) Exempel på plural med substantiv på **-i** är ovanliga, eftersom substantiv med den ändelsen är ovanliga i sig själva, men i *HOME 10*, sidan 229, har vi **quendir** som plural till **quendi** ”alv-kvinna” (och också **quendur** som plural till **quendu** ”alv-man”; substantiv på **-u** är inte heller de speciellt många).

Detta singulara ord **quendi** ”alv-kvinna” får inte förväxlas med pluralordet **Quendi** som många läsare av Tolkiens litteratur kommer ihåg från *Silmarillion*, till exempel i beskrivningen av de uppvaknande alverna i kapitel 3: ”Sig själva kallade de Quendi, vilket betyder de som talar med röster; ty dittills hade de inte funnit någon levande varelse som talade eller sjöng.” **Quendi** är pluralformen av **Quendë** ”alv”; substantiv som slutar på **-ë** bildar oftast sitt plural på **-i**, och som vi ska se, detta **-i** ersätter ändelsen **-ë** istället för att läggas till efter det. I *HOME 11*, sidan 361, refererar Tolkien explicit till ”substantiv på **-e**, vars majoritet bildar dess plural på **-i**”.

Som denna formulering antyder finns det undantag; ett fåtal substantiv på **-ë** kan ses använda den andra pluraländelsen, **-r**, istället. Ett undantag har vi redan stött på: när **-ë** är en del av **-ië**, då vi har plural på **-ier**, som i **tier** ”stigar”. På så sätt undviker vi den klumpiga pluralformen ****tii**. Andra undantag kan inte förklaras lika enkelt. I *Härskarringen* ”Appendix E”, har vi **tyeller** för ”nivåer”, uppenbarligen plural till **tyellë**. Varför **tyeller** istället för

tyelli? *HOME 5*, sidan 47, indikerar på samma sätt att plural till **mallë ”väg” är **maller**; varför inte ****malli**? Det kan vara så att substantiv med **-lë** har plural på **-ler** eftersom ”vanliga” ****li** kan orsaka förvirring med den tidigare nämnda partitiva pluraländelsen **-li**. Tyvärr saknar vi fler exempel som skulle kunna bekräfta eller vederlägga denna teori (så jag vågar inte konstruera några övningar baserade på detta antagande, även om jag följer denna regel i mina egna quenya-kompositioner). Formen **tyeller** förvirrade tidiga forskare; med extremt få exempel att gå på, så kom några felaktigt fram till att substantiv på **-ë** *regelbundet* hade plural på **-er**. Namnet på den tidiga journalen **Parma Eldalamberon** eller ”Boken med alvspråk” (som fortfarande publiceras sporadiskt) avspeglar detta misstag; titeln innehåller ****lamber** som förmodat plural till **lambë** ”språk”, när vi nu vet att den korrekta pluralformen måste vara **lambi**. Även om felet tidigt misstänktes och nu erkänns av alla, så orkade inte utgivaren ändra namnet på journalen till den korrekta formen **Parma Eldalambion** (och därför får jag då och då e-post från någon ny student som undrar varför min sida kallas **Ardalambion** och inte **Ardalamberon**...) I vissa fall verkar Tolkien själv osäker på vilken pluraländelse som ska användas. I *HOME 12*, sidan 332, ges pluralformen av **Ingwë** ”alv tillhörande den första klanen [också namnet på kungen av den klanen]” som **Ingwi**, precis som väntat; likväl ett par sidor senare, i *HOME 12*, sidan 340, finner vi **Ingwer** istället (det sägs där att den första klanen, vanyar, kallar *sig själva* ingwer, så måhända återspeglar detta en special vanyarin-dialekt?) Det kan noteras att i Tolkiens tidigaste ”quenya” så har fler substantiv på **-ë** till synes plural på **-er**. Så till exempel har det tidiga poemet *Nargelion lasser* som plural till **lassë** ”löv”, men i *Namárië* i *Härskarringen* använder Tolkien pluralformen **lassi**.

Så vitt jag känner till följer alla orden i övningarna nedan den normala regeln: Substantiv som slutar på **-ë**, undantaget de som är en del av **-ië**, har plural på **-i**.

Detta lämnar oss endast en grupp av substantiv kvar att betrakta, nämligen de som slutar på en konsonant. Dessa substantiv, precis som de som slutar på **-ë**, kan ses ha plural på **-i**. Några exempel: **eleni** ”stjärnor”, pluralformen av **elen** ”stjärna”, förekommer i *Namárië* (och även i *HOME 11*, sidan 362, där både singular och pluralformen citeras). *Silmarillion* har **Atani** för ”män” (inte ”hankön”, utan människor till skillnad från alver); detta bildas från det singulara ordet **Atan**. Enligt *HOME 11*, sidan 388, så har ordet **Casar** ”dvärg” pluralformen **Casari** ”dvärgar”.

Av dessa två pluraländelser **-r** som i **Eldar** ”alver”, men **i** som i **Atani** ”(dödliga) män” – tänkte sig Tolkien det senare som det äldsta. Pluraländelsen **-i** kommer direkt från ursprungsalviskans **-î**, där ett ord som **Quendi** representerar det primitiva *Kwendî*. Pluraländelsen **-r** kom till senare: ”... kom med det nya påhittet *r* som användes i alla ord med en viss form – och detta, sägs det, började hos noldor” (*HOME 12*, sidan 402). Sett till vår världs tidsuppfattning fanns båda pluraländelser med i Tolkiens föreställning redan från början; redan i sitt första arbete om ”quenya”, skrivet under första världskriget, finner vi att former som **Qendi** (som det då stavades) och **Eldar** samexisterade. Detta tvillingpar av pluraländelser är ett drag som uppenbarligen överlevt genom alla stadier av Tolkiens utveckling av quenya, från 1915 till 1973.

En kommentar till de olika orden för ”alv”: Som den uppmärksamme läsaren säkert har noterat så finns det mer än ett ord för ”alv” på quenya. Ordet med den bredaste tillämpningen, i Tolkiens värld, var **Quendë**, plural **Quendi**. Denna form är åtminstone associerad med ordet ”att tala” (**quet-**), och Tolkien spekulerade i att dessa ord verkligen var relaterade via en väldigt primitiv bas *KWE-* som har att göra med tal i stämmor (se *HOME 11*, sidan 391-392). När alverna vaknande vid sjön Cuiviéne, kallade de sig själva för **Quendi** (eller på ursprungsalviska egentligen *Kwendî*) eftersom det under en lång tid inte kände till några andra varelser som kunde tala. Till sist fann valan *Oromë* dem under en stjärnbelyst himmel, och han gav dem ett nytt namn på det språk de själva hade skapat: *Eldâi*, oftast översatt till ”stjärnfolk”. På quenya dök detta ord senare upp som **Eldar** (singular **Elda**). Även fast termen **Eldar** (*Eldâi*) ursprungligen var ämnad åt hela den alviska rasen, så

användes den senare endast om de alver som accepterade valars inbjudan att komma och vistas i det Välsignade landet Aman och ingick i den Stora marschen för att komma dit (termen **Eldar** användes också om de som inte kom hela vägen till Aman, såsom **Sindar**, eller gråalverna, som stannade i Beleriand). De som avböjde inbjudan kallades **Avari**, ”vägrarna” och således kan alla alver (**Quendi**) delas in i **Eldar** och **Avari**. Endast de förra spelar någon viktig roll i Tolkiens berättelser. Så i senare quenya var situation så här: **Quendë** plural **Quendi** var fortfarande den enda allmänna termen för alla sorters alver, men detta var ett tekniskt ord som främst användes av de lärda, och inte ett ord som användes i dagligt tal. De könsspecifika varianterna av **Quendë** ”alv”, närmare bestämt maskulina **quendu** och feminina **quendi**, skulle antagligen bara användas om man ville prata om en specifik *alvisk* man eller kvinna till skillnad från en man eller kvinna av någon annan ras: dessa är inte de vanliga quenya-orden för ”man” och ”kvinna” (de vanliga orden är **nér** och **nís**, vilka troligen är möjliga att använda om man menar en man eller kvinna av vilken ras som helst, inte bara alver). Den normala, vardagliga quenya-termen för ”alv” var **Elda**, och det faktum att detta *tekniskt* sätt inte gällde alverna tillhörande den mörka Avaristammen, som levde någonstans långt borta i östra Midgård, var inte något stort problem eftersom ingen av dem någonsin sågs igen. Angående sammansättningen **Eldalië** (som kombinerar **Elda** och **lië** ”folk”) så skrev Tolkien att när en alv i Aman använde detta ord, ”så menade han vagt alla alviska raser, även om han troligtvis inte tänkte på Avari” (*HOME II*, sidan 374). I alla övningar som finns i den här kursen har jag använt **Elda** (istället för **Quendë**) som standardöversättningen av svenskans ”alv”, utan hänsyn till någon speciell betydelse det kan ha inom Tolkiens mytologi. Som jag sade i introduktionen så undviker jag i övningarna för det mesta specifika referenser till Tolkiens mytologi och berättelser.

Artikeln

Vi har tid för ytterligare en sak i den här lektionen: *artikeln*. En artikel, lingvistiskt sätt, är ett ord som svenskans ”en, ett”. Sådana små ord används i förbindelse med substantiv för att uttrycka betydelskillnader såsom ”häst” och ”en häst”. Vem som helst som kan läsa den här texten förstår vad skillnaden är, så ingen utförlig förklaring behövs. I korthet, ”en häst” refererar till en häst som inte har blivit nämnd tidigare, så man lägger dit artikeln ”en” som en slags introduktion: ”Titta, där borta står en häst!” Man kan också använda frasen ”en häst” om man vill säga något som är sant för en godtycklig häst, till exempel ”en häst är ett djur”. Svenskan har bara denna artikel (”ett” är endast en annan grammatisk form av ”en”) medan till exempel engelskan även har artikeln ”the”. Skriver man ”the horse” (hästen) menar man normalt sätt en speciell häst. Därför kallas denna artikel för den *bestämda artikeln* (detta motsvaras på svenskan istället av att man böjer substantivet och lägger på en ändelse, till exempel –en) medan ”en, ett” kallas för den *obestämda artikeln*.

Quenyan har, liksom svenskan, bara en artikel, men till skillnad från svenskan så markerar den inte obestämd form (det vill säga som ”en, ett”) utan istället bestämd form, som engelskans ”the”. Quenya-ordet för denna artikel är **i**; i *Namárië* så har vi till exempel **i eleni** vilket betyder ”stjärnorna”. Eftersom det bara finns en artikel i quenya så räcker det med att tala om ”artikeln”, utan att närmare preciserar vilken artikel det är frågan om. När man översätter från quenya till svenska blir man således tvungen att lägga in ”en” eller ”ett” på de ställen som svenskan kräver en obestämd artikel, som i den välkända hälsningen **Elen síla lúmenn' omentielvo**, ”en stjärna tändes vid stunden för vårt möte”. Som vi ser är det första ordet i quenya-meningen helt enkelt **elen** ”stjärna”, utan något som motsvarar svenskans artikel ”en, ett” framför sig (och inte någon annanstans i meningen heller). I quenyan finns det inget sätt att markera skillnaden mellan ”en stjärna” och bara ”stjärna”, båda varianterna översätts till **elen**. Som tur är finns det ändå inte så mycket skillnad att hålla reda på. Språk som arabiska, hebreiska och klassisk grekiska har ett liknande system: det finns en bestämd artikel motsvarande engelskans ”the” men inget motsvarande svenskans ”en, ett” (detta system används för övrigt också i esperanto). Det är ju faktiskt så att *avsaknaden* av den bestämda artikeln i sig är tillräckligt för att markera att substantivet är obestämt, så den

obestämda artikeln är på sätt och viss överflödig. Tolkien bestämde sig för att klara sig utan den i quenya, så studenter behöver bara bekymra sig om **i** = bestämd form (engelskans "the").

Ibland sammankopplar Tolkien artikeln med nästa ord genom ett bindestreck eller punkt: **i-mar** "jorden" (*Fíriel's Song*), **i-coimas** "livsbrödet" (*HOME 12*, sidan 396). Han gjorde dock inte så i *Härskarringen* (vi har redan citerat exemplet **i eleni** "stjärnorna" från *Namárie*), och därför kommer vi inte göra det här heller.

Artikeln i quenyan används i stort sätt på samma sätt som i svenskan (med skillnaden att vi i svenskan böjer substantivet istället). Det finns dock några undantag; en del substantiv som får bestämd form i svenskan räknas som egennamn i quenya, och får därför ingen artikel. Ett exempel på det är meningen **Anar caluva tielyanna** som översätts till "Solen kommer att lysa på din stig" (*Sagor från Midgård*, sidan 38, 75) fastän det inte finns någon artikel i quenya-meningen. "Solen" är inte ****i Anar**, utan endast **Anar**. Uppenbarligen betraktas **Anar** som ett egennamn för en enda himlakropp, och man säger därför inte "Anaren" av samma skäl som vi svenskar inte säger "Marsen" eller "Venusen". Namnet på månen, **Isil**, beter sig tveklöst på samma sätt som **Anar**. Det kan vara värt att notera att båda namnen betraktas som egennamn i *Silmarillion*, kapitel 11: "Isil formades först och blev först färdig, och höjde sig först i stjärneriket... sedan höjde sig Anar i all sin härlighet och den första gryningen var som en väldig eld..."

Notera också att före ett plural som betecknar ett helt folk (eller ras), så används artikeln normalt sätt inte. I *HOME 12*, sidan 395, finner vi **lambë Quendion** "alvernas språk" och **coimas Eldaron** "alvernas *comias* [lembas]" – inte ****lambë i Quendion, **coimas i Eldaron** (ändelsen **-on** som här lagts till pluralen **Quendi, Eldar** betecknar ägandeskap; denna ändelse påverkar inte huruvida artikeln ska vara närvarande framför ordet eller inte). Man kan därför rimligen anta att i quenya så ska ingen artikel förekomma framför plural som **Valar, Eldar, Vanyar, Noldor, Lindar, Teleri, Atani** med flera. så länge det är hela rasen eller folket som benämns. Men även i svenskan är det i många fall naturligt att inte använda sig av bestämd form vid sådana tillfällen. Vi har till exempel "Alver är vackra" = **Eldar nar vanyë**; säger vi istället "Alverna är vackra" = **i Eldar nar vanyë** så syftar vi antagligen på en speciell grupp alver, inte hela rasen som sådan.

Ibland, speciellt i poesi, så verkar artikeln försvinna utan någon uppenbar anledning. Det kan vara så att den utelämnas helt enkelt för att det ska passa versmättet bättre. Första raden i *Namárië*, **ai! laurië lantar lassi súrinen**, har Tolkien översatt med "ah! likt guld faller löven" – även fast det inte är något **i** framför **lassi** "löv" i quenya-texten. *Markirya*-versen utelämnar också artikeln på ett flertal ställen, om vi får tro Tolkiens översättning av den.

2.2 Sammanfattning av lektion 2

Det finns en pluraländelse **-li** vars funktion vi inte helt förstår, så vi kommer att låta den vara tills vidare. Den vanliga pluralformen får man genom att lägga till ändelsen **-r** på substantiv som slutar på någon av vokalerna **-a, -i, -o, -u** samt ändelsen **-ië**. Om substantivet slutar på **-ë** (såvida det inte är en del av **-ië** förstås) så är pluraländelsen oftast **-i** (som ersätter det avslutande **-ë:et**); substantiv som slutar på en konsonant bildar också plural genom att lägga till ändelsen **-i**. Den *bestämda artikeln* i quenya, vilket motsvaras av engelskans "the", är **i**; det finns ingen obestämd artikel som svenskans "en, ett".

2.3 Glosor

När Frodo hör Galadriel sjunga *Namárië* i *Härskarringen*, sägs det att ”som vanligen är med alvernas tal så fäste sig orden i hans minne”. Detta kan vara en tröstande tanke för studenter som försöker memorisera quenya-glosor. I lektionerna kommer jag att nämna en hel del ord när jag går igenom de olika aspekterna i quenya, men i övningarna kommer jag endast använda ord ur en ”gloslista” som kommer sist i varje lektion. Således är detta de enda glosor som studenten förväntas lära sig utantill (men för att göra övningarna i en viss lektion krävs även glosor från tidigare lektioner). Vi kommer att introducera tolv nya glosor i varje lektion; ett passande antal eftersom Tolkiens alver föredrog att räkna med basen tolv istället för tio som vi gör.

minë	"ett" (från och med nu kommer ett nytt tal introduceras varje lektion)
Anar	"Sol(en)"
Isil	"Måne(n)"
ar	"och" (ett mycket användbart ord som tillåter oss att ha två övningar i en... översätta ”Solen och Månen” till exempel...)
Elda	"alv"
lië	”folk" (en hel “etnisk grupp” eller till och med ras, till exempel Eldalië = alvfolk).
vendë	"flicka, mö" (i arkaisk quenya wendë)
rocco	"häst" (egentligen “snabb ridhäst”, enligt <i>Letters</i> , sidan 382)
aran	"kung"
tári	"drottning"
tasar	"pilträäd" (av dess form skulle det kunna vara plural till **tasa, men inget sådant ord existerar, och -r här är en del av huvudordet och inte en ändelse. Ordet förekommer, i en sammansättning, i <i>Härskarringen</i> – Lavskägge sjunger “Om våren i Tasarinan [Pilträdsdalen] på pilträdsäng jag gick”)
nu	"under"

2.4 Övningar

Översätt till svenska:

1. **Roccor**
2. **Aran** (två möjliga svenska översättningar!)
3. **I rocco**
4. **I roccor**
5. **Arani**
6. **Minë lië nu minë aran**
7. **I aran ar i tári**
8. **Vendi**

Översätt till quenya:

9. **Pilträäd** (*plural*)
10. **Alver**
11. **Kungarna**

12. **Folk** (*plural*)
13. **Hästen under pilträdet**
14. **En flicka och en drottning**
15. **Drottningen och flickorna**
16. **Solen och Månen** (*Jag sade ju att den skulle komma...*)

Lektion 3

Duala tal. Stamförändring.

3.1 Duala tal

Den förra lektionen behandlade två pluralformer i quenyans: den något mystiska ”partitiva pluralen” på **-li** och den ”normala” pluralen på antingen **-r** eller **-i** (oftast beroende på ordets form). På samma sätt som en hel del ”riktiga” språk har quenya även en *dualform* som inte har någon direkt motsvarighet i svenskan. Duala tal refererar till *två* saker, ett *par* av någonting. Dualen bildas med någon av ändelserna **-u** eller **-t**.

Inom den påhittade tidslinjen som Tolkien föreställde sig hade dessa två ändelser ursprungligen något olika betydelser, och var således inte helt utbytbara. En fotnot i *Letters*, sidan 427, ger en del upplysningar om detta. Ändelsen **-u** (från ursprungsalviskans **-û**) användes ursprungligen i samband med *naturliga par*, om två saker eller personer som på något sätt hörde ihop som ett logiskt par. Till exempel, enligt *Vinyar Tengwar* #39, sidan 9 och 11, så har order **pé** ”lip” den duala formen **peu** ”läppar”, vilket refererar till en persons par av läppar (och inte, till exempel, överläppen hos en person och underläppen hos en annan, vilket bara skulle vara ”två läppar” och inte ett naturligt par). Substantivet **veru**, med betydelsen ”äkta makar” eller ”man och hustru” är i dualform; i det här fallet verkar det inte finnas något som motsvarar det singulara ”make”/”maka” (men vi har **verno** ”äkta man” och **vessë** ”hustru” från samma rot; se *HOME* 5, sidan 352). Substantivet **alda** ”träd” förekommer i dual form med hänvisning, inte till ett godtyckligt par av träd, utan de Två träden i Valinor: **Aldu**.

Notera att om ändelsen **-u** läggs till ett substantiv som slutar på en vokal så ersätts denna vokal: således är dualen till **alda aldu** och inte ****aldau** – även om ett ord citerat från *HOME* 12, sidan 138, som återger ett utkast till appendixen i *Härskarringen*, verkar antyda att Tolkien för ett ögonblick övervägde just den senare formen. Det finns också en gammal källa som har **Aldaru**, till synes bildat genom att lägga till dualändelsen **-u** till det normala pluralaet **aldar** ”träd”, men detta verkar ha varit ett tidigt Tolkienexperiment som troligen förkastats långt innan *Härskarringen* skrevs. I den duala formen **peu** så ersätts som synes inte den sista vokalen i **pé** ”läpp” med den duala ändelsen **u**. Emellertid ämnar quenyans **pé** härstamma från ursprungsalviskans *peñe* och den duala formen **peu** ämnar komma från *peñû* (*Vinyar Tengwar* #39, sidan 9) – so **e** i **peu** var ursprungligen inte avslutande.

Vad gäller den andra duala ändelsen, **-t**, representerar den enligt *Letters*, sidan 427, ett gammalt element *ata*. Denna ändelse, noterade Tolkien, var ursprungligen ”enbart numerativ”; det är faktiskt relaterat till quenya-ordet för talet ”två”, **atta**. Med ”enbart numerativ” menade Tolkien tydligen att duala ord på **-t** kan beteckna två saker som bara är löst relaterade. Till exempel kan **ciryat** som dualformen till **cirya** ”skepp” refererar till vilka två skepp som helst; **ciryat** skulle endast vara en talad förkortning av den fulla frasen **atta ciryar**, ”två skepp”. Senare noterade dock Tolkien att ”i senare q[uenya]”, så användes duala former ”endast med hänvisning till naturliga par”. Exakt vad han menade med ”senare” quenya går inte att avgöra; det skulle kunna hänvisa till quenya som rituellt språk i Midgård snarare än eldars lokalspråk i Valinor. I vilket fall som helst så måste tredje ålderns quenya som vi siktar på i den här kursen innefatta det som Tolkien menar med ”senare” quenya. Således följer vi här regeln att *alla* duala former måste hänvisa till någon form av naturliga eller logiska par, och inte bara två löst relaterade saker. Med andra ord, dualer på **-t** övergick till att ha samma

”betydelse” som dualer på **-u**. En dual som **ciryat** ”två skepp” (underligt nog stavat ”cirit” i *Letters*, sidan 427, kanske ett stavfel) skulle i senare quenya inte användas för att referera till två godtyckliga skepp, utan endast om två skepp som på något sätt bildar ett logiskt *par* – som till exempel två systerskepp. Om du bara vill hänvisa till två skepp som inte på något sätt bildar ett naturligt eller logiskt par, som exempelvis två skepp som råkar synas samtidigt, ska du inte använda den duala formen utan bara talet **atta** ”två” – således **atta ciryar**.

Eftersom de två ändelserna **-t** och **-u** hade börjat få samma betydelse behövs vissa regler för att bestämma vilken av dem som ska användas vid ett givet tillfälle. Det verkar som man kan bestämma detta utifrån formen på ordet (på samma sätt som formen på ordet normalt bestämmer huruvida *pluraländelsen* ska vara **-i** eller **-r**). I *Letters*, sidan 427, skrev Tolkien att ”valet av *t* och *u* bestämdes av eufoni”, det vill säga av det som lät bra – han gav ett exempel att **-u** var att föredra framför **-t** om ordet i fråga redan innehöll ett **t** eller det liknande ljudet **d**. Alltså är dualen till **alda aldu** och inte ****aldat**. Det verkar som att i senare quenya skulle **-t** vara förstavalet som dualändelse, såvida inte substantivet det ska adderas till redan innehåller **t** eller **d**, väljer man **-u** istället (kom ihåg att denna ändelse ersätter den sista vokalen, om sådan finns). Dualerna som Tolkien listade i Plotz-brevet, **ciryat** ”ett par skepp” och **lasset** ”ett par löv” (skapat från **cirya** ”skepp” och **lassë** ”löv”) bekräftar att ord som inte innehåller **t** eller **d** får den duala ändelsen **-t**. Kanske skulle ändelsen **-u** vara att föredra för substantiv som slutar på en konsonant, eftersom **-t** inte direkt kan läggas till ett sådant ord utan att skapa ett avslutande konsonantkluster, något som quenyans fonologi inte tillåter; tyvärr har vi här inga exempel. (Om ändelsen **-t** på något sätt ändå ska användas, måste en vokal stoppas in framför och producera en längre ändelse – troligen **-et**. Vi kommer att undvika detta lilla problem i övningarna nedan, eftersom ingen egentligen vet svaret.)

Det står dock klart att quenya har ett antal gamla dualer som inte följer regeln att ändelsen normalt är **-t**, och bara ersätts med **-u** om varken **d** eller **t** finns med i ordet. Exemplet **veru** ”äkta makar” och **peu** ”läppar, par av läppar” är bevis på det; här finns varken **t** eller **d** men ändelsen är ändå **-u** och inte **-t**. Förmodligen är detta ”fossiliserade” duala former som återspeglar det äldre systemet där **-u** betecknar ett naturligt par eller logiskt par. Exemplet **peu** ”(par av) läppar” antyder att ändelsen **-u** ska användas när kroppsdelar förekommer i par, som till exempel ögon, armar och ben. (Den andra ändelsen **-t** kan dock ändå komma att användas om andra ändelser läggs till före den duala ändelsen; mer om detta i en senare lektion.) Ordet för ”arm” är **ranco**; den duala formen som betecknar en persons par av armar finns inte attesterade, men min bästa gissning är att den skulle vara **rancu**. Sammansättningen **hendumaica** ”skarpögd” som omnämns i *HOME 11*, sidan 337, kan innehålla dualen **hendu** ”(par av) ögon”. Quenya-ordet för ”öga” är känt som **hen**, eller **hend-** före en ändelse (*Etymologierna* nämner endast den normala pluralformen **hendi** ”ögon”, *HOME 5*, sidan 364). I det här fallet skulle den duala ändelsen vara **-u** snarare än **-t** ändå, eftersom ett **d** förekommer i **hend-**. Ordet för ”fot”, **tál**, har troligen dualformen **talú** (vad gäller förkortningen av vokalen, se nedan).

3.2 Stamförändring

Det här är ett ämne som vi måste ägna oss några paragrafer åt, eftersom vi redan så här tidigt i kursen inte helt kunnat kringgå det. Jag kommer att gå in på en del detaljer här, men studenter kan lugna sig med att de inte förväntas komma ihåg alla ord och exempel nedan; försök bara få en känsla var stamförändring handlar om.

Ibland *förändras* formen på ett quenya-ord när man lägger till en ändelse. Två sådana ord nämndes ovan. Om man lägger till en ändelse till **tál** ”fot”, till exempel **-i** för plural eller **-u** för dual, blir den långa vokalen **á** förkortad till **a**. Så pluralformen ”fötter” är **tali** och inte

táli, dualen ”ett par fötter” är **tal och inte ****tálu**. I ett sådant fall säger vi att **tál** ”fot” har stammen **tal-**. På samma sätt, ordet **hen** ”öga” har stammen **hend-**, eftersom dess plural är **hendi** och inte bara ****heni**. ”Stamformen” förekommer aldrig för sig själv, utan är den form som du lägger till ändelser till. När jag listar glosor kommer jag att representera sådana *stamförändringar* genom att lista den oberoende formen först, följt av ”stamformen” inom parantes med ett bindstreck efter där ändelsen läggs till. Exempel: **tál (tal-)** ”fot”, **hen (hend-)** ”öga”.

I fallet **tál** kontra **tal-** så sker förändringen på grund av att vokalen i ord med en stavelse ofta förlängs, men när ordet har ändelser så förekommer inte förlängningen eftersom ordet då förstås har mer än en stavelse (ett annat exempel på detta verkar vara **nér** ”man” kontra plural **neri** ”män”, *HOME 10*, sidan 213, och *HOME 5*, sidan 354). Ursprungligen var vokalen kort i alla former. Det är oftast sant att stamformen avslöjar hur ordet såg ut vid ett *tidigare* skede i den långa lingvistiska evolution som Tolkien fantiserade ihop i stor detalj. **Hen** ”öga” via dess stam **hend-** återspeglar den primitiva ”basen” *KHEN-D-E* från vilket det ursprungligen kommer ifrån (*HOME 5*, sidan 364). Quenya kan inte ha **-nd** i slutet av ett ord och förenklade då det till **-n** när ordet står ensamt (således *representerar hen* på sätt och vis den omöjliga, ”fulla” formen **hend**), men före en ändelse är gruppen **-nd-** inte avslutande och kan därför förekomma. Väldigt ofta förekommer stamförändring i samband med kluster av ljud som inte kan förekomma i slutet av ord, men som kan förekomma på andra ställen. Jämförd ett ord som **talán** ”golv”. Pluralformen är inte ****talani** som man kan förvänta sig, utan **talami**. Stammen är **talam-** eftersom detta är formen på ursprungsalviskans rotord: *TALAM* (*HOME 5*, sidan 390). När quenya utvecklades från ursprungsalviskan kom regeln att endast några få konsonanter var tillåtna i slutet av ord, och **m** var inte en av dem. Den närmaste ”tillåtna” konsonanten var **n**, och därav ändrades det gamla ordet *talam* till **talán** – men i pluralformen **talami** (och andra former där ändelser tillkommit i slutet av ordet) var **m** inte längre avslutande och hölls därför fortfarande kvar. Ett annat liknande fall är **filít** ”småfågel” som har stammen **filic-** (till exempel plural **filici** ”småfåglar”): det primitiva rotordet var *PHILIK* (*HOME 5*, sidan 381) men quenya tillät inte **-k** i slutet av ordet, så i den positionen blev det **-t**. När det inte är sista bokstaven behölls **k** (här stavat **c**).

I vissa fall är den ”oberoende” formen en *förenklad* eller *förkortad* form av ett ord, medan stamen återspeglar den fulla formen. Till exempel verkar Tolkien ha tänkt sig att ordet **merendë** ”festival, högtid” ofta förkortades till **meren** men stammen är fortfarande **merend-** (*HOME 5*, sidan 372). Plural till **meren** är alltså **merendi**, inte ****mereni**. När det står ensam är ordet **nissë** ”kvinna” normalt sätt reducerat till **nis** (eller **nís** med en förlängd vokal), men de dubbla *S:n* står kvar före en ändelse: således är plural ”kvinnor” **nissi** (*HOME 5*, sidan 377, och *HOME 10*, sidan 213). Ett liknande fall är **Silmarillë**, namnet på en av de legendariska juveler som skapades av Fëanor; detta förkortas normalt sätt till **Silmaril** men före ändelser återkommer de dubbla *L:en* från den fulla formen (**Silmarill-**); således är pluralformen alltid **Silmarilli**. När det gäller *sammansatta* ord, det vill säga ord som är ihopsättningar av flera andra ord, är det andra ordet i sammansättningen ofta reducerat, men den fulla formen kan dyka upp framför en ändelse. Ett exempel är substantivet **Sindel** ”gråalv” (*HOME 11*, sidan 384) som innehåller **-el**, en reducerad form av **Elda** ”alv”. Plural till **Sindel** är inte ****Sindeli**, utan **Sindeldi** som behåller klustret **-ld-** som finns i **Elda**. (Eftersom det avslutande **-a** försvinner i sammansättningen kan vi inte ha pluralen ****Sindeldar**.)

I vissa fall kan ett ord *dras samman* när man lägger till ändelser. I de fallen återspeglar *inte* stamformen den äldre, mera kompletta formen av ordet. Sådana sammandragningar förekommer ofta i tvåstaviga ord innehållande två identiska vokaler. Till exempel reduceras **feren** ”bokträd” till **fern-** framför en ändelse: pluralformen är **ferni** och inte ****fereni**. *HOME 11*, sidan 416, indikerar på samma sätt att **laman** ”djur” kan reduceras till **lamn-** framför en ändelse, således **lamni** ”djur (plural)” även om den oreducerade formen **lamani** användes

också. Vid några tillfällen genomlider de sammandragna formerna fler ändringar jämfört med dess oreducerade for; som plural till **seler** ”syster” förväntar man sig ****selri**, men eftersom **lr** inte är ett tillåtet konsonantkluster i quenya ändras det till **ll** – den faktiska pluralformen ”systrar” är **selli** (jämför *Etymologierna*, uppslag *THEL-*, *THELES-*).

En annan form av stamförändringar är väldigt dåligt attesterat, åtminstone vad gäller substantiv, men det finns indikationer på att den *avslutande vokalen* i vissa ord förändras när en ändelse läggs till. I quenya kommer de avslutande vokalerna **-o** och **-ë** ibland från **-u** och **-i** i ursprungsalviskan. I ett skede i den lingvistiska evolutionen övergick det korta **-i** till att bli **-e** när vokalen var avslutande; på samma sätt ändrades det ursprungliga korta **-u** till **-o**. Exempelvis blev det ursprungliga ordet *tundu* ”kulle, höjd” **tundo** på quenya (*HOME 5*, sidan 395). Men eftersom denna ändring endast förekom om vokalen var *avslutande* är det möjligt att dess ursprungliga egenskap behålls innan en ändelse. Plural till ”kulle” skulle mycket väl kunna vara **tundur** och inte **tundor**, även om ingen av dessa former är attesterade. Enligt *HOME 9*, sidan 415, har quenya-substantivet **lómë** ”natt” stammen **lómi-**, vilket tyder på att den avslutande vokalen **-ë** ändras till **-i-** om en ändelse läggs till. Om man exempelvis lägger till den duala ändelsen **-t** till **lómë** (för att uttrycka ”ett par nätter”) skulle det förmodligen resultera i **lómít** snarare än **lómēt**. Anledningen till det är att **lómë** kommer från ursprungsalviskans *dômi* (*HOME 5*, 354), och **-i** blev aldrig **-e** förutom när det står sist. En del tror att vissa ord i *Namárië*, **lírinen** och **súrinen** är attesterade exempel på detta fenomen: detta är böjningsformer av **lírë** ”sång” och **súré** ”vind” (den senare finns attesterad för sig själv i *The Monsters and the Critics*, sidan 222; betydelsen av ändelsen **-nen** i **lírinen** och **súrinen** kommer att tas upp i en senare lektion). Om detta ord ursprungligen slutade på **-i** som blev **-ë** först senare (och endast när det är sist i ordet), kan det förklara varför **-ë** i det här ordet förändras till **-i-** innan en ändelse. Vi säger då att **súré** har stammen **súri-**.

Det verkar finnas en liknande förändring vad gäller den avslutande vokalen **-o**, som i vissa fall kommer från ursprungsalviskans **-u**; återigen kan den ursprungliga egenskapen återlivas om en ändelse läggs till. Vi har till exempel **rusco** ”räv” med stammen **ruscu-**, så om vi lägger till den duala ändelsen för att tala om ”ett rävar”, blir resultatet antagligen **ruscut** och inte **ruscot**. Det finns dock ingen uttömmande behandling av detta fenomen i Tolkiens publicerade skrifter; uppgifterna i *HOME 9*, sidan 415, och *Vinyar Tengwar #41*, sidan 10, om att **lómë** och **rusco** har stammarna **lómi-**, **ruscu-** är så nära vi kommer explicita referenser till det.

Studenten ska inte förtvivla och tro att alla möjliga konstigheter dyker upp när man lägger till ändelser till ett quenya-ord, och att det finns stora utrymmen för att göra pinsamma misstag (eller åtminstone en hel del extra att memorisera). De flesta quenya-ord verkar bete sig normalt, utan någon speciell ”stamform” att komma ihåg; man lägger bara till en ändelse, punkt slut. Där vi vet att en speciell stamform existerar (eller har goda orsaker att tro att det gör det), kommer detta förstås att markeras när jag först presenterar ordet, om det är relevant för övningarna.

3.3 Sammanfattning av lektion 3

Förutom pluralformerna har quenya även *duala* tal som används för att beskriva ett naturligt eller logiskt par av någonting. (Vi måste anta att två saker som endast är löst associerade med varandra skulle betecknas med vanligt plural i kombination med talet **atta** ”två”.) Dualen bildas genom någon av ändelserna **-t** eller **-u** (den senare ersätter avslutande vokaler; dualen till **alda** ”trä” är således **aldu** och inte **aldau**). Förstahandsvalet verkar vara **-t**, men om ordet som ändelsen läggs till redan innehåller ett **t** eller **d** ska den alternativa ändelsen **-u**

användas istället (av eufoniska skäl – helt enkelt för att undvika ”trängsel” av **t** eller liknande ljud i ordet!) Det verkar dock finnas ett antal gamla, ”fossiliserade” duala former som har ändelsen **-u** även fast ordet inte innehåller **d** eller **t**, som till exempel **veru** ”äkta par” och **peu** ”par av läppar”. Det senare exemplet kan antyda att alla kroppsdelar som förekommer i par har dualform på **-u** snarare än **-t**, oavsett formen på ordet (fast ändelsen **-t** verkar vara att föredra om andra ändelser läggs till före dualändelsen; mer om detta senare).

En hel del quenya-ord *förändras* lite grann när ändelser läggs till. Ett exempel på det är **talán** ”golv” som blir **talam-** i pluralformen **talami**. Vi säger då att **talam-** är *stamformen* till **talán**. På samma sätt blir de avslutande vokalerna **-o** och **-e** ibland **-u-** och **-i-**, respektive, om någon ändelse läggs till. På så sätt har **lómë** ”natt” stammen **lómi-**. I många fall är *stamformen* ett eko av den äldre formen på ordet (ljud eller kombinationer som inte kunde överleva i slutet på ord återuppstår när de inte längre är i slutet), även om *stamformen* ibland representerar en sammandragning.

3.4 Glosor

atta	”två”
hen (hend-)	”öga”
ranco	”arm”
ando	”port”
ciryá	”skepp”
aiwë	”fågel”
talán (talam-)	”golv”
nér (ner-)	”man” (vuxen man tillhörande någon känd ras – alv, dödlig eller annan)
nís (niss-)	”kvinna” (på samma sätt: vuxen kvinna tillhörande någon känd ras)
Sar (sard-)	”sten” (en liten sten – inte ”sten” som substans eller material)
alda	”träd”
oron (oront-)	”berg”

3.5 Övningar

Översätt till svenska:

1. **Hendu**
2. **Atta hendi** (och besvara: vad är skillnaden mellan detta och **hendu** ovan?)
3. **Aldu**
4. **Atta aldar** (och besvara igen: vad är skillnaden mellan detta och **aldu** ovan?)
5. **Minë nér ar miné nís**
6. **I sardi**
7. **Talami**
8. **Oronti**

Översätt till quenya:

9. **Två skepp** (bara två skepp som råkar synas samtidigt)
10. **Två skepp** (som är systemskepp)

11. **Armar** (*de två armarna på en person*)
12. **Två berg** (*i samma bergskedja; Twin Peaks om du föredrar det – använd dualformen*)
13. **Dubbla portar** (*använd dualformen*)
14. **Två fåglar** (*som har bildat ett par*)
15. **Två fåglar** (*två godtyckliga fåglar*)
16. **Män och kvinnor**

Lektion 4

Adjektivet. Kopulan. Adjektiv överensstämmelse i antal.

4.1 Adjektivet. Kopulan.

I alla språk kan orden delas upp i olika *ordklasser*. Tolkiens språk skapades att ha en ”tydlig Europeisk prägel och struktur” (*Letters*, sidan 175), så de ordklasser som finns är inte speciellt exotiska utan borde vara bekanta för vilken skolungdom som helst i Europa och Amerika. Vi har redan nämnt *substantiv*, vilket med en någon förenklad definition är ord som beskriver saker. Nu går vi vidare till *adjektiv*.

Adjektiv är ord som *beskriver* saker. Om du vill säga att någon eller någonting har en viss egenskap, finner du ofta ett adjektiv som gör jobbet. I meningen *huset är rött*, är ordet ”rött” ett adjektiv. Det beskriver huset. Det finns adjektiv för alla sorters egenskaper, vilket är väldigt användbart om du vill säga att någon eller någonting är *stort, litet, heligt, blått, dumt, ruttet, vackert, tunt, äckligt, långt, fantastiskt, motbjudande* eller vad nu tillfället kräver.

Vanligtvis skiljer man på två olika sätt att använda ett adjektiv:

- Man kan para ihop det med ett substantiv som det beskriver, vilket resulterar i fraser som *långa män* eller *den röda boken*. Sådana fraser kan stoppas in i en hel mening, till exempel *långa män gör mig rädd* eller *den röda boken är min*, där orden *långa* och *röda* helt enkelt bidrar med extra information om dess substantiv. Detta kallas för att använda adjektivet *attributivt*. Egenskapen i fråga presenteras som ett ”attribut” till substantivet, eller tillskrivs det (*långa män* – okej, då vet vi vad för sorts män vi talar om, de som är långa, där längden är deras ”attribut”).
- Men man kan också konstruera meningar där hela *poängen* är att någon eller någonting besitter en viss egenskap. Man ”förutsätter” inte längden som när man talar om *långa män* – du vill säga *männen är långa*, det är precis det du vill meddela. Detta kallas för att använda adjektivet *predikativt*: Du väljer någonting att säga något om, som *männen* i detta fall, och lägger till ett adjektiv för att berätta vilken egenskap detta någonting besitter. Adjektivet kallas då för meningens *predikat*.

En uppmärksam läsare kanske redan nu inser ytterligare en komplikation: Man säger inte *männen långa*, utan *männen är långa*. Faktum är att meningar som *männen långa* är helt korrekta i många språk (och quenya är kanske ett av dem), men i svenska måste man lägga dit ordet *är* före adjektivet när det används som predikat: *Boken är röd. Männen är långa*. Ordet ”är” tillför egentligen inte meningen någonting (det finns skäl till att så många språk klarar sig utan ett sådant ord!), utan används för att ”koppla” ihop adjektivet med de ord som verkligen säger någonting – som *boken* och *männen* i våra exempel. Alltså kallas ”är” för ett *kopula*. I meningar som *guld är vackert, jag är smart* eller *stenar är hårda*, inser man att kopulans huvudsakliga funktion helt enkelt är att sammankoppla adjektiven *vacker, smart, hårda* med de saker eller personer vi talar om: *guld, jag, stentar*. Kopulan är en väsentlig del av meningens predikat. Det är en av de viktigaste konstruktionerna svensktalande har att tillgå när de vill säga att X besitter egenskapen Y.

Det var det, låt oss nu gå över till quenyan. Jämfört med det överflöd av böjningsformer ett substantiv kan ha, så är quenyans *adjektiv* ganska så begränsade. I svenska så böjs ett adjektiv normalt sätt efter genus; det heter till exempel ”boken är röd” men ”huset är rött”. Vi slipper

dock sådana komplikationer i quenya; precis som i engelskan böjs quenya-adjektiv inte efter genus.

Nästan alla quenya-adjektiv slutar på någon av vokalerna **-a** och **-ë**. Den senare ändelsen är mindre vanlig av de två och förekommer främst i färgadjektiv: **ninquë** ”vit”, **morë** ”svart”, **carnë** ”röd”, **varnë** ”brun”. När ett adjektiv inte slutar på **-a** eller **-ë**, slutar det nästan alltid på **-in**, till exempel **firin** ”död”, **hwarin** ”krokig”, **melin** ”kära” eller **latin** ”öppen, fri (från land)”. Det sistnämnda adjektivet är faktiskt skrivet som **latin(a)** i Tolkiens anteckningar (*HOME 5*, sidan 368) och antyder att **latin** är en kortform av den längre formen **latina**, där båda varianterna förekommer i språket. (Kanske ska alla adjektiv på **-in** betraktas som förkortade former av den fulla formen på **-ina**.) Adjektiv som *inte* slutar på **-a**, **-ë** och **-in** är extremt sällsynta; vi har åtminstone **teren** ”smal, slank” – men även detta adjektiv har en längre form på **-ë** (**terenë**).

Adjektiv på **-a** är den klart vanligaste varianten. Den avslutande vokalen **-a** kan uppträda ensamt, som i **lára** ”platt”, men är ofta en del av en längre ändelse som **-wa**, **-na** (ibland **-da**), **-ima** eller **-ya**. Exempel: **helwa** ”blekblå”, **harna** ”skadad”, **melda** ”älskad”, **melima** ”älskvärd”, **vanya** ”vacker”. Själva ordet **Quenya** var ursprungligen ett **ya**-adjektiv med betydelsen ”alvisk, quendian”, men Tolkien bestämde att det kom att användas enbart som namnet på högälvernans språk (*Letters*, sidan 176, och *HOME 11*, sidan 360-361, 374).

I quenya kan man, på samma sätt som i svenska, direkt kombinera ett adjektiv med ett substantiv och beskriva det. Vi har många attesterade exempel på adjektiv som används attributivt på detta sätt; de inkluderar fraserna **lintë yuldar** ”snabba klunkar” (*Namárië*), **luini tellumar** ”blåa valv” (pros-*Namárië*), **fána cirya** ”ett vitt skepp” (*Markirya*), **quantë tengwi** ”fyllda tecken” (en term som användes av tidiga alviska lingvister; vi behöver inte diskutera dess exakta betydelse här; se *Vinyar Tengwar #39*, sidan 5). I dessa exempel är ordföljden densamma som i svenska: adjektiv + substantiv. Detta verkar vara den ordföljd som är mest naturlig och den att föredra. I quenya är det dock också tillåtet att låta adjektivet *följa* substantivet. Till exempel har vi i *Markirya* **anar púrëa** för ”en dunkel sol”, eller ordagrant ”(en) sol dunkel”, och i *HOME 5*, sidan 47, finner vi **mallë téra**, ordagrant ”väg rak”, för ”en rak väg” (jämför *HOME 5*, sidan 43). Kanske ska denna ordföljd användas om man vill betona adjektivet: sammanhanget i *HOME 5*, sidan 47, antyder att det är en *rak* väg och inte en böjd. Om adjektivet däremot är en del av en ”titel” till ett egennamn, kan dock den normala ordföljden vara att låta adjektivet komma efter substantivet: I *Sagor från Midgård*, sidan 405 och 421, har vi **Elendil Voronda** för ”Elendil den trogne” (formen på sidan 405 är egentligen **Elendil Vorondo** då frasen är böjd; vi återkommer till ändelsen **-o** i en senare lektion). Det är antagligen möjligt att använda den normala ordföljden och säga **voronda Elendil** men det – gissar jag – skulle helt enkelt vara en referens till ”trogne Elendil”, inte ”Elendil den trogne” där adjektivet är en del av titeln. Det kan också noteras att i quenya används ingen artikel motsvarande svenskans ”den” när adjektivet är en del av en titel (inte ****Elendil i Voronda**, åtminstone inte nödvändigtvis).

Hur blir det då när adjektiv används som *predikat*, som när ”röd” är predikat i meningen ”boken är röd”? (i motsats till den *attributiva* användningen i en fras som ”den röda boken”.) Adjektivet **vanwa** ”förlorad” används predikativt i *Namárië*: **Vanwa ná ... Valimar** ”förlorad är ... Valimar” (en plats i det Välsignade riket som Galadriel aldrig mer trodde hon skulle få se). Denna mening säger oss att quenyans kopula ”är” har formen **ná**. Det verkar också finnas en pluralform, **nar**, som finns attesterad i en tidig version av *Namárië* inspelad på band av Tolkien (se Jim Allan’s *An Introduction to Elvish*, sidan 5) som används när substantivet är i pluralform (på samma sätt som engelskan använder ”are” och inte ”is” när det är frågan om flera). Generellt sätt antas det att dessa kopulor används som i svenskan, till exempel:

I parma ná carnë. ”Boken är röd.”

Ulundo ná úmëa. ”Ett monster är elakt”

I neri nar hallë. ”Männen är långa.”

När den här lektionen ursprungligen publicerades i december 2000 lade jag här in en brasklapp:

Jag bör dock poängtera att eftersom vi har extremt få exempel att gå på, så kan vi inte vara säkra på vilken ordföljd som är att föredra. Från exemplet **vanwa ná ... Valimar** ”förlorad är ... Valimar” i *Namárië* kan man argumentera att **ná** ska *följa* adjektivet, så att ”boken är röd” snarare bör vara **i parma carnë ná**, ”boken röd är”. Det skulle vara intressant att veta om **ná** ”är” fortfarande skulle *följa vanwa* ”förlorad” om vi flyttade **Valimar** till början av meningen; ska ”Valimar är förlorad” vara **Valimar ná vanwa**, som i svenska, eller kanske **Valimar vanwa ná**? I exemplen ovan och i övningarna nedan har jag organiserat meningarna enligt den ”svenska” ordföljden, men Tolkien *kan* ha haft något mer exotiskt i bakfickan. Det är omöjligt att avgöra innan mer material är publicerat.

Jag uppdaterade den här lektionen i november 2001, och den här sommaren blev äntligen fler exempel rörande ordet **ná** ”är” tillgängliga. Det verkar finnas en tendens att placera **ná** i slutet av meningen, som i exemplet **lá caritas ... alasaila ná** (bokstavligen, ”inte att göra det oklokt är” – *Vinyar Tengwar* #42, sidan 34). Artikeln som gav det exemplet citerar också formeln ”**A ná calima lá B**” (bokstavligen, ”A är lysande bortom B”) som quenyans sätt att uttrycka ”A är ljusare än B” (*Vinyar Tengwar* #42, sidan 32). Notera att denna formel använder sig av den ”svenska” ordföljden vad gäller kopulan **ná**. Man måste dock anta att ordföljden i **i parma carnë ná** ”boken röd är” är ett helt giltigt alternativ, och Tolkien kan också ha tänkt sig att detta skulle vara den vanligare ordföljden. Vi får avvakta fler exempel.

[Ny uppdatering, januari 2002: Den här månaden publicerades ytterligare exempel. Det verkar som den exakta ordföljden helt enkel är en smaksak. Exemplet **elyë na manna** ”du är välsignad” från *Vinyar Tengwar* #43, sidan 26, har svensk ordföljd, och här förekommer kopulan ”är” i kortformen **na** istället för **ná**. Jag har dock bibehållit **ná** i övningarna nedan, främst för att inte röra till det: ordet **na** har fler, helt andra, betydelser. Men kanske är kortformen **na-** genomgående att föredra när någon ändelse ska läggas till; jämför pluralformen **nar**. Det är naturligtvis fullt möjligt att den oattesterade formen **nar** är giltig den också.]

I Fíriel’s sång (ett stycke som skrevs före *Härskarringen*) är ordet för ”är” **ye** och inte **ná** eller **na**, som i **irima ye Númenor** ”ljuvligt är Númenor” (*HOME* 5, sidan 72). Dock anger både *Qenya lexikonet* (sidan 64) och *Etymologierna* (*HOME* 5, sidan 374) ordet **ná** istället, och i *Namárië* är detta ord attesterat i en verklig text. *Etymologierna* och *Qenya lexikonet* är båda tidigare än Fíriels sång, men *Namárië* är senare, så det verkar som om **ye** var ett flyktigt experiment under Tolkiens evolution av quenya. I Fíriels sång ser vi också en *ändelse* för ”är”, **-ië**, som läggs till i slutet av adjektiv och ersätter avslutande vokal: således har vi i denna sång **márië** för ”(det) är bra”, som kommer från adjektivet **mára** ”bra”. Ändelsen **-ië** är helt klart relaterat till det oberoende ordet **ye**. Jag tror dock inte systemet med ändelsen **-ië** för ”är” fortfarande var giltigt i *Härskarringen*-quenyan, och jag skulle inte rekommendera det. Ändelsen **-ië** har många andra betydelser i senare quenya.

Ett annat system som mycket väl kan vara giltigt är att inte använda någon kopula alls. Man sammanställer helt enkelt substantivet och adjektivet, och låter ”är” vara underförstått: **Ilu vanya** ”världen [är] vacker” (*Fíriels sång*), **maller raicar** ”vägarna [är] böjda” (*HOME* 5, sidan 47). Formeln ”A är lysande bortom B” = ”A är ljusare än B” som nämndes tidigare löd faktiskt ”A (är) lysande bortom B” i *Vinyar Tengwar* #42, sidan 32. Parenteserna antyder att **ná** kan utelämnas. Exemplet **malle téra** ”en rak väg” som nämndes ovan kan också tolkas som ”en väg [är] rak”, om sammanhanget tillåter det. Den sista versionen av Tolkiens quenya-översättning av bönen ”Hell dig, Maria”, publicerad i januari 2002, utelämnar flera kopulor:

aistane elyë, ar aistana i yávë mónalyo = ”välsignad [är] Du, och välsignad [är] din livsfrukt”.

Vi måste anta att kopulan **ná, nar** inte är begränsad till att kombinera substantiv och adjektiv, utan också kan användas för att likställa substantiv: **parmar nar engwi** ”böcker är saker”, **Fëanáro ná Noldo** ”Fëanor är en noldo”. (Notera förresten att den rätta quenya-formen på Fëanors namn är **Fëanáro**; ”Fëanor” är en quenya-sindarin blandform som användes i Midgård efter hans död). Återigen kan det vara tillåtet att utelämna kopulan och bibehålla betydelsen: **parmar nati, Fëanáro Noldo**.

4.2 Adjektiv överensstämmelse i antal.

Quenya-adjektiv måste överensstämma i antal med det substantiv det beskriver. Det vill säga, om substantivet är i plural måste adjektivet också vara det; om adjektivet beskriver *flera* substantiv måste det också vara i plural, även om vart och ett av substantiven är i singular. Exakt så förhåller det sig också i svenskan; det heter till exempel ”ett rött hus” men ”flera röda hus”; notera att adjektivet är böjt. Att quenya, som var menat att vara ett språk med många böjningsformer, också betar sig på detta sätt är inte förvånande. Notera dock att språk som engelskan inte har någon pluralform för adjektiv: jämför ”a red house” och ”many red houses”.

Vi har inga exempel på vad som händer om ett adjektiv måste överensstämma med ett substantiv i *dualform*. Det generella antagandet är att det inte finns någon speciell dualform av adjektiv, utan endast en pluralform (eller vi kanske ska säga ”icke-singular”). *Markirya*-versen antyder att det inte finns någon special form för adjektiv som måste överensstämma med den föga kända ”partitiva pluralformen” på **-li**; ett adjektiv som beskriver ett substantiv på **-li** framträder i dess vanliga pluralform. Detta kan stödja teorin att adjektiv inte heller har någon speciell *dualform*.

Hur konstruerar man då pluralformen till ett adjektiv? Från de exempel som nu finns tillgängliga så kan man se att Tolkien experimenterade med olika system genom åren. I *tidiga* källor fick adjektiv på **-a** sin pluralform genom att lägga till ändelsen **-r**, på samma sätt som substantiv på **-a**. På en väldigt tidig ”karta” över Tolkiens påhittade värld (som faktiskt avbildar ett symboliskt skepp) har vi till exempel en referens till **I Nori Landar**. Detta betyder uppenbarligen ”De vidsträckta landen” (*HOME 1*, sidan 84-85; adjektivet **landa** ”vidsträckt” förekommer i *Etymologierna*, uppslag *LAD*. Christopher Tolkien förslår i *HOME 1*, sidan 85, översättningen ”De stora landen”). Här beskrivs pluralsubstantivet **nori** ”land” av adjektivet **landa** ”vidsträckt” – som för övrigt är ett ytterligare exempel på attributiva adjektiv som *kommer efter* substantivet – och eftersom substantivet är i plural, får adjektivet sin pluraländelse **-r**. Detta sätt att skapa adjektiva plural var det som gällde fram till 1937 eller något tidigare; vi har redan citerat exemplet **maller raicar** ”vägarna [är] böjda” från *HOME 5*, sidan 47, där adjektivet **raica** ”böjd, krokig, aviga” (listad för sig själv i *HOME 5*, sidan 383) är i plural så det överensstämmer med **maller**.

Detta system kan dock inte rekommenderas till skribenter; det finns belägg för att det systemet hade övergivits i *Härskarringen*-quenyan. Det verkar som om Tolkien sträckte sig tillbaka i tiden och återskapade ett system han använde i vad som kan ha varit den allra första ”quenya”-versen han skrev, *Narqelion* från 1915-16. I denna vers får adjektiv på **-a** sin pluralform genom ändelsen **-i**. Frasen **sangar úmëai** i versen betyder till exempel ”folkvimmel stort” = stort folkvimmel; adjektivet **úmëa** ”stort” finns med i det tidigare *Qenya lexikonet* (sidan 97, men i senare quenya betyder **úmëa** ”ond” istället). Senare introducerade dock Tolkien en komplikation: adjektiv på **-a** hade endast sina plural på **-ai** i *arkaisk* quenya. I exil-quenya, den quenya som talades av noldor efter att de hade återvänt till Midgård, hade -

ai i slutet på ord innehållande mer än en stavelse reducerats till **-ë**. (Jämför *HOME 11*, sidan 407, gällande ändelsen **-vë** som representerar ”arkaisk Q *-vai*”). Så medan pluralformen av, säg, **quenta** ”full” tydligen var **quantai** i ett gammalt skede av språket, så blev det senare **quantë**. Denna form har vi redan mött i ett av exemplen ovan: **quantë tengwi**, ”fyllda tecken”, där **quanta** förekommer i pluralform så det överensstämmer med **tengwi** ”tecken” (*Vinyar Tengwar #39*, sidan 5).

Det finns ett specialfall som måste beaktas: adjektiv på **-ëa**, som till exempel **laurëa** ”gyllene”. I arkaisk quenya får vi anta att pluralformen helt enkelt var **laurëai**. Men när **-ai** senare blev **-e**, visade det sig att det som skulle bli **?laurëe** inte var en hållbar form. För att undvika den klumpiga kombinationen av två åtföljande **e**'n, så ändrades det första till **i**. Således blir pluralformen till **laurëa** i exil-quenya **laurië**, vilket dyker upp i första raden i *Namárië*: **Ai! laurië lantar lassi súrinen...** ”Ah! Gyllene faller löven i vinden...” – adjektivet är i plural för att överensstämma med det substantiv som beskrivs, **lassi** ”lov”.

Vad gäller adjektiv på **-ë**, så verkar de bete sig som de flesta substantiv med samma form: **-ë** blir **-i** i plural. Vi har inte många exempel, men frasen **luini tellumar** ”blåa valv” i prosaversionen av *Namárië* verkar innehålla pluralformen av adjektivet **luinë** ”blå” (förvisso inte attesterat i denna form, men som noterats ovan så finns många färgadjektiv på **-ë**). Dessutom noterar Tolkien i *Etymologierna* att adjektivet **maitë** ”händig, skicklig” har pluralformen **maisi** (*HOME 5*, sidan 371). Visserligen presenterades pluralformen här främst för att illustrera en annan sak: att adjektiv på **-itë** har plural på **-isi**, konsonanten **t** blir till **s** innan **i**. Just denna idé verkar dock ha försvunnit senare: i en mycket senare källa, efterdaterad *Härskarringen*, skrev Tolkien **hloníti tengwi**, inte **?hlonísi tengwi**, för ”fonetiska tecken” (*HOME 11*, sidan 395). Måhända är pluralformen till **maitë** helt enkelt **?maiti**.

Vad gäller plural till adjektiv som slutar på en konsonant, så som **firin** ”död”, så verkar vi inte ha några exempel att vägleda oss. Det har traditionellt ansetts att de får sin plural genom att lägga till ändelsen **-i**, precis som substantiv på denna form gör, och detta verkar fortfarande rimligt. Så frasen ”döda män” kan vara **firini neri**. Det enda som kan tala emot detta är att adjektiv på **-in** verkar vara kortformer av längre adjektiv på **-ina**. Som noterats tidigare uppgav Tolkien adjektivet med betydelsen ”öppen, fri (från land)” som **latin(a)**, och indikerade därmed de dubbla formerna **latin** och **latina**. Pluralformen till **latina** blir förstås **latinë**, istället för det gamla **latinai**. Men hur är det med **latin**? Om detta endast är en kortform av **latina**, så bör kanske pluralformen fortfarande vara **latinë** och inte **latini**? Vi kan inte veta med visshet; i övningarna nedan har jag följt det traditionella antagandet, och använt plural på **-i**. Adjektiv som slutar på en konsonant är rätt ovanliga i vilket fall som helst, så denna osäkerhet äventyrar inte kvalitén på våra egna quenya-texter särskilt mycket.

På vilka platser överensstämmer adjektiv i antal? Attesterade exempel, som det redan nämnda **luini tellumar** ”blåa valv”, verkar antyda att attributiva adjektiv framför substantiv överensstämmer. Det gör även attributiva adjektiv *efter* substantiven; *Markirya*-versen har **fairi nēcë** för ”de bleka fantomerna”, eller bokstavligen ”fantomerna bleka” (**nēca**, plural **nēcë** ”vag, matt, dunkel”, *The Monsters and the Critics*, sidan 223). Ett adjektiv som är *separerat* från substantivet det beskriver överensstämmer också i antal, således framträder **laurëa** ”gyllene” i pluralformen **laurië** i den första raden av *Namárië*, **laurië lantar lassi** ”gyllene faller löven” (pros-*Namárië* har **lassi lantar laurië** ”löven faller gyllene”). Vad gäller *predikativa* adjektiv så saknar vi sena exempel. I tyskan överensstämmer adjektiv när de används attributivt men inte när de används predikativt. Men det gamla exemplet **maller raicar** ”vägarna [är] böjda” i *HOME 5*, sidan 47, verkar antyda att adjektiv överensstämmer i antal även när de används predikativt. I senare quenya bör vi antagligen läsa **maller (nar) raicë**, eftersom Tolkien ändrade reglerna för hur adjektivets pluralform ska bildas.

Kortfattat kan vi konstatera att adjektiv överensstämmer i antal med substantiven de beskriver ”överallt” – vare sig de förekommer framför, efter eller åtskilt från substantivet,

samt oavsett om de är attributiva eller predikativa. Det finns dock några exempel som inte riktigt passar in. ”Appendix E” i avhandlingen *Quendi and Eldar* från cirka 1960 innehåller flera ”välartade” exempel på adjektiv i plural som används attributivt med pluralsubstantivet **tengwi** ”tecken” i olika fraser som användes av tidiga alviska lingvister när de försökte analysera strukturen av sitt språk (som jag sade innan behöver vi inte försöka förstå den exakta betydelse av dessa termer här). Förutom **hloníti tengwi** ”fonetiska tecken” och **quantë tengwi** ”fyllda tecken” som redan nämnts (*HOME 11*, sidan 395, *Vinyar Tengwar #39*, sidan 5) har vi också **racinë tengwi** ”avskalade tecken” och **penyë tengwi** ”avsaknade tecken” (*Vinyar Tengwar #39*, sidan 6; singularformen av den senare, **penyar tengwë** ”ett avsakat tecken” är attesterad i *Vinyar Tengwar #39*, sidan 19). I dessa fraser antar adjektiven **hlonité** ”fonetisk”, **quanta** ”full”, **racina** ”avskalad, berövad” och **penya** ”avsaknad, ofullständig” sin pluralform och överensstämmer vackert med **tengwi** ”tecken, element, ljud”. Så bra så långt. Men sedan vänder vi oss till det *skisserade* materialet för ”Appendix E” till *Quendi och Eldar*. Här lät Tolkien *inte* adjektiven överensstämma i antal, och vi finner fraser som **lehta tengwi** ”fria element”, **sarda tengwi** ”hårda ljud” och **tapta tengwi** ”förhindrade element” (*Vinyar Tengwar #39*, sidan 17). Vi förväntar oss förstås **lehtë tengwi**, **sardë tengwi**, **taptë tengwi**, men dessa former finns ingenstans. Såvida vi inte antar att det finns olika klasser av adjektiv, där några överensstämmer i antal och några inte gör det – och jag anser att det är en rätt långsökt förklaring – verkar det som om Tolkien i det skisserade materialet använde ett system där attributiva adjektiv direkt framför ett substantiv *inte* överensstämmer i antal. Men när han sedan skrev appendixet verkar han ha infört överensstämmelse även i denna position, och vi har därför till exempel **quantë tengwi** och inte **?quanta tengwi** för ”fyllda tecken”. Alvisk grammatik kunde förändras med ljusets hastighet när Tolkien var på ”granskningshumör”, så detta är inte helt förvånande.

Den sista versionen av *Markirya*-versen, som Christopher Tolkien tror skrevs någon gång under hans fars sista decennium (1963-73), är också av intresse här. I frasen ”fallna torn” skrev Tolkien först adjektivet **atalantëa** ”förfallen, undergången” i dess pluralform **atalantië**, som vi kunde förvänta oss. Senare, enligt Christopher Tolkien, *ändrade* han det mystiskt nog till singularformen (eller snarare den oböjda formen) **atalantëa**, även fast det angränsande substantivet ”torn” behöll sin pluralform (*The Monsters and the Critics*, sidan 222). Återigen verkar Tolkien ha experimenterat med ett system där attributiva adjektiv direkt framför de substantiv de beskriver inte överensstämmer i antal utan förekommer i sin oböjda form. Ett liknande system förekommer i Tolkiens skrifter om *Väströna*, det ”allmänna umgängesmålet” i Midgård (ett språk som han bara skisserade). Kanske övervägda han att även introducera ett sådant system i *quena*, och att det är denna idé vi ser flickra fram och tillbaka, så att säga, i hans skrifter?

Likväl så är det system jag rekommenderar till skribenter att låta adjektiv överensstämma i antal även i denna position. I *Namárië* i *Härskarringen* har vi frasen **lintë yuldar** ”snabba klunkar”, och i rad-för-rad översättningen i *The Road Goes Ever On*, sidan 66, skriver Tolkien uttryckligen att **lintë** är ett adjektiv i plural. Vi måste därför anta att **lintë** representerar det äldre **lintai**, pluralformen till adjektivet **linta**. Om ett attributivt adjektiv direkt framför substantivet det beskriver inte skulle överensstämma i antal, skulle ”snabba klunkar” istället ha varit **?linta yuldar**. Källan där Tolkien uttryckligen identifierar **lintë** som en pluralform publicerades under hans egen livstid, och dessutom så sent som 1968, vilket kanske till och med efterdaterar den sista versionen av *Markirya*. Så hans sista beslut verkar ha varit att adjektiv faktiskt överensstämmer i antal med sina substantiv även när adjektivet förekommer direkt framför substantivet. Man kan misstänka att han tillbringade många sömnlösa nätter med att analysera för- och nackdelarna i denna viktiga fråga.

Angående adjektiv som används som substantiv: Som beskrivits ovan lät Tolkien ett tag adjektiv på **-a** bilda plural på **-ar**, men senare ersatta han detta med **-ë** (istället för det äldre **-ai**). Emellertid kan adjektiv på **-a**

fortfarande bilda plural på **-ar** om de används som substantiv, eftersom de i så fall böjs som vanliga substantiv. Tolkien noterade att istället för att säga **penyë tengwi** "avsaknade tecken", så kunde alverna helt enkelt referera till **penyar** eller "de avsaknade" – "och använde [adjektivet] *penya* som ett substantiv" (*Vinyar Tengwar* #39, sidan 19). Ett mer välkänt exempel ges av adjektivet **vanya** "ljus, vacker"; normalt sätt har detta pluralformen **vanyë** (till exempel **vanyë nissi** "vacker kvinna"). Men adjektivet **vanya** kan också användas som ett substantiv, "en vanya" eller "ljusalv" vilket var det ord som användes om en medlem av den första klanen av eldar. Hela klanen kallas förstås för **Vanyar**, som i *Silmarillion*, kapitel 3: "Vanyar var [Ingwës] folk; de är ljusalverna." Lavskägge använde ett annat (men relaterat) adjektiv "vacker" som substantiv i pluralform, nämligen **vanima**, när han hälsade Celeborn och Galadriel som **a vanimar** "åh ni vackra" (översättning i *Letters*, sidan 308). Adjektiv på **-ë** ska dock ha sin normala pluralform på **-i** även om de används som substantiv, eftersom de flesta substantiv på **-ë** också bildar plural på **-i**.

4.3 Sammanfattning av lektion 4

Adjektiv är ord som beskriver olika egenskaper, såsom "lång" och "vacker". De kan kombineras med substantiv och skapa fraser som "en röd bok" eller "långa män", där adjektiven "röd" och "lång" direkt beskriver böckerna "bok" och "män"; detta kallas att använda ett adjektiv *attributivt*. Men adjektiv kan också användas i meningar som "boken är röd" eller "männen är långa", där hela poängen med meningen är att beskriva ett substantivs egenskap; då används adjektivet som ett *predikat*. I de fallen använder svenskan en *kopula*, "är", för att förtydliga förhållandet mellan substantivet och adjektivet. Många språk klarar sig utan denna konstruktion (man säger helt enkelt bara "boken röd") och detta verkar vara giltigt även i quenya, men den explicita kopulan **ná/nar** ("är", i singular och plural) förekommer i materialet.

De flesta quenya-adjektiv slutar på vokalen **-a**, en del också på **-ë**; de enda som slutar på konsonant är några få som nästan alltid har ändelsen **-in** (en kortform av **-ina** vad det verkar). Quenya-adjektiv överensstämmer i *antal*; om ett adjektiv beskriver ett substantiv i plural, eller fler än ett substantiv, måste även adjektivet vara i plural. Adjektiv på **-a** bildar plural på **-ë** (istället för det äldre **-ai**); notera dock att adjektiv som slutar på **-ëa** bildar plural på **-ië** (för att undvika **-ëe**). Adjektiv på **-ë** har plural på **-i**; för de få adjektiv på **-in** saknar vi exempel, men det generella antagandet är att de bildar plural genom att lägga på **-i**.

4.4 Glosor

Bortsett från de två första glosorna är resten adjektiv. Bry dig inte om de andra orden som förekommer i övningarna nedan; de har du redan noggrant lagt på minnet enligt mina instruktion i lektion två, inte sant?

neldë	"tre"
ná / nar	"är" (singular / plural)
vanya	"vacker, ljus"
alta	"stor" (endast fysisk storlek)
calima	"ljus, skinande"
taura	"mäktig"
saila	"vis" (vi kommer använda denna form som finns i senare material; i en källa fördaterad <i>Härskarringen</i> finner vi saira istället)

úmëa	”ond”
carnë	”röd” (vi antar att katoliken Tolkien tänkte på <i>kardinaler</i> med sina röda skrudar; det italienska ordet <i>carne</i> = ”[rött] kött” kan också vara relevant...)
ninquë	”vit”
morë	”svart” (jämför med den första delen av sindarins <i>Mordor</i> = svart land)
firin	”död”

4.5 Övningar

Översätt till svenska:

1. **Morë rocco**
2. **Calimë hendu**
3. **Neldë firini neri**
4. **Vanyë aiwi**
5. **Tári ná taura nís**
6. **I oronti nar altë**
7. **Aran taura** (två möjliga översättningar!)
8. **I nér ar i nís nar sailë**

Översätt till quenya:

9. **Den vita porten**
10. **Ett stort skepp**
11. **Golvet är rött.**
12. **En svart sten och tre vita stenar**
13. **Visa kungar är mäktiga män**
14. **Den mäktiga mannen och den vackra kvinnan är onda**
15. **Alver är vackra**
16. **Alverna är ett vackert folk**